

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA GÜNCEL KONULAR

EDİTÖRLER

PROF. DR. HASAN ALİ KARASAR
PROF. DR. MEHMET SEYFETTİN EROL
PROF. DR. ŞAFAK OGUZ

KAPADOKYA
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA GÜNCEL KONULAR

Editörler

Hasan Ali KARASAR
Mehmet Seyfettin EROL
Şafak OĞUZ

KAPADOKYA
ÜNİVERSİTESİ

2025

Kapadokya Üniversitesi Yayınları: 111

Siyaset Kitapları Serisi: 26

ISBN: 978-625-96451-2-4

DOI: <https://doi.org/10.35250/kun/9786259645124>

URL: <https://hdl.handle.net/20.500.12695/3805>

© Ağustos 2025

Türk Dış Politikasında Güncel Konular

Hasan Ali Karasar, Mehmet Seyfettin Erol ve Şafak Oğuz (Editörler)

© Copyright, 2025, KAPADOKYA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Sertifika No: 43348

Bu eser Creative Commons “BY-NC-SA” (Atıf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş) Lisansı ile lisanslanmıştır. Bu lisans, kullanıcıların eser sahibine atf vermek koşuluyla eseri sadece ticari olmayan amaçlar için kullanmalarına ve uyarlamalarına izin verir. Buna ek olarak kullanıcıların eseri uyarlamaları hâlinde aynı veya uyumlu bir lisans kapsamında başkalarıyla paylaşmaları koşulunu getirir.

Seri Editörü: Doç. Dr. Halil Burak Sakal

Son Okuma: Hande Nur Aydın

Kapak Tasarımı: Barış Özhan

Sayfa Tasarım: ademsenel.com

Kapadokya Üniversitesi tarafından yayımlanan basılı, elektronik veya diğer formatlardaki bilimsel yayınlar, sempozyum bildirileri ve ders içeriklerine ait bütün haklar Kapadokya Üniversitesine aittir. Tanıtım amacıyla kaynak gösterilerek yapılacak kısa alıntılar dışında, Kapadokya Üniversitesinin yazılı izni olmaksızın yayının tümünün elektronik, mekanik veya fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Bu kitap, Alev Alatlı Stratejik Düşünce Uygulama ve Araştırma Merkezi (AASDUAM) tarafından yürütülen “İnsanlık ve Gezegeneğimiz için Ortak Ufuk Tasavvuru” projesi çerçevesinde hazırlanmıştır.

Bu kitapta yayımlanan tüm bölümlerin içeriklerinden yazarları sorumludur.

Metinler, yazarların kendi düşüncelerini yansıtmaktadır.

Karasar, Hasan Ali; Erol, Mehmet Seyfettin; Oğuz, Şafak (editörler). (2025). Türk Dış Politikasında Güncel Konular. Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları.

190 s. 165x230 mm.

ISBN: 978-625-96451-2-4

DOI: <https://doi.org/10.35250/kun/9786259645124>

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Uluslararası Krizler, Orta Doğu, AB, NATO

KAPADOKYA
ÜNİVERSİTESİ

50420 Mustafapaşa, Ürgüp, Nevşehir

yayinevi@kapadokya.edu.tr

kapadokyayayinlari.kapadokya.edu.tr

0(384) 353 5009

www.kapadokya.edu.tr

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA GÜNCEL KONULAR

Editörler

Hasan Ali KARASAR
Mehmet Seyfettin EROL
Şafak OĞUZ

KAPADOKYA
ÜNİVERSİTESİ

2025

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	VII
ÖN SÖZ.....	IX
KATKI SAĞLAYANLAR.....	XI
YAZARLAR HAKKINDA.....	XII
TEŞEKKÜR.....	XV
Değişen Küresel Jeopolitikte Türk-Amerikan İlişkileri.....	1
<i>Prof. Dr. İlter TURAN</i>	
XXI. Yüzyılda Uluslararası İlişkiler Işığında Türk Dış Politikasında Açmaz ve Açılımlar	22
<i>Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK</i>	
Giderek Merkezleşen (Decentralisation) Uluslararası Politikada ve Esnek Güvenlik (Responsive Security) Yapılanması Döneminde Türk Dış Politikası.....	39
<i>Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ</i>	
Türk Dış ve Güvenlik Politikalarına Bakış: Fırsatlar ve Meydan Okumalar	57
<i>Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI</i>	
Türkiye'nin Orta Doğu'daki Güncel Sorunlara Yönelik Politikaları	73
<i>Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN</i>	
Jeopolitik Dengelerde ABD ve Avrupa	85
<i>Doç.Dr. Ali Oğuz DİRİÖZ</i>	
Türkiye'nin Jeopolitik Mücadelesi: Suriye, Gazze ve Küresel Denge.....	101
<i>Prof. Dr. Selma YEL</i>	
Değişen Küresel Jeopolitikte Türkiye-AB İlişkileri: Nasıl Bir Gelecek.....	115
<i>Prof. Dr. Nail ALKAN</i>	

Türk-Amerikan İlişkilerinde Yaşanan Krizler: II. Trump Dönemi Ankara-Washington İlişkilerini Neler Bekliyor?.....	127
<i>Prof. Dr. Mehmet Sait DİLEK</i>	
Türkiye-Afrika Ülkeleri İlişkilerinde Yeni Dönem: Sahel Penceresi.....	142
<i>Doç. Dr. Ceren GÜRSELER</i>	
Türkiye-Azerbaycan Kardeşliğinin Tarihe Kazınan Belgesi Şuşa Beyannamesi	155
<i>Doç. Dr. Ramin SADIK</i>	
Sonuç Yerine	171
<i>Hasan Ali KARASAR</i>	
<i>Mehmet Seyfettin EROL</i>	
<i>Şafak OĞUZ</i>	

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AT	Avrupa Toplulukları
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BOP	Büyük Ortadoğu Projesi
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği
MC	Milletler Cemiyeti
MİT	Millî İstihbarat Teşkilatı
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
QUAD	Dörtlü Güvenlik Diyaloğu
SDG	Suriye Demokratik Güçleri
SMR	Küçük Moleküler Reaktörler
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	Şangay İşbirliği Örgütü
TDT	Türk Devletleri Teşkilatı
TİKA	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
UCM	Uluslararası Ceza Mahkemesi

ÖN SÖZ

İnsanlık ve gezegenimiz zor zamanlardan geçmektedir. Dünyanın bir süredir hatırlırdan çıkardığı nükleer tehditleri de içerecek şekilde küresel güçlerin de dahil olduğu devletler arası savaşlara tanıklık etmekteyiz. Dini ya da etnik rekabete dayanan ve toplu katliamlar ile ÷lke içi ya da dışına toplu göç ile sonuçlanan iç savaşlara şahitlik etmekteyiz. Tarihin en yüksek rakamına ulaşmış 100 milyon yerinden edilmiş insandan bahsetmekteyiz. Ekonomik krizler ekonomik durumu ve gelir dağılımını zengin devletlerin ve zenginlerin lehine yeniden şekillendirirken yoksulların ekonomik şartlarını daha da kötüleştirmektedir. BM Dünya Gıda Programı verilerine göre 79 ÷lkede 349 milyon insan şiddetli gıda sıkıntısı ile karşı karşıya iken dünya çapında 900.000 insan kıtlık benzeri koşullarda hayatta kalma mücadelesi vermektedir.

Etnik ya da dini farklılıklara saygı ve tolerans ayrımcılık, nefret ve hoşgörüsüzlük küresel ölçekte normalleşecek şekilde azalmıştır. Provokatörler yeni krizlere yol açabilecek toplumsal olaylar çıkarmak için kutsal kitapları yakmaktadır. XXI. yüzyılda köleliğin yeni bir biçimine tanıklık etmekteyiz ve bu durum gün geçtikçe kötüleşmektedir. Her ne kadar annelik dünya çapında en önemli statü ve değer olarak kabul edilmiş olsa bile, gelişmiş devletlerde bile kadınlar çok büyük sıkıntılar çekmektedir. Uluslararası sözleşmelere ve çabalara rağmen çocuklar yaşlarına uygun olmayan işlerde çalışmaya zorlanmakta ve çok kötü koşullar altında çalışmaktadır. Birçok genç, özellikle de genç kızlar, hakları olan eğitimden mahrum edilmektedir. Onlara ortak ve hak ettikleri bir ufuk sağlayamamaktayız.

Mevcut verilere göre, dünyamız evrende canlılara ev sahipliği eden yegâne gezegendir. Ne yazık ki insanların sebep olduğu bir İklim Krizi yaşamaktayız. Dünyadaki hiçbir canlı çevreye ve doğaya dünyanın tek zeki canlısı olarak kabul edilen insandan daha fazla zarar vermemektedir. İnsanoğlunun eylemleri, diğer canlı türlerinin yok olması ile sonuçlanmaktadır. Bölgesel ya da uluslararası çabalar bu krizi sonlandırmaya yetersiz kalmaktadır.

Yakın dönemde meydana gelen olaylar ulusal sınırların yerel ya da bölgesel krizleri çevrelemek için yetersiz olduğunu açıkça ortaya koymuştur. şahit olduğumuz ve etkilendiğimiz tüm sorunlarla başa çıkabilmek için hep beraber

çalışmalıyız. İnsanlık ve Gezegen için, özellikle de çocuklarımız için, Ortak bir Ufuk tasavvur etmeliyiz. Kapadokya Üniversitesi tarafından organize edilen ve çok değerli bilim insanlarını bir araya getiren “İnsanlık ve Gezegenimiz için Ortak Ufuk Tasavvuru” başlıklı proje İnsanlık ve Gezegenimizin geleceğinin küresel bir perspektife bağı olduğunu tüm uluslararası kamuoyuna hatırlatan çok önemli ve değerli bir adımdır. Daha fazla faaliyet ve etkinliklerin takip etmesini umut ediyoruz.

Alev ALATLI

Kapadokya Üniversitesi

Kurucu Mütevelli Heyeti Başkanı

KATKI SAĞLAYANLAR

Prof. Dr. İlder TURAN, İstanbul Bilgi Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü.

Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ, İnönü Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI, ODTÜ Öğretim Üyesi ve ANKUDA Kurucu Başkanı.

Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Doç. Dr. Ali Oğuz DİRİÖZ, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Prof. Dr. Selma YEL, Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Prof. Dr. Nail ALKAN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Prof. Dr. M. Sait DİLEK, Erzurum Atatürk Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Doç. Dr. Ceren GÜRSELER, Nevşehir Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Doç. Dr. Ramin SADIK, Bayburt Üniversitesi Öğretim Üyesi.

YAZARLAR HAKKINDA

Prof. Dr. Hasan Ali KARASAR *Kapadokya Üniversitesi Rektörü*

Prof. Dr. Hasan Ali Karasar, hâlen Kapadokya Üniversitesi Rektörü ve Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünün öğretim üyesidir. Daha önce Atılım Üniversitesi (2013-2017) ve Bilkent Üniversitesi (2003-2013) Uluslararası İlişkiler Bölümlerinde çalışmış, Orta Asya ve Avrasya ağırlıklı dersler vermiştir. Kuruluşundan itibaren Bilkent Rusya Araştırmaları Merkezi Genel Sekreterliğini yürütmüştür (2005-2013). Ayrıca Ankara merkezli düşünce kuruluşu Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezinin Orta Asya Masası Başkanlığını yapmıştır (2003-2005).

1996 yılından bu yana, AGİT seçim misyonları çerçevesinde Avrasya’da demokratikleşme ve seçim süreçlerini düzenli olarak takip etmektedir. Avrasya ve Orta Asya tarihi ile politikaları konusunda başta Türkiye olmak üzere, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Özbekistan, Macaristan, Japonya ve ABD’de arşiv çalışmalarında bulunmuştur.

1990’lı yılların başından itibaren çalışmalarını Orta Asya’nın tarihi, siyaseti, etnik ve dinî meseleleri ve Türk-Rus ilişkileri ekseninde sürdüren Karasar, *Central Asian Survey*, *Europe Asia Studies* ve *Cornucopia* gibi çeşitli dergilerde araştırmalarını yayımlamıştır.

Eski Sovyet Orta Asya’sı, Kafkasya ve İdil-Ural bölgelerinde saha tecrübeleri bulunan Karasar, İngilizce ve Rusça bilmektedir.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi ve ANKASAM Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol, 1993 yılında Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun olmuştur. 1995 yılında Boğaziçi Üniversitesinde yüksek lisans eğitimini tamamlamış, 2005 yılında Ankara Üniversitesinde doktorasını yapmıştır. 2009 yılında “Uluslararası İlişkiler” alanında doçent, 2014 yılında ise profesör unvanlarını almıştır.

Jeopolitik, kriz yönetimi, güvenlik, Türk dış politikası ve Türk dünyası konularında uzman olan Prof. Erol’un bu alanlarda çok sayıda bilimsel makalesi

ve kitabı bulunmaktadır. Akademik çalışmalarının yanı sıra, *Avrasya Dosyası*, *Karadeniz Araştırmaları*, *Gazi Akademik Bakış*, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* ve *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları* dergilerinde editörlük yapmıştır. TRT, Kanal A ve BBN Türk'te radyo ve televizyon programları hazırlamış; ayrıca Türkiye'nin önde gelen dergi ve gazetelerinde köşe yazarlığı yaparak görüşleri yayımlanmıştır.

Bu çalışmaları dolayısıyla 2007 yılında Türk Dünyası Yazarlar ve Sanatçılar Vakfı (TÜRKSAY) tarafından "Türk Dünyası Hizmet Ödülü", 2015 yılında ise Türkiye Yazarlar Birliği (TYB) tarafından "Basın-Fikir Ödülü" başta olmak üzere birçok ödüle layık görülmüştür.

Ufuk, Ankara ve Gazi Üniversitelerinde dersler veren Prof. Erol, akademik kariyerine Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesi olarak devam etmektedir. Türkiye'nin önde gelen düşünce merkezlerinde (ASAM, SDE, GSAM, USGAM) uzman ve kurucu başkan olarak çeşitli görevler üstlenmiştir.

2016 yılından bu yana Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) Kurucu Başkanı olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

Prof. Dr. Şafak OĞUZ

Kapadokya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Şafak Oğuz, Kapadokya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Lisans eğitimini Kara Harp Okulunda Sistem Mühendisliği Bölümünde, yüksek lisans ve doktora eğitimini Gazi Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamlamıştır. Ayrıca Berkeley Kaliforniya Üniversitesinde Uluslararası ve Bölgesel Çalışmalar ile Makine Mühendisliği alanlarında yüksek lisans eğitimi tamamlamıştır.

Türk Silahlı Kuvvetlerindeki (TSK) 23 yıllık hizmetinden sonra 2021 yılında emekli olan Prof. Dr. Şafak Oğuz, TSK'daki görevi esnasında Gürcistan'da BM Gürcistan Gözlem Misyonu (UNOMIG) ve Belçika'da NATO'nun Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhında çalışmıştır. Prof. Dr. Şafak Oğuz, Kitle İmha Silahları, Terörizm, Uluslararası Güvenlik, Uluslararası Örgütler ve Barış ve Çatışma Çalışmaları konularında çalışmalar yapmaktadır. İyi derecede İngilizce ve Almanca bilmektedir.

TEŞEKKÜR

Kapadokya Üniversitesi, insanlığın ve gezegenimizin geleceği için “İnsanlık ve Gezegen için Ortak bir Ufuk Tasavvuru” başlığı altında uluslararası ve disiplinler arası bir proje başlatmıştır. Kapadokya Üniversitesi Alev Alatlđ Stratejik Düşünce ve Uygulama Araştırma Merkezi (AASDUAM) tarafından yürütölen bu proje çerçevesinde, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) ile iş birliği içinde “Türk Dış Politikasında Güncel Konular” programı serisi yürütölmüştür.

Söz konusu program ile küresel ve bölgesel sorunlar, uzmanlar tarafından bütöncöl bir anlayışla ele alınmış ve bu gelişmelerin Türkiye’nin dış politikasını nasıl etkileyeceği analiz edilmiştir. Kapadokya Üniversitesi olarak bu konudaki vizyonumuz; Türkiye’nin önde gelen akademisyenlerini bir araya getirerek uluslararası ilişkilerdeki küresel ve bölgesel sorunların ele alınacağı ve Türk dış politika yapıcılarını için önerilerde bulunulacağı bir akademik çalışmaya zemin sunmaktır.

Bu kitap, konuyu kendi uzmanlık alanları ve bakış açılarına göre tartışan ve analiz eden seçkin bilim insanlarının katıldığı bu projenin bir ürünüdür.

İstanbul Bilgi Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. İltör TURAN, değişen küresel jeopolitik ışığında Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiyi ele almaktadır.

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK, tarihsel perspektiften XXI. yüzyılda Türk dış politikasının açmaz ve açılımlarını analiz etmekte ve geleceğe dair öngörülerde bulunmaktadır.

İnönü Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ, yeni dünya düzenini giderek merkezileşen bir dünya olarak tanımlamakta ve bu çerçevede Türk dış politikasını incelemektedir.

ODTÜ öğretim üyesi ve ANKUDA Kurucu Başkanı Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI, Türk dış ve güvenlik politikalarını geniş bir perspektiften ele almakta ve Türkiye’nin önündeki fırsatlar ve meydana okumaları analiz etmektedir.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Törel Yılmaz ŞAHİN, Orta Doğu’daki gelişmeleri ele almakta ve Türkiye’nin Orta Doğu’daki güncel gelişmelerdeki politikalarını incelemektedir.

TOBB Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Oğuz DİRİÖZ, jeopolitik dengelerdeki ABD-AB ilişkisini ele almakta ve bu ilişkinin Türk dış politikasına yansımalarını analiz etmektedir.

Gazi Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Selma YEL, Suriye'deki gelişmeleri irdelemekte ve Türkiye'nin Suriye politikasını değerlendirmektedir.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Nail ALKAN, Türkiye-AB ilişkilerini ele almakta ve geleceğe dair öngörülerde bulunmaktadır.

Erzurum Atatürk Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Sait DİLEK, Türkiye ve ABD arasındaki krizleri ele almakta ve Trump'ın ikinci dönem başkanlığındaki muhtemel gelişmelere dair öngörülerde bulunmaktadır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Ceren GÜRSELER, Türkiye ve Afrika ilişkilerini Sahel bölgesi çerçevesinde analiz etmektedir.

Bayburt Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Ramin SADIK, Azerbaycan'daki son gelişmeleri ele almakta ve Türkiye ve Azerbaycan dostluk ve kardeşliğinin simgesi hâline gelen Suşa Beyannamesi'ni ele almaktadır.

Kapadokya Üniversitesi, uluslararası sorunları ve krizleri tartışmak ve analiz etmek; karşı karşıya kaldığımız problemlerin etkilerini azaltmaya yönelik çözümler üretmek için ortak bir platform oluşturmaya devam edecektir. Kapadokya Üniversitesi, uluslararası kamuoyunu “**İnsanlık ve Gezegen İçin Ortak Bir Ufuk Tasavvur**” etmeye zorlamak için kararlıdır.

Prof. Dr. Hasan Ali KARASAR
Kapadokya Üniversitesi Rektörü

DEĞİŞEN KÜRESEL JEOPOLİTİKTE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

Prof. Dr. İlter TURAN

Giriş

Türkiye-ABD diplomatik ilişkileri, özellikle XX. yüzyılda büyük iniş ve çıkışlar yaşamıştır. Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeni kurulurken, Türkiye'nin tercihi XXI. yüzyılın başlangıcından itibaren çok kutupluluğa doğru ilerlemiştir. Bu durum, Türk-Amerikan ilişkilerinde bir değişimin arifesinde miyiz tarzı soru işaretlerinin artmasına neden olmuştur. Türkiye'nin yakın çevresi başta olmak üzere değişen küresel jeopolitikte artan krizler ise hem Türk-Amerikan ilişkilerini etkilemiş hem de ilişkilerin istikrar kazanmasını zorlaştırmıştır.

Günümüzde, Türkiye'nin ABD'nin öncülük ettiği Batı dünyasının içerisinde konumlanmış olmasına rağmen, Osmanlı dönemine kadar uzanan çok yönlü ve denge anlayışını esas alan geleneksel dış politikasını XXI. yüzyılda çok kutupluluk perspektifinde tekrar uygulamaya yöneldiği akla gelmektedir.

Bu çalışma, Türk-Amerikan ilişkilerini tarihsel perspektiften incelemeyi, iniş-çıkışlar yaşayan ilişkilerin niteliğini tanımlamayı ve geleceğe dair birtakım öngörülerde bulunmayı, özellikle küresel jeopolitikte taraflar arasındaki tartışmalı "stratejik ortaklığın" nasıl seyredeceğine dair tespitler yapmayı amaçlamaktadır.

1. Osmanlı Devleti-ABD İlişkileri

Türk-Amerikan ilişkileri, çok da uzun bir tarihe dayanmamaktadır. Çünkü ABD, kurulduktan sonra uzun bir süre izolasyon politikası adı verilen "Avrupa'nın işlerine karışmama" prensibini uyguladı. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan hükümetinin resmî görevlileri olmamakla birlikte, hükümet tarafından desteklenen misyonerler ortaya çıkmaya başladı. Misyonerlerin asıl amacı Müslümanları Hristiyan yapmaktı; fakat bunun mümkün olmadığını görünce bu sefer bölgedeki Hristiyan grupları Protestanlaştırma çabasına girdiler (Türkmen, 2012, 16-33). Bu çaba sonucunda Protestan Rum

Kilisesi, Protestan Süryani Kilisesi ve Protestan Ermeni Kilisesi gibi çok da yaygın olmayan dinî topluluklar ortaya çıktı. Fakat en önemlisi, misyonerler bir eğitim sistemi kurarak okullar açtı ve bu okullar aracılığıyla hem İngilizce eğitimi verdiler hem de revaç bulan muhtelif düşünceleri yaymaya öncülük ettiler. Arap ve Ermeni milliyetçiliğinin gelişiminde bu okulların önemli bir rol oynadığı söylenmektedir (Kocabaşoğlu, 2000). Cumhuriyetin kurulmasından sonra, Türkiye sınırları içinde kalan bu okulların çoğu faaliyetlerini sonlandırdı. Türk hükümeti ise, imparatorluğun yıkılmasına doğrudan katkıda bulunmadığı düşünölen az sayıda okulun varlıklarını sürdürmelerine izin verdi. Bu okullar zamanla Türk kurumlarına dönüştü.

2. Türkiye Cumhuriyeti Sonrası ABD'yle İlişkiler (1923-1941)

ABD, kendisi müdahil olmadan kazanılamayacağı belli olan I. Dünya Savaşı'na sonradan dâhil oldu. O dönemde Başkan, özgürlük ve demokrasi gibi idealleri savunuyordu. Fakat diğer ölkeler, daha çok klasik sömürgecilik peşindeydiler. Bir süre sonra ABD, yeni bir dünya düzeni inşa etmekten vazgeçerek tekrar kendi içine çekildi.

Savaş sonrası Fransa ve İngiltere yeni sömürgeciliğe yönelmişlerdi, ancak kurdukları sistemlerin adını "manda" koydular. Yani sözde, bu işgal ettikleri ölkeleri bağımsızlığa hazırlayacaklardı (Cleveland ve Bunton, 2016, 139-159). Bazı çevreler, Türk Milli Mücadelesi'nin sona ereceğini ve başarılı olamayacağını düşünerek Türkiye'nin bir Amerikan mandası olması gerektiğini savundular. Ancak bu fikir, Türkiye'de ciddiye alınmadığı gibi, ABD'de de böyle bir heves yoktu. ABD'nin de bir manda devleti olmayı kabul edeceği oldukça tartışmalıydı; çünkü idealler peşinde koşuyor ve sömürge edinme konusuna ilgi göstermiyorlardı.

Bununla birlikte o dönemde ABD, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesinden sonra uzun vadede hangi devletlerin oluşacağıyla ilgileniyordu. Nitekim, Orta Doğu'ya askerlerden ve sivillerden oluşan iki ayrı heyet gönderildi. Bunlardan ilki King-Crane Komisyonu, diğeri ise bir askerın yönettiği Harbord Komisyonu'ydu. Bu heyetler daha çok Türkiye'nin elinden çıkan Filistin gibi bölgelerde araştırmalar yaptılar, ancak her ikisi bir Ermeni Devleti kurulması konusunu da ele aldılar. King-Crane Komisyonu bu fikre daha yakın bir rapor hazırladı, ancak Harbord Komisyonu, Ermenilerin istedikleri bölgelerde katliamlar öncesinde bile nüfusun çoğunluğunun Müslöman olduğunu ve dolayısıyla böyle bir fikrin uygulanabilirliğinin düşük olduğunu belirtti. ABD

yönetimine, Anadolu'da bir Ermeni yurdu kurulmasının gerçekçi olmadığını aktardılar (Goldscmidt ve Davidson 2018, 289-290, Türkmen 2012, 36-41).

Her hâlükârda Türk bağımsızlık mücadelesi bu değerlendirmeyi anlamsız hâle getirdi. ABD, Lozan Antlaşması'na da ilgi göstermedi ve Lozan'ın dışında kaldı. Hatta bugün bile Lozan'ı onaylayan ülkeler arasında yoktur. Belki daha da önemli olan, ABD'nin Milletler Cemiyeti'nin kurulması fikrini ortaya atmış ve geliştirmiş olmasıdır; ancak sonrasında kendi kabuğuna çekildiği için bu oluşumda dahi liderlik üstlenmedi ve oluşumun dışında kaldı.

3. Soğuk Savaş Döneminde İkili İlişkiler (1941-1991)

ABD, II. Dünya Savaşı'na, yine I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, ancak Avrupa devletlerinin Almanya'ya karşı yeterli mücadeleyi veremeyeceğini anladıktan sonra dâhil oldu. ABD savaşa girdikten sonra hem İngiltere hem de Rusya, Türkiye'nin de müttefikler safında savaşa katılması için baskı yaptılar. Ancak Türkiye, kendisine vaat edilen yardımların yeterli olmadığını ileri sürerek II. Dünya Savaşı'na müttefikler safında katılmayı kabul etmedi (Pabuççular 2023, 72-75).

Aslında ABD bu durumdan pek memnun değildi. Savaşın bitiminde Yalta Konferansı sırasında, Roosevelt daha çok Türkiye ile Boğazlar'dan ticari gemilerin serbest geçişiyle ilgileniyordu. Ruslar Montrö Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesini istediklerinde ABD'nin itirazı olmayacağını düşünüyorlardı. Ancak Churchill araya girerek Roosevelt'i "Bu ülke Boğazları ele geçirmek istiyor ve bu durum, güvenlik açısından büyük bir tehlike oluşturuyor" gerekçesiyle ABD'yi ikna etti; böylece ABD ile Rusya'nın Boğazlar konusunda birlikte hareket etmesini engelledi.

Türkiye, Rusya'nın tavır değişikliği nedeniyle daha çok Batı'ya yanaşmak istiyordu ve Batı Avrupa'da yeni oluşmakta olan güvenlik sisteminin bir parçası olmayı hedefliyordu. Fakat Avrupalılar, Türkiye'yi bu sisteme dâhil etmek istemiyorlardı (Pabuççular, 93-103: Türkmen, 55-63). Bunun birkaç nedeni vardı: Birincisi, Türkiye'nin savaşa katılmadığı ve savaştan kaçtığı düşüncesi hâkimdi. İkincisi, esas Avrupa ülkeleri Türkiye'yi Avrupa'nın bir parçası olarak görmüyorlardı; zaten Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'dan çıkarmak için yıllarca uğraşmışlardı ve yeniden Türkleri Avrupa'nın bir parçası yapmak istemiyorlardı. Üçüncüsü, Türkiye'nin ABD'nin Avrupa'ya tahsis edeceği kaynaklara ortak olacağını düşünüyorlardı.

Diğer yandan İngiltere, bu bölgenin esas sorumlusunun kendisi olduğunu ve buranın kendisinden sorulması gerektiğini, ya da başka bir ifadeyle burasının kendi nüfuz bölgesi olduğunu düşündüğü için ABD'nin Türkiye ile doğrudan ilişki kurmasını istemiyordu. Tüm bunlara rağmen, Roosevelt'in ölümü ve Truman'ın başkan olmasıyla her şey deđiŐti; çünkü Truman'ın inancı, SSCB'nin "bizi teslim almaya çalıştığını" yönündeydi. Dolayısıyla SSCB'ye karşı mümkün olduğu kadar geniş bir savunma cephesi oluşturmayı hedefledi. Türkiye'nin de bu cephede yer almasının gerekli olduğunu düşünüyordu ve bu çerçevede 1947'de Türkiye'ye Yunanistan'la birlikte Truman Doktrini çerçevesinde Amerikan yardımları gelmeye başladı. Türkiye ise askerî taahhütlerini yerine getirmekten kaçınmayacağını göstermek için 1950 yılında Kore'ye ilk asker gönderen ülkelerden biri oldu. Bu şekilde, bir ittifak içinde yer aldığında taahhütlerini yerine getireceğini ve sorumluluktan kaçmayacağını göstermeye çalıştı.

Sonuçta ABD, Avrupa savunmasını üstlendi ve Sovyetleri tamamen çevrelemeye yönelik bir durdurma stratejisi geliŐtirdi (Turan 1971, 7-11) ve bu strateji kapsamında Türkiye'ye de önemli bir rol verdi. Nitekim Türkiye'nin NATO'ya üyeliği, Avrupalıların isteğinden çok ABD'nin ısrarı üzerine gerçekteŐti ve Türkiye, 1952 yılında Yunanistan'la birlikte NATO'ya üye oldu. Bu üyelik, Rusya'yı paktlarla kuŐatmayı öngören Amerikan savunma doktrinleriyle uyumlu bir hamleydi. Türkiye'nin bu gelişmelerden önemli beklentileri vardı. Öncelikle askerî modernizasyon bekliyordu; çünkü II. Dünya Savaşı'na girerken Türk ordusunun silahları büyük ölçüde I. Dünya Savaşı'ndan kalmaydı. İkinci olarak, Türkiye bu dönemde ekonomik kalkınmasına destek arıyordu (Türkmen, 57-78). Üçüncü olarak, Türkiye II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin ülkemize yönelik yayılmacı taleplerine karşı bir koruma talep ediyordu. Bu talep neleri kapsıyordu? Sovyetler, Türkiye'nin savaşa girmemesini fırsat bilerek hem Boğazlar'da söz sahibi olmak istemiş hem de Kars ve Ardahan'ın Gürcistan'a dâhil edilmesini talep etmiŐti. Türkiye ise bu talepleri, toprak bütünlüğüne ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde elde ettiği başarıya bir tehdit olarak gördüğünden, Sovyet taleplerine karşı NATO'nun ABD liderliğinde karşı koymasını beklemekteydi.

ABD, Sovyetlerin yayılmasını durdurmak istiyordu. Amerikan stratejisi, Sovyetler Birliği'nin genişlemesini durdurmayı ve Sovyetlerin zamanla geri çekilmesini sağlamayı öngörüyordu. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin Orta Avrupa'ya doğru bir saldırı girişiminde bulunmasının muhtemel olduğu düşünülüyordu. Türkiye ve Norveç, Sovyetleri arkadan kısıpaca almak amacıyla

bu stratejiye dâhil edilecekti. Amerikalılar, Türkiye'yi Sovyetleri kuşatacak ittifaklar zincirinin parçası olarak görüyordu. Bununla ilişkili olarak 1955'te Bağdat Paktı kuruldu ve Türkiye, Amerikan teşvikleriyle bu paktın da üyesi oldu. Türkiye, İran, Pakistan ve Irak başlangıçta bu paktın üyeleri arasındaydı. Ancak, 1958'de Irak'ın ayrılmasıyla Bağdat Paktı'nın adı CENTO olarak değiştirildi. Böylece Türkiye NATO ve CENTO üyesiyken, Pakistan da hem CENTO hem de SEATO'nun (Güneydoğu Asya Paktı) üyesiydi. Böylece ortak üyeliklerle bir kuşatma zinciri oluşturularak Sovyetler Birliği çevrelenmiş oluyordu.

Türkiye, ABD ile askerî anlaşmalar da yaptı ve bu ülkeye Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılacak askerî kolaylıklar sağladı. Bu kolaylıkların başında İncirlik Hava Üssü geliyordu ki, günümüzde de Amerikan askerî varlığına ev sahipliği yapmaktadır. O dönemde İncirlik'te Amerikan hava gücü konuşlanmış ve nükleer silahlar da depolanmıştı. Ayrıca, Sinop ve Karamürsel'de Sovyetler Birliği'ni izlemek üzere radar üsleri kurulmuştu. Türk-Amerikan ilişkilerinin belki de en sorunsuz dönemi, Türkiye'nin NATO'ya girdiği 1952'den 1960'a kadar olan dönemdir. Ancak o dönemde bile bazı küçük sorunlar yaşanmıştır.

Örneğin, Türkiye ile ABD arasında yapılan anlaşmaya göre, Amerikalılar Türkiye'de görev sırasında işledikleri suçlardan dolayı Amerikan mahkemelerinde yargılanacaklardı. Ancak Amerikalılar, her suç işleyen vatandaşlarını görevli statüsüne sokarak Türkiye'deki adalet sisteminden kaçırmaya çalıştılar. Bu durum bir gerilim konusu oldu. Ancak daha ciddi bir sorun, 1957'de ortaya çıkan U-2 Krizi'dir. U-2, Sovyetlerin ulaşamayacağı kadar yüksekten uçan bir istihbarat uçağıydı. Pakistan'dan kalkıp Norveç'e gitmekte olan bir U-2 uçağı, Sovyetler tarafından düşürüldü ve pilotu canlı olarak esir alındı. Bu olayla birlikte, bu uçakların Türkiye'deki İncirlik Üssü'nden kalkarak Sovyetler üzerinden uçtuğu da ortaya çıktı (Besiclos 1986, 274). Türkiye'nin bilgisi dışında gelişen bu olay ciddi rahatsızlık yarattı. Ancak Türkiye, Sovyet tehdidine karşı Amerikan güvencesine o kadar önem veriyordu ki, bu olayı fazla büyütmedi.

Daha sonra, 1961'de Küba Krizi sırasında ise çok daha ciddi bir sorun ortaya çıktı. Sovyetler Birliği, 1961'de Küba'ya füzeler yerleştirdiler. ABD, bunun savaş nedeni olacağını ilan etti ve müzakereler başladı. Sovyetler Birliği, Küba'daki füzeleri çekmeleri karşılığında ABD'den Türkiye'deki Jüpiter füzelerini çekmesini istedi. ABD, denizaltılardan atılan Polaris füzelerini geliştirdiği için Jüpiter füzelerini zaten çekmeyi planlıyordu. Ancak Türk

hükümeti, bu füzelerin çekilmesinin Türkiye’de güvenlik boşluğu yaratacağı gerekçesiyle buna karşı çıktı.

Sonuçta, ABD Sovyetlerle Türkiye’nin bilgisi dışında anlaşmaya vardı. Türkiye, bilgisi dışında ve sırtından bir pazarlık yapıldığını düşündü. Nitekim Türkiye Jüpiter füzelerinin çekileceğini öğrendiğinde, Türk-Amerikan ilişkilerinde ilk ciddi güven sorununu ortaya çıkıttı. Daha sonraki büyük çatışma konusu ise Kıbrıs meselesi oldu. Rumlar, Kıbrıs’ta ikili yönetimden kurtulup tamamen egemen olmak istiyorlardı. Türkiye, Kıbrıs’taki Türkleri korumak için adayı bombalama kararı aldı. Ancak olaylar durmayınca Türkiye adayı işgal etmeyi düşünmeye de başladı ve bu yönde hazırlıklar yaptı.

Başkan Johnson, İsmet Paşa’ya bir mektup göndererek ABD’nin verdiği NATO silahlarının Kıbrıs’ta kullanılmayacağını açıkladı. Dışarıdan bir müdahale olursa, NATO’nun Türkiye’yi savunmakla yükümlü olmayacağını da ifade etti. Kısaca Johnson, Sovyetler Birliği Kıbrıs’ı korumaya gelirse, NATO’nun müdahale etmeyeceğini söylüyordu. Türkiye, bu durumda ABD’ye karşı güven kaybı yaşadı. ABD, iki müttefikinin savaşına neden olacak bir hareketi önlemek istiyordu; ancak Türkiye’ye yönelik çözüm önerisi sunmayan bu kaba dille yazılmış mektup, Türkiye’de Amerikan aleyhtarlığının güçlenmesine yol açtı (Şahin, 2018). Ancak, Soğuk Savaş yılları boyunca, tüm bu güçlülere rağmen ilişkiler yine de ilerlemeye devam etti.

1968’de Başkan Nixon, 1972 seçimlerinde yeniden aday olmayı düşündüğünde, ABD’nin o dönemde yoğun olarak yaşadığı uyuşturucu sorununa çözümler önerdi. O yıllarda Türkiye, uyuşturucu üreten bir ülke olarak görülyordu; aslında Türkiye, üretimini denetim altında tutmaya çalışıyordu, ancak üretime son vermesi sembolik olarak önemliydi. Nixon, Türkiye’ye yönelik ağır baskılar uygulamaya başladı ve uyuşturucuya karşı mücadele eder görünerek 1972 seçimlerine hazırlanıyordu. Halbuki, Türkiye resmî kanallardan kontrollü afyon üretimi yapıyor ve çok cüzi bir miktar Türk afyonu kaçak olarak uluslararası piyasalara giriyordu. Sorunun kaynağı Türkiye değildi; büyük üretim Afganistan’dan geliyordu. Yine de ABD, Türkiye’nin afyon üretimini durdurmasını istedi; Türkiye ise sadece ekim yapılan alanları daraltmayı ve kontrolleri sıkılaştırmayı kabul etti.

Amerikan baskısı devam ederken, 12 Mart Askerî Muhtırası sonrası askerî ataması ile göreve gelen yeni hükümet afyon ekimini tamamen yasakladı. Tabii, ABD’deki uyuşturucu sorunu devam etti. Buna karşılık, 1973’te askerî yönetimin sona ermesinden sonra seçimle göreve gelen hükümet, afyon ekimine

yeniden izin verdi. Bu arada Watergate Krizi nedeniyle Nixon istifa etmek zorunda kalmıştı; konunun gündemdeki yeri ve önemi zaten azalmıştı (Salep, 2017). Kıbrıs'ta uygulanan silah ambargosunun sebebinin, Türkiye'nin afyon ekimini tekrar devreye sokması olduğuna dair iddialar ve yorumlar mevcuttur.

Türk-Amerikan ilişkilerinde belki en önemli dönüm noktası, 1974 Kıbrıs Harekâtı sırasında yaşandı. Yunanistan, 1967'den beri bir albaylar cuntası tarafından yönetiliyordu ve bu cunta pek popüler değildi. Başarı elde etmek isteyen cuntanın 1974 Temmuz'unda ENOSIS taraftarı bir macera başlattığı ve Nikos Samsun'un darbe yaparak resmî hükümet olan Makarios Hükümeti'ni devirdiği biliniyor. Türkiye, 1960 yılında Kıbrıs'ı bağımsız kılan Londra Anlaşmalarına dayanarak Ada'ya müdahale etmenin gerekliliğini savundu. Ecevit, İngiltere'ye giderek birlikte müdahale yapmayı teklif etti; ancak İngilizler bunu kabul etmedi. ABD, iki müttefik arasında savaş çıkma ihtimali nedeniyle Türkiye'nin müdahalesini engellemeye çalıştıysa da bunu başaramadı. Sonuçta Türkiye, Kıbrıs'a başarılı bir çıkarma yaptı. Türk-Yunan Savaşı çıkmadı, albaylar cuntası düştü ve demokrasi Yunanistan'a geri geldi.

Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sonucunda ABD Kongresi, Türkiye'ye karşı bir silah ambargosu kararı aldı ve bu karar 1977'ye kadar sürdü. Kıbrıs sorunu, ABD'de siyasetin nasıl yürütüldüğünü incelemek açısından bize bir fırsat sunmaktadır. Üniter bir devlet olan ve dış politikanın hükümetin sorumluluğunda bir faaliyet olarak görüldüğü Türkiye'de, dış siyasetin uygulanması devletler arasında yürütülen bir faaliyet olarak görülmektedir. Türk hükümeti, ülkelerarası ilişkileri sadece hükümetler arası ilişkiler olarak algılama eğilimindedir; başka ülkelerde siyasi kararların kimler tarafından ve nasıl alındığı konusu iyi bilinmemektedir. Oysa ABD'de, siyasi karar alma sürecinde başkanın (yani hükümetin) yanı sıra Kongre'nin de geniş bir rolü vardır. Kongre birçok işe müdahale eder. Kaldı ki, dünya devleti olmanın belki de tabii bir sonucu olarak hükümet kurumları arasında da bazı durumlarda yaklaşım farkları ortaya çıkabilmektedir. Sık sık toplumsal gönüllü kuruluşlar kendilerini ilgilendiren konularda dış siyaseti etkilemeye çalışırlar.

Daha da ayrıntılı açıklamak gerekirse, Kongre dış siyasete ilişkin kararların oluşturulmasında önemli bir otorite konumundadır ve birçok iş onun da onayından geçmek zorundadır. Kongre'deki komisyon başkanları ve ileri gelen üyeler, Kongre'nin tutumunu belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca lobiler de hükümetin ve Kongre'nin tutumunu şekillendirmekte etkili olmaktadır. Lobiler hem kamuoyunu genelde etkileyerek hem de doğrudan

temaslar kurarak kendi tutumlarının desteklenmesi için çaba harcamaktadır. Seçim bölgelerinde adayları seçtirme konusunda etkili olabilecek kadar sayısal destekleri de olabilir. Örneğin Kaliforniya'nın belirli bölgelerinde Ermenilerin güçlü bir varlığı bulunmaktadır. Doğu yakasında ise Rum lobileri, önemli etkiye sahip olan gruplardır. Türkiye, bir yandan sadece hükümetle iş görme alışkanlığını devam ettirmeye çalışırken, diğer yandan da bu güç kaynaklarıyla mücadele etmek istemekte, fakat tam başarılı olamamaktadır.

Türkiye'nin etkili bir lobisi olmamasının somut birkaç nedeni vardır. Birincisi, ABD'ye yerleşen Türk sayısı, Ermeniler ve Rumlar gibi gruplara göre çok azdır. Üstelik bu ülkeye kitlesel bir Türk göçü olmamış, ülkeye gelen Türkler hep birlikte belirli yörelere yerleşmemişlerdir. ABD'ye Türk göçü genellikle daha yüksek eğitimli, dil bilen ve çabuk entegre olabilen bireylerden oluşmuştur. Bu nedenle kimlik kökenli dayanışma örgütlerine pek ihtiyaç duyulmamıştır. Ayrıca Türkiye'nin, Türklerin birliğini sağlayacak bir kilise veya benzeri bir örgütü yoktur. Ermeni kilisesi, Ermenilerin kimliğini korumalarında önemli bir rol oynamaktadır. Son yıllarda Türk toplumu ancak Rum ve Ermenilerin Türklere karşı tutumları dolayısıyla kendine göre bir birlik oluşturma çabası içine girmiştir.

ABD yönetimi, 1974'te kurulan silah ambargosuna karşıydı, ama tutumu Kongre'nin kararını değiştiremedi. Ambargo ancak 1977 yılında Başkan Carter'in gayretleriyle kaldırılabilirdi. Ambargo sonrasında taraflar, ilişkilerin daha sistemli ve karşılıklı çıkar esasına dayalı bir yapıya oturtulması için çalışmaya başladılar. Uzun çabalar sonucunda bir savunma ve ekonomik iş birliği anlaşması üzerinde mutabakata varıldı. Ancak anlaşmanın adından da tahmin edilebileceği gibi, her aşamada Kongre'nin onayını gerektiren düzenlemeler söz konusuydu. Hemen her konuda Ermeni ve Rum lobileri devreye girerken, o dönemde Musevi lobisi daha çok Türkiye'yi desteklemiştir. 1982-2000 dönemi, nispeten olaysız ve sakin bir dönemdir; ilişkiler dostane bir şekilde ilerlemiştir. 1980'de Türkiye'de bir askerî darbe gerçekleşmiş ve ABD'nin o dönem izlediği politika ile uyumlu olarak, Türkiye'de ılımlı bir ABD siyaseti izlenmiştir.

Bu çerçevede Kenan Evren, karşılık almadan Yunanistan'ın NATO'ya dönmesine izin vermiştir. Bu, diplomasi açısından önemli bir kuralın ihlali; genellikle bir şey almadan bir şey verilmemesi beklenir. Ancak burada, Yunanistan NATO'ya dönüşü karşılığında Türkiye bir şey elde edememiştir. 1983 seçimlerinde, savunmadan ziyade iktisadi ilişkiler kurulmasını savunan Turgut Özal iktidara geldi. Yardım miktarı üzerinde fazla durmamış,

Türkiye'nin ABD'ye daha fazla ihracat yapmasını istemiştir. Sınırlı mali yardım yine gelmiş, ancak Ermeni ve Rum lobilerinin müdahalesi sonucu yardımlarda kısıntı olmuştur. Aslında ABD yönetimi de Türkiye ile ilişkilerin iyi yürümesini istemiş, ancak Kongre'ye hâkim olamamıştır (Türkmen, 144-177; Pabuççular, 213-305).

4. Yeni Dünya Düzeni'nden Çok Kutupluluğa Giden Süreçte İkili İlişkiler (1991-2021)

1991 Körfez Harekâtı sonucu Irak'a uygulanan ambargoda en fazla kayba Türkiye uğramıştır; çünkü Irak ile canlı bir ticaretimiz vardı. Yine de 1982-2000 döneminde ABD ile ilişkiler genelde iyi olmuştur. 2002'de Türkiye'de iktidar değişmiş, ancak yeni iktidar ABD ile dostane siyasetin daha da geliştirilmesini öngören bir siyaset izlemiştir. Nitekim ABD, Irak'ı işgale karar verince harekâtın bir bölümünün Türkiye üzerinden yürütülmesini kabul etmiştir. Uzun müzakereler sonucunda Türkiye'ye önemli miktarda bir ödeme yapılması söz konusu olacaktı. Ancak TBMM, beklenmedik bir şekilde bu anlaşmayı kabul etmemiş ve ABD ile ilişkilerde ciddi bir sarsıntıya neden olmuştur. Amerikan ordusu ve Savunma Bakanlığı, Türkiye'nin güvenilmez olduğunu savunmaya başlamıştır.

Türk parlamentosunda da ABD hakkında olumsuz düşünceler hâkimdi; çünkü 1993 sonrası ABD'nin PKK'ya hava desteği sağladığına dair kuşku vardı. 2003 sonrası ABD, Kürtlerle kapalı dostluğunu devam ettirmiştir. Nitekim bir dönem sonra Suriye'de iç savaş başlayınca YPG ile iş birliği yaparak PKK'nın oradaki uzantısını güçlendirmiştir. Bu süreç, Suriye'yi de kapsayan bağımsız bir Kürt devleti oluşturmaya çalışıldığı izlenimi vermiştir. ABD, bu tutumunu Türkiye'nin iş birliğine yanaşmamasıyla açıklamıştır. Ancak ABD yönetimi, Türkiye'nin bölgede güvenlik için vazgeçilmez bir ortak olduğunu düşündüğünden, Obama göreve gelince ilk ziyaret ettiği ülkelerden biri Türkiye olmuştur ve bu defasında "model ortaklık" kuracaklarını söylemiştir. Ancak "model ortaklık" ifadesinin anlamı belirsizdir.

Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin Müslüman Kardeşler ile yakınlaşması, geleneksel Arap rejimlerini rahatsız etmiştir. Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri, Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesi durumunda sıranın kendilerine geleceğini düşünerek buna karşı çıkmıştır. ABD de bu ülkelerle birlikte hareket etmiştir. Mursi'nin darbe ile uzaklaştırılması, Türkiye'ye sert tepkilere neden olmuştur. Türkiye, Suriye'ye müdahale ederken giderek daha radikal grupları

desteklemeye yönelmiştir. Bu durum, Türk-Amerikan ilişkilerini Orta Doğu'da karşılıklı cephe alma şekline dönüştürmüştür.

Arap Baharı sonrası Türkiye, eski bağlarını ikinci plana atarak yeni bağlar geliştirmek istemiştir. Trump başkan olunca, ilişkilerin farklı bir zemine doğru ilerleyeceği ümit edilmiştir. Nitekim Trump, ilk başkanlık döneminde ABD'nin geri çekileceğini ilan etmiş ve kişisel ilişkilere önem vererek Türkiye ile dostane ilişkiler kurduğunu göstermek istemiştir. Ancak kısa sürede diğer ülkelere karşı tehditkâr bir tutum benimsemiştir. Türkiye'ye yönelik "Ekonominizi bir dakikada mahvederim" gibi tehditler savurmuştur. Bu dönemde farklı nedenlerle Türkiye'nin İsrail ile de ilişkileri bozulmuştur. Musevi lobisinin Türkiye aleyhine dönmesi, ABD ile ilişkileri özellikle zorlaştıran bir unsur olmuştur.

5. Değişen Küresel Jeopolitikte Türk-Amerikan İlişkileri (2021-...)

Biden göreve geldiğinde, durum daha da karmaşık hâle gelmiştir. Biden, Kıbrıs, Yunanistan ve Ermenistan ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Ermeni olaylarını "soykırım" olarak tanımlamıştır. Başkanın Türkiye karşıtı tutumu, Amerikan Kongresi'ndeki Türk aleyhtarları lobilerin işini kolaylaştırmış ve Kongre, Türkiye'ye karşı tavrını daha da sertleştirmiştir. Örneğin, Türkiye, hava savunmasını güçlendirmek için Amerika'dan Patriot füzeleri satın almak istemiş, ayrıca teknoloji paylaşımı talep etmiştir. Ancak ABD, uzun süre bu talebe bile yanıt vermemiştir. Bilahare yüksek bedellerle sadece nihai ürünü verebileceğini ifade etmiştir.

ABD'nin tavrını protesto için, Türkiye 2019'da Rusya'dan S-400 füzeleri satın alma kararı almıştır. Bu sistemin NATO hava savunma sistemine entegre edilmesi mümkün değildi ve söylenenlere göre Rusya'ya Batı savunma kabiliyetleri hakkında bilgi toplama imkânı sunmaktaydı. Dolayısıyla tüm NATO üyeleri, Türkiye'nin kararına karşı çıktılar.

F-35 projesinde Türkiye ortak olarak yer almakta ve bazı parçalar Türkiye'de imal edilmekteydi. S-400'lerin NATO sistemine entegre edilmemesinden öteye, İttifakın hava savunmasına ilişkin bilgi toplayabileceği endişesi ile Türkiye, F-35 projesinden çıkarılmış ve sipariş ettiği F-35'ler verilmemiştir. Bu olay, Türkiye ile Yunanistan arasında oluşturulan denge sisteminin de tamamen yürürlükten kalkması anlamına gelmektedir; çünkü Yunanistan'a F-35 satışları yapılacaktır. Buna ilaveten, Yunanistan Fransa'dan 20'den fazla az kullanılmış Rafael almış ve hava imkânları bakımından Türkiye'ye karşı güçlenmiştir. Türkiye, bu zaafını gidermek için yeni model F-16'lar almaya

ve mevcut uçakları modernleştirmek için kitler edinmeye yönelmiştir. Ancak bu süreçte de zorluklarla karşılaşmıştır. Bu uçakların tedarik edilebileceği bildirilmiş olmakla birlikte, henüz kesinleşmiş bir anlaşma bulunmamaktadır.

Ayrıca Türkiye, hava gücünü desteklemek için Eurofighter uçakları da almak istemiştir. Uçaklar, Avrupa'da birkaç ülkenin ortaklığıyla üretilmekte ve satılmaları için tüm üreticilerin rızası gerekmektedir. İngiltere ve İspanya satışa itiraz etmemiştir. Üretici olmayan ama her konuda fikrini beyan eden Fransa bile sessiz kalmış, sorun çıkarmamıştır. Fakat Almanya, Eurofighter savaş uçaklarının Türkiye'ye satılmasına uzun süre izin vermemiştir. ABD'nin Kıta'yı savunma taahhüdü zayıflayıp Türkiye'nin Batı savunması için vazgeçilmez olduğu daha belirgin hâle gelince, Almanya da onay vermiştir. Fakat Başbakan Schultz, Merz'e görevi teslim ederken, giderayak yasağı geri getirmiştir. Yasak çok sonra kaldırılmıştır ama bu satırların yazıldığı sırada henüz nihai satın alma anlaşması yapılmamıştı. Aslında ABD, Türkiye'nin belki de F-35 projesinin geri döneceğini düşünmektedir; ama S-400 füzelerinin ülke dışına çıkarılmasını istemektedir. Son olarak basında, Türkiye'nin füzeleri Suriye'ye vereceği haberleri yer almıştır. Buna Rusya da itiraz etmemiştir. Ancak İsrail, bu transferin kendi güvenliğini tehdit edeceğini bildirmiştir. Henüz bir anlaşmaya varılmış değildir.

5.1. Yeni Kutuplaşma mı?

Eski kutuplaşmada, Rusya ve ABD ideolojik, siyasi, iktisadi ve sosyal bakımdan zıt iki ayrı dünyanın korunmasını hedeflemekteydi. Yeni kutuplaşmaya baktığımızda, Çin bir ideoloji ihracatçısı değildir; komünist ideolojiyi ve parti hâkimiyetini yalnızca kendi içinde egemen kılmaya çalışmaktadır. İktisadi olarak serbest piyasa ekonomisine daha açıktır ve dünya ekonomisiyle büyük ölçüde entegre hâle gelmiştir. Tüm büyük ekonomilerle ticarete dayanan güçlü ekonomik bağları vardır. ABD ise hâlâ dünyanın en güçlü ve teknolojik anlamda en gelişmiş ülkesi olmayı sürdürmektedir.

ABD hâlâ bir dizi avantaja sahiptir. Örneğin, coğrafi avantajı vardır; iki tarafı okyanuslarla çevrili ve dost ülkelerle komşudur. Çin ise bir kısmı dost olmayan komşulara sahiptir. Ayrıca ABD'nin kendi enerji kaynakları mevcutken, Çin enerji kaynakları bakımından dışa bağımlıdır. ABD ulusal ve uluslararası finans kurumlarını denetliyor ve dolar hâlâ ticarete eşsiz bir konuma sahipken, Çin'in para birimi yuan böyle bir konuma sahip değildir. Çin ve Rusya'nın IMF'e rakip olarak geliştirmek istedikleri BRICS, böyle bir

işlevi yüklenecek çapta bir yapı olarak görülmemektedir. ABD'nin demografik avantajı da dikkat çekicidir; gelecekte nüfusu azalmak yerine dünyanın en kalabalık üçüncü ülkesi olmaya devam edecek gibi görünmektedir. Oysa Çin'in nüfusu azalmaya başlamış ve Hindistan, Çin'i geçmiştir. Yeni teknolojilerde ABD önderlik yapmaya devam etmektedir. Bilgi teknolojileri, nanoteknoloji ve biyoteknoloji gibi alanlarda dünyanın en ileri ülkesidir. Eğer yeni bir düzen kurulacaksa, ABD bu düzenin de önde gelen ülkelerinden biri olacaktır.

Peki, Türkiye? Türkiye, bir yandan ABD'nin kendisi için yarattığı tehditlere karşı koymak, diğer yandan da Rusya'nın yayılcı eğilimlerine karşı ABD ile iş birliği yapmak durumundadır. Yani, "aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık" durumuyla karşı karşıyayız. Ancak çıkarlar bazen uyuşur, bazen uyuşmaz. Bu nedenle Türkiye, ABD'yi tamamen dost ya da tamamen düşman olarak değerlendirmemelidir. ABD'nin bazı konularda Türkiye dostu, bazı konularda ise Türkiye karşıtı olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Soğuk Savaş döneminde daha fazla iş birliği vardı, şimdi ise daha az. Ama bu, ABD ile bağları koparmamız gerektiği anlamına gelmez. ABD'nin bazı politikalarını beğenmiyorsak, işimize gelen konularda iş birliği yapabiliriz.

ABD'nin Türkiye'yi NATO'dan uzaklaştırarak, özellikle Rusya karşısında bir denge unsuru olmaktan mahrum bırakması da Türkiye'nin çıkarlarına aykırıdır. Aynı husus Türkiye'nin kendi iradesiyle NATO'dan uzaklaşması için de ileri sürülebilir. Bu yüzden ilişkilerde kopma yerine, dikkatli bir dengeleme stratejisi izlenmesi zorunludur. Bu çerçevede iki ülke arasında gerilim yaratan konular eksik değildir. Örneğin, ABD'nin bir Kürt projesi olduğunu düşünmek artık sadece bir olasılık değil, bir gerçektir. Böyle bir gelişmeyi engellemek için Suriye ve Irak'la iş birliği yapacağız, ama ABD ile de uzlaşmaya çalışacağız. Keza, İsrail'in de Orta Doğu barışını tehdit eden girişimlerine karşı durmak zorundayız. Bu konuda da ABD'yi etkilemek gerekiyor. Aynı şekilde, ABD'nin Karadeniz'i bir NATO denizi yapma projesine karşı çıkmak durumundayız. Ancak tamamen kopmaya gerek yok; doğru yaklaşım işimize gelen konularda iş birliği yapmak, karşı olduğumuz konularda ise direnmektir.

Bu arada Türkiye, kendi imkanlarıyla beşinci kuşak Kaan jetini yapacağını ilan etti. Henüz bu gelişme aşamasındadır. Şimdilik Türkiye'nin F-16 ve F-35'lere yine de ihtiyacı olduğu anlaşılıyor. Kaan modelinin motorunun muhtemelen ABD'den, General Electric'ten temin edilmesi söz konusudur. Ancak, bu motorların Türkiye'ye ihracı konusunda ABD'nin isteksizliği dikkati çekiyor. Bu engeli aşmak gerekebilir.

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin öncelikli olarak iyi olduğunu söylemek şimdilik pek mümkün değil. Trump göreve gelmeden yaşadığımız tek olumlu gelişme, Senato Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Türk düşmanı Menendez'in yolsuzluk ithamları karşısında istifa etmesi ve bilahare mahkûm edilmesidir. Menendez, mahkûm olmadan önce komisyondan istifa etti, böylece F-16 projesinin önünü açmış oldu ve süreç başladı. Ancak henüz Türkiye'ye teslim edilmiş yeni bir F-16 yok, kitler de henüz Türkiye'ye verilmedi çünkü hâlâ bir anlaşma üzerinde çalışılıyor. Bu arada Türkiye'nin kendi olanaklarıyla bazı F-16'ları daha güncel ve fonksiyonel hâle getirdiği ileri sürülüyor.

Trump'ın göreve gelmesiyle ilişkilerin iyileşmesi bekleniyor ya da isteniyor. Gerek Trump gerek Cumhurbaşkanı Erdoğan karşılıklı iyi niyet ifadelerinde bulunuyor. Bu arada Erdoğan'ın Beyaz Sarayı, Trump'ın da Türkiye'yi ziyaret etmeleri kesinleşmiş gibi görünüyor. Taraflar daha yakın ilişkiler kuracaklarını ilan ediyorlar. Trump'ın istikrarsız bir lider olması nedeniyle gelişmeleri beklemek uygun olacaktır. Fakat belki de karşımızda daha ciddi bir sorun var. ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrası kurduğu dünya güvenlik ve iktisadi düzeninin artık sürdürülebilirliği kalmadığı değerlendiriliyor. Yeni bir dünya düzenine doğru ilerleme esnasında Türkiye'nin dengeli bir konum belirlemesi, fakat bu dönüşüm sırasında başta ABD olmak üzere tüm önemli aktörlerle iyi geçinmesi gerekiyor. Yeni olacak düzende ABD'nin önemli bir yeri olacağını hatırlamakta da fayda vardır.

Soğuk Savaş sonrası Varşova Paktı'nın çökmesi ve Sovyetler'in dağılması tabii ki dünya sisteminin değişmeye başladığını gösteren birer gerçektir. Ancak, daha önce ABD'nin öncelikle tek kutuplu bir dünya kurulacağını düşünmüş olsa bile bu durumun diyalektik bir ilişki olduğunu kabul etmesi gerektiği artık ortaya çıkmış bulunuyor. Bir kutup çökünce, öbür kutup da kutup olma niteliğini kaybediyor. Bazı ülkeler, bu durum karşısında çok kutuplu bir dünyanın ortaya çıktığını savunuyorlar; ancak benim gördüğüm kadarıyla henüz belirgin bir kutuplaşma yoktur. Belki de bir proto-kutuplaşmadan, yani kutuplaşma öncesi bir şekillenmeden bahsedebiliriz.

Göründüğü kadarıyla, ABD Çin'i karşısına aldığı, kendisinin bir kutbun başında bulunduğu ikili bir kutuplaşma istiyor. Şimdilik Çin ile iktisadi ve teknolojik yönü ağır basan bir rekabet içerisinde, ama rekabet giderek her alana yayılıyor. Çin askerî bakımdan da güçleniyor; dolayısıyla rekabetin gelecekte daha da güçlenmesini bekleyebiliriz. Ancak şu anda ABD'nin, Çin'e nazaran askerî olarak çok daha üstün bir konumda olduğu da bilinmektedir.

Diğer ülkeler, mevcut ilişkileri zedelememeye çalışırken farklı bir geleceğe de hazırlanmaya çalışıyorlar. Trump yönetiminin ABD'yi kendi işine dönük bir yapıya çevirmek istemesi ve uluslararası iş birliği yerine korumacı bir ekonomiyi tercih etmesi, Avrupa'yı endişelendiriyor ve güveni sarsıyor. İşin ilginç bir boyutu da Rusya'nın yeni dünya düzeninde, eski dünya düzeninde olduğu gibi söz sahibi olmak istemesidir. Ancak Ukrayna savaşında bile Çin'in desteğine ihtiyaç duyması, bu iddiasının gerçekle yeterince bağdaşmadığına işaret ediyor.

5.2. Türkiye'nin Önem Kazandığı Bir Dönemden Geçiyoruz

Türkiye'nin güçlendiği ve öneminin arttığı bir dönem yaşıyoruz. Şu anda Amerikan piyasasında daha geniş bir yer edinmeye çalışıyor. Bu piyasanın önemi inkâr edilemeyecek kadar büyüktür. Önemli bir örnek, Amerikan piyasasının büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Bir dönem bir Amerikan şirketi fanila ithal edecek, Türkiye'den örnek istemiş. Türk ihracatçı, ne büyüklükte örnek gönderelim diye sorunca, "Bir milyon örnek yeter" demişler. Ancak örnek olarak talep edilen miktar bile o dönemde Türkiye'nin kapasitesinin üzerinde olduğundan, konuda ilerleyememiştir. Şimdi Türk ekonomisi daha güçlü ve henüz Amerikan piyasasına yeterince nüfuz etmiş değildir.

Silah sistemleri konusunda da ABD ile iş birliğimiz devam etmektedir. Türkiye giderek adını daha fazla duyuran bir silah ihracatçısı oldu. ABD ile ortak üretim yapabilir ve önemli gelirler elde edebiliriz. Nitekim F-35'in parçalarını yaparken Türkiye, 10 milyar dolar kadar bir kazanç bekliyordu. Bu, yukarıda da açıkladığımız gibi, gerçekleşmedi. Ancak zaman içinde teknik imkanlarımızı bu tür projelerde katkıda bulunarak geliştirmeye devam edebiliriz.

ABD, Asya'dan Avrupa'ya yeni bir ulaşım yolu kurmaya çalışmaktadır. Türkiye'yi dışladığı ileri sürülüyordu ancak Zengezur Koridoru'nun işletmesini bir Amerikan şirketinin üstleneceğinin açıklanması durumu değiştirmiş gözükmektedir. Avrupa'ya Irak üzerinden gelip Türkiye'yi de kat eden bir barış yolunun kurulması, diğer Amerikan tasavvurlarına nazaran çok daha makul ve ucuz bir seçenek gibi gözükmektedir. Belki hatırlanması gereken husus, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini daha etkin hâle getirmek ve temaslarını sadece hükümet düzeyinde sınırlamamak için çaba sarf edilmesidir. Daha önce de dile getirdiğimiz gibi, ABD'de siyasi kararlar sadece başkan ve hükümet tarafından alınmamakta, Kongre de önemli bir yer işgal etmektedir. Bunun yanında sivil toplumun da karar süreçlerinde etkili olabileceği unutulmamalıdır.

ABD ile ilişkilerimizi değerlendirmeden önce asıl cevaplamamız gereken soru, Türkiye ile ilgilidir: Türkiye nasıl bir ülke olmak istemektedir? Eğer sosyal piyasa ekonomisinin egemen olduğu, demokrasiyle yönetilen bir ülke olmak istiyorsak, dış politikamızda bu niteliklere sahip ülkelerle ilişkiler koparılmamalıdır. Sadece ABD değil, daha genel olarak Batı savunma ve iktisadi toplulukları içinde yerimizi korumaya ve geliştirmeye çalışmalıyız. Bunu yaparken, her istediğimizi elde edemeyeceğimizi ve başkalarının taleplerine de belirli ölçüde duyarlı olmamız gerektiğini kabullenmemiz gerekiyor.

5.3. “Stratejik Ortaklık” mı? “Model Ortaklık” mı?

İkili ilişkilerde “model ortaklık” kuracağımız ileri sürülmekle birlikte, kavram tam olarak netleşmiş değildir. Evet, Türk-Amerikan ilişkilerinde model ortaklık kurulması konuşulmuştur; daha önce stratejik ortaklık ifadesi de geçmişti. Bu sözler sembol olarak kullanılmış, içi doldurulmamış, neyin amaçlandığı da açıklanmamıştır.

Şu andaki Türk-Amerikan ilişkilerinin niteliğini net bir şekilde tanımlamak zordur. Stratejik ortaklık demek zordur ve belki de hiçbir zaman stratejik ortaklık olmadı. Stratejik ortaklık, genellikle İngiliz-Amerikan ilişkilerini tanımlamaktadır. Yüksek çıkar birlikteliğinin taraflarca kabulü gerekir. İlişkilerin uyumlu olması ve tarafların birbirlerinin endişelerine hassasiyet göstermesi gerekir. ABD ile böyle bir ilişkiye sahip değiliz. Model ortaklığa gelirsek, kastedilen Türk-Amerikan ortaklığının Orta Doğu ülkeleri için bir model olmasıydı. ABD, Türkiye’yi destekleyerek Orta Doğu’da piyasa ekonomisi ve demokrasinin yayılmasına katkı sağlamak istiyordu. Ancak bu modelin yürümediği görülüyor.

Diğer önemli bir konu ise ABD ile Avrupa’nın karşılıklı güveni sarsılmış olmasıdır ve Trump döneminde bu güvensizlik daha da artmıştır. Trump, ABD’nin Avrupa’daki askerlerini çekeceğini belirtmiş ve bazı ülkeleri zorlayacak şekilde, her ülkenin millî gelirinin en az %2’sini savunmaya ayırmasını talep etmiştir.

Buna karşılık, Rusya ile bir çatışma durumunda ABD’nin Avrupa’yı ne ölçüde savunacağı konusunda da ciddi bir güven sorunu bulunmaktadır. Tüm bu belirsizlikler içerisinde, ittifakların caydırıcı gücünü açıklayan da aslında yine de bu belirsizliklerdir. Tüm bu gelişmelere rağmen ABD’nin Avrupa’yı savunması muhtemeldir. Bunun yanında, NATO, her ne kadar zaman zaman uyum sorunları yaşamış olsa da dünyanın en büyük askerî güçlerinden biridir.

Bu askerî güç yalnızca sayısal olarak büyük değil, aynı zamanda imkanları en geniş güçlerden biridir. Ancak günümüzde Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde aktif asker sayısı oldukça azdır ve çoğu savaş deneyimi olmayan birimlerden oluşmaktadır. Buna karşılık, Türkiye'nin NATO içerisindeki hazırlık seviyesi yüksek ikinci büyük orduya sahip olmasının önemi ihmal edilemez. Üstelik, çeşitli sorunlar yaşanmasına rağmen, Türkiye NATO'daki sorumluluklarını yerine getirmekten kaçınmamaktadır; her türlü NATO tatbikatına katılmakta ve NATO meclislerinde söz sahibi olmaya çalışmaktadır.

ABD ile ilişkiler, tüm anlaşmazlıklara rağmen devam etmektedir. Bazı görüşlere göre, son dönemlerde bu ilişkilerin daha da iyileşmesine yönelik bir zemin oluşmuştur. Ancak ABD'nin İsrail'e desteği, özellikle bir vahşeti desteklemesi, durumu zorlaştırmaktadır. Türkiye, her şeye rağmen eski savunma düzenine bağlı kalarak kendisini daha iyi korumaya çalışmaktadır. Bu durum "model veya stratejik ortaklık" olarak nitelendirilemez. Yine de çok yönlü ve sorunlu bir savunma ortaklığımızın olduğu aşikârdır.

5.4. Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü'ne İlgisi ve ABD'nin Tepkileri

Türkiye'nin ŞİÖ'ye ilgisi ve başvuruları, ABD'nin tepkisi ile gündemdedir. Burada cevaplanması gereken bazı sorular bulunmaktadır: Türkiye bu kulübün üyesi mi olacak, parçası mı olacak, yoksa bir yere gidemeyecek mi? ABD, Türkiye'nin üyelik sürecine nasıl bakmaktadır? Bu gelişmeler Türk-Amerikan ilişkilerini nasıl etkiler ve ABD nasıl bir tepki verir?

ABD, bu duruma tamamen karşı çıkmaktadır. NATO üyesi olup ŞİÖ'ye üye olmak mümkün değildir. Türkiye birini tercih etmek zorundadır. ŞİÖ'nün temel amaçlarından birinin NATO'da çatlak yaratmak olduğu sır değildir. ŞİÖ üyeleri, Türkiye'nin kendileriyle yakın ilişkiler kurmasını ve böylece NATO içerisinde çatlak yaratmayı arzulamaktadır.

İşin risk boyutuna gelirsek: II. Dünya Savaşı sonrası ABD, serbest dünyanın iktisadi düzenini şekillendirdi. Bu düzenin üç temel iktisadi direği vardır: IMF, Dünya Bankası ve DTÖ. IMF'nin kurulmasıyla, ülkelerin para mübadelesinde istikrar sağlamak ve buna bağlı olarak ülkelerin iktisadi istikrarlarını korumak yönünde adımlar atıldı. Bunun yanında, Dünya Bankası piyasa ekonomisinin gelişmesini teşvik etmek için altyapı yatırımlarını finanse edecek bir kurum olarak düşünüldü ve kuruldu. Ayrıca DTÖ'nün kurulması da öngörülmüştü. Bu örgütün amacı ise ülkeler arasındaki ticareti teşvik etmek ve ticarete engel teşkil eden unsurları kaldırmaktır. IMF ve Dünya Bankası hızla kuruldu, ancak

DTÖ'nün kurulması ise başlangıçta mümkün olmadı; bunun yerine gümrük indirimleri için karşılıklı müzakerelerin yapıldığı büyük uluslararası toplantılar düzenlendi. İki kutuplu dünya sona erdikten sonra DTÖ nihayet kuruldu.

Dünya ticaretine baktığımızda, büyük ölçüde dolarla yürütülmektedir. Dolarla yürütülen ticaret ABD'ye büyük avantajlar sağlamaktadır. Örneğin, dolar işlemleri Amerikan bankaları üzerinden geçtiği için ABD her şeyden haberdar olmaktadır. İkincisi, dolar diğer ülkeler arasında da mübadele aracı olarak kullanıldığından, ABD dışındaki dolarlar Amerikan ekonomisine sürekli bir talep baskısı oluşturmaktadır. Bu, adeta para basarak havadan para kazanmak gibi bir şeydir. Diğer ülkeler ticaretteki paylarını artırdıkça Amerikan egemenliğindeki sistemden şikayetleri de artmaktadır. Bu şikayetleri gidermenin ilk örneği, Avrupalıların euroyu dolar karşısında kullanmaya başlamasıdır. Ancak uluslararası ticarete euro çok yaygın bir şekilde kullanılmamaktadır.

Çin de kendi para birimini uluslararası ticarete kullanmak, dünya ticaretinde önemli bir faktör hâline gelmek istemektedir. Ancak ilkin, her şeye rağmen dünya ticaretindeki payı sınırlıdır. Hindistan'a ve Brezilya dolar karşılığında ziyade avantaj sağlaması durumunda bu politikaya evet demektedir. Hindistan'ın ya da Çin'in yuani dolar yerine koymak gibi bir amacı olduğunu söylemek kolay değildir. Bu arada BRICS'e Etiyopya gibi yeni üyeler alınmaktadır. Ancak bu ülkelerin dünya ticaretindeki payları düşüktür ve hepsi Batı'nın ekonomik yardımına muhtaçtır. Dolayısıyla, alternatif bir ekonomik sistem geliştirmenin ana unsuru olmaları mümkün değildir.

Türkiye gibi, dünya ekonomisine dolar üzerinden entegre olmuş bir ülkenin bu sisteme ilgi göstermesi garip bir durum ortaya çıkarmaktadır. Türkiye zaten zaman zaman bu ülkelerle, hatta bazen kendi ulusal paralarını kullanarak ticaret yapmaktadır. Ancak bu, Türkiye'nin mevcut sistemden çıkıp BRICS'e yönelmesini gerektiren bir durum değildir. BRICS'te, Amerikan sistemine karşı bir duruş vardır, ancak bu duruşu dolduracak bir zenginlik ya da ticari irade bulunmamaktadır. İrade eksikliğinden kastım şu ki; Hindistan ve Brezilya örneğini verdiğim gibi, üyelerinin bir kısmı diğer sistemlerle barışık şekilde işlerini yürütmeye çalışmaktadır. Yeni üyeler, dünya ticaretinde bir önemi olmayan ve hepsi Batı'nın yardımına muhtaç ülkelerdir.

Türk-Amerikan ilişkilerinde krizlerin zirve yaptığı dönemler olmuştur. Bunlardan biri de 2007'dir. O dönemde Sayın Erdoğan başbakanken, Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, "Türk-Amerikan ilişkileri inceldiği yerden kopabilir" diyordu. Kara Kuvvetleri Komutanı İlker Başbuğ ise, "ABD ile

açıktan bir savaşa giremeyiz, ama ABD'nin maliyetlerini artırırız” diyordu. Bu atmosferde Erdoğan-Bush görüşmesi gerçekleşmiş ve akabinde de Obama ile Türk-Amerikan ilişkilerinde 2009'da “model ortaklığa” giden süreç başlamıştır. Krizin zirve yaptığı dönemlerin ardından, iki taraf, bir şekilde anlaşıp ortak bir noktada buluşmuştur.

2007 yılından sonra “Türk-Amerikan ilişkilerinde bir normalleşme olabilir mi?” sorusu da ortaya çıkmıştır. Stratfor'un kurucusu George Friedman'ın “Gelecek Yüzyıl” kitabında, “Türkiye ve ABD savaşacak” denmiştir. Bu gibi spekülasyon tahminler çok ciddiye alınmamalıdır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü bile altı ay öncesinden tahmin edilememiştir. Uluslararası siyaset karmaşık ve tahmini zor bir alandır.

Türk-Amerikan ilişkileri bir bozulma-düzelme döngüsünde ilerlemektedir. Bu döngünün sebebi, tarafların birbirleri ile iyi geçinme bile birbirlerini feda edememeleridir. Türkiye, ABD ile olan sorunlarına rağmen Orta Doğu'nun en istikrarlı ve güçlü ülkesidir. ABD böyle bir ülkeyi görmezden gelip iş birliğini sıfırlamayı tercih etmez. Türkiye ise sadece dostlarıyla değil, düşmanlarıyla da baş etmek zorunda olduğu için ABD ile olan ilişkisini dengede tutmak zorundadır. İktisadi açıdan da Türkiye 1980'den sonra ihracata dayalı büyüme modelini seçmiştir ve bu ihracatın büyük kısmı Batı'daki piyasalara akmaktadır. ABD de bu piyasaların bir parçasıdır. Dolayısıyla Türkiye-ABD ilişkileri, kırılmalar olsa da tamamen kopmadan devam eder.

5.5. Türkiye'nin Çevrenmesi ve Tartışmalı “Vazgeçilmez Ülke” Konumu

ABD'nin Türkiye'yi yakın çevresindeki, özellikle Yunanistan, Suriye ve Irak'taki üslerle çevrelediği ileri sürülmektedir. Burada cevaplanması gereken kritik soru şudur: “Türkiye, ABD için vazgeçilmez bir ülke olmaktan çıktı mı?”

Burada “vazgeçilmezlikten” bahsedilirken, herhalde ABD'de bir A ve B planı yapılmaktadır. Türkiye'nin Birleşik Devletler ile olan ilişkilerinde her zaman ve her bakımdan uyumlu hareket etme eğilimi giderek azalmaktadır. Böyle olunca, ABD de yeni şekillenen rekabet ortamında, B planı olarak savunma çizgisini Yunanistan, Kıbrıs ve Avrupa hattına oturtmaya çalışmaktadır. Bu şekilde, Yunanistan üzerinden Romanya ve Bulgaristan'a ulaşıp Karadeniz'e erişmeye çalışmaktadır. Çünkü Türkiye Montrö'ye bağlı kalmak ve ABD'ye Boğazlar'da geçiş serbestliği tanımamaktadır. Ayrıca İncirlik Üssü'nü ve Türk limanlarını ABD'nin istediği zaman ve şekilde kullanmasına izin vermeyerek çeşitli zorluklar yaşatmaktadır. Dolayısıyla ABD de bir B planı hazırlamaktadır.

Ancak B planının hazırlanması, Türkiye'nin gözden çıkarıldığı anlamına gelmemektedir; Türkiye ile birlikte hareket etmenin imkansızlaştığı ölçüde başka kaynaklara yönelecekleri anlamına gelmektedir.

Türkiye ile ABD'nin ihtilaflı olduğu birçok konu olmasına rağmen birbirlerinden vazgeçememektedirler. Bizler Türkiye'yi ABD açısından çok vazgeçilmez olarak değerlendiriyoruz. Türkiye'nin ABD için önemli olduğu inkâr edilemez, ancak "vazgeçilmez" olduğuna inanarak dış politikamızı şekillendirirsek kendi kendimizi yanıltırız. Siz bir ülkeyle sürekli iş birliğinden kaçarsanız, o ülke de başka ilişkiler geliştirerek sizinle artık iş birliği yapamayacağını kabul eder, yani sizden vazgeçer. Dış politikamızı, bizim vazgeçilmez önemimiz olduğu varsayımıyla yürütmemeliyiz; yürütemeyiz. Her zaman karşılıklı tavizlerle yürütülmesi gereken ilişkiler söz konusudur.

5.6. Türkiye-ABD İlişkilerinde Normalleşme Mümkün mü?

Son olarak cevaplanması gereken bazı kritik sorular vardır: Yakın gelecekte Türk-Amerikan ilişkilerinde normalleşme mümkün mü? Burada tarafların birbirlerinden beklentisi nedir? Bu beklentilerin netleşmesi gerekmektedir. Taraflar arasında bir iletişim veya birbirini anlama sorunu var gibi görünmektedir. Bu kapsamda, başkanlık seçim sonuçları ABD'deki süreci nasıl etkileyecektir ya da Türk-Amerikan ilişkileri Trump döneminde nasıl şekillenecektir?

Çok büyük değişiklikler beklememek gerektiği kanısındayım. Türkiye'nin S-400'lerle ilgili ABD'ye şu teklifi yaptığı duyulmuştur: "Biz bu sistemi aktif hâle getirmeyelim, siz de burada bulunun, kullanılmadığını her zaman denetleyin." Bu formül belki ABD tarafından kabul edilebilir. Eğer bu olursa, silah açısından bir normalleşme olacaktır. Eğer bu silahlar Suriye'ye verilirse, İsrail'in itirazını aşmak zor olacaktır. Bu cömertliğe ABD de karşı çıkabilir.

Suriye konusunda nasıl anlaşılacağı ayrı bir konudur. Al Şara Türkiye'ye yakın gözükmeyle birlikte, diğer tüm ülkelerle canlı ve iyi ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Onu tamamen Türkiye ile hareket edecekmiş gibi görmek yanıltıcı olur. Bunun yanında, ABD Suriye'den çıkmaya yeterince niyetli gözükmemektedir. YPG'yi de desteklemeye şu veya bu şekilde devam etmesi de muhtemeldir. Bu tutum hem Suriye'yi hem Türkiye 'yi etkileyecek, ama ABD üzerinde etkili olmalarını beklememek daha doğru olacaktır.

İşin bir de İsrail boyutu var tabii. İsrail'de çözüm, Netanyahu hükümetinin devrilmesiyle gelecektir. Ülkesinin başını belaya soktuğu için demokratik süreçler sonucunda seçim kaybetmesi beklenmektedir. ABD hükümeti, İsrail'in Orta

Doğu'daki ilişkilerini normalleştirmeye çalışacaktır. Türkiye, aslında İsrail'le ilişkilerini bozmak istemeyen bir ülkedir; ancak İsrail'in izlediği siyaset, iki ülke arasında aşılması zor bir ayrılmaya neden olmaktadır. İsrail'in mevcut politikaları, bütün bölge için bir güvenlik sorunu hâline gelmiştir. ABD, İsrail'in güvenliğini hedeflerken, aynı zamanda bölgedeki bu güvenlik sorununu çözmek zorundadır; yoksa diğer tüm ülkelerin iyi niyetini kaybedecektir. ABD'nin bu gerçeği gözeterek hareket etmesi, Netanyahu'yu frenlemesi ve İsrail'in güvenliğini korumakla birlikte, bunun sonucunda bölge güvenliğini tehlikeye atmaması için gerekli önlemleri alması beklenebilir. Bu yapılırsa, Türk-İsrail ilişkilerinde de iyileşme yaşanabilecektir.

Sonuç

Küresel jeopolitik dengeler, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte çok kutuplu bir yapıya evrilmiş, ABD'nin tek kutuplu küresel hâkimiyeti zayıflamaya başlamış; XXI yüzyılda yükselen Çin, yeniden güçlenen Rusya ve bölgesel aktörlerin (örneğin Hindistan, Türkiye ve Suudi Arabistan) uluslararası sistemde daha fazla söz sahibi olması, jeopolitik dengeleri çok yönlü ve dinamik bir yapıya dönüştürmüştür. Bu bağlamda, ABD'nin küresel rolü ve dış politika stratejileri de değişim göstermiştir. NATO, AB ve Pasifik bölgesi ile ilişkilerini sürdürmek isteyen ABD, yükselen güçlerin dengelenmesi için de yeni ittifaklar geliştirme arayışına girmiştir.

Türkiye, jeopolitik konumuyla bu yeni dünya düzeninde ABD açısından önemli bir ortak olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin Orta Doğu, Kafkaslar, Doğu Akdeniz ve Karadeniz'e komşu olması, NATO üyesi bir ülke olarak ABD ile ilişkilerinde kilit bir role sahip olmasını sağlamaktadır. Ancak Türkiye'nin bağımsız ve çok boyutlu dış politika anlayışı, zaman zaman ABD ile gerilimlere neden olmaktadır. Özellikle Türkiye'nin Rusya ile geliştirdiği ilişkiler, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi gibi projelere olan ilgisi, ABD'nin geleneksel müttefiklik anlayışıyla çelişmektedir.

Türk-Amerikan ilişkilerinde "model ortaklık" veya "stratejik ortaklık" kavramları, değişen küresel jeopolitikte daha da tartışmalı hâle gelmiştir. Mevcut konjonktürde Türk-Amerikan ilişkilerinin niteliğini net bir şekilde tanımlamak zordur. Stratejik ortaklık denilmesi pek mümkün değildir. Hatta ilişkilerin hiçbir zaman stratejik ortaklık seviyesinde olmadığı bile iddia edilebilir. Öngörülen model ortaklık kavramı da mevcut yapı ve son dönemdeki gelişmelerden dolayı mümkün değildir.

Türk-Amerikan ilişkileri, küresel jeopolitik değişimler ve iki ülkenin bölgesel çıkarları doğrultusunda dinamik bir yapıya sahip olmaya devam edecektir. Türkiye, ABD ile değişik isimlerle anılan ortaklığını sürdürmekle birlikte, çok boyutlu bir dış politika anlayışı ile kendi bağımsızlığını koruma çabasında olacaktır. ABD ise Türkiye'nin NATO üyesi olmasının ve stratejik konumunun farkında olarak, bu ilişkilere önem vermeye devam edecektir. Ancak taraflar arasındaki güven sorunları ve çıkar çatışmaları, ilişkilerin her zaman hem gerilim hem de iş birliği ekseninde devam edeceğini göstermektedir.

Türk-Amerikan ilişkileri, küresel jeopolitik değişimlerin ve bölgesel dinamiklerin etkisiyle sürekli olarak yeniden şekillenmektedir. Türkiye'nin bağımsız dış politika anlayışı ile ABD'nin geleneksel müttefiklik anlayışı arasında zaman zaman gerilimler yaşansa da iki ülkenin stratejik çıkarları ilişkilerin tamamen kopmasına izin vermemektedir. Türkiye'nin dış politikasında son yıllarda öne çıkan konular, ABD ile ilişkilerindeki gerilimleri arttırsa da tarafların karşılıklı bağımlılığı sürdüğü sürece ilişkilerini de sürdürecektir ve kopmaması için azami gayret göstereceklerdir.

Kaynakça

- Beschloss, Michael Mayday. *Eisenhower, Khrushchev and the U-2 Affair*, New York: Harper and Row, 1986.
- Cleveland, William L. and Martin Bunton. *A History of the Modern Middle East*, 6th ed., Boulder: Westview, 2016
- Goldschmidt, Arthur Jr. ve Lawrence Davidson. *Kısa Ortadoğu Tarihi*, İstanbul: Doruk, 2018.
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Anadoluda'ki Amerika*, İstanbul, İmge, 2000.
- Pabuççular, Hazal. *Cumhuriyetin Dış Politikası*, İstanbul, İş Bankası, 2023.
- Şahin, Haluk. *Johnson Mektubu*, İstanbul: Kırmızı Kedi, 2018.
- Salep, Mustafa. "Türkiye-Amerika İlişkilerinde Haşhaş Ekiminin Yasaklanması," *ASOS Journal: The Journal of Academic Social Science*, Vol.5, No.47 (2017), pp. 351-367.
- Turan, İlter. *NATO İttifakının Stratejik ve Siyasi Sorunları*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi, 1971.
- Türkmen, Fusun. *Türkiye-ABD İlişkileri*, İstanbul: Timaş, 2012.

XXI. YÜZYILDA ULUSLARARASI İLİŞKİLER İŞİĞİNDA TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA AÇMAZ VE AÇILIMLAR*

Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK

Giriş

XIX. yüzyıla iç karışıklıklar, ihtilaller ve reformlarla giren Türkiye, XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde güçlü bir devlet konumuna yükselmiştir.

Uluslararası ilişkiler disiplini, tarihsel süreçler içerisinde devletlerin dış politikalarını, sistemik dönüşümleri ve güç dengelerini anlamlandırmaya çalışırken; devletlerin iç dinamikleri ile küresel sistem arasındaki etkileşimi de göz önünde bulundurur. Türkiye'nin son iki yüzyıldaki dönüşümü, bu bağlamda hem iç siyasal gelişmeler hem de uluslararası sistemin evrimiyle yakından ilişkilidir.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, imparatorluk sonrası reform ve çalkantılarla modernleşme arayışına giren Türkiye, XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgesel ve küresel düzeyde etkili bir aktör olarak dikkat çekmektedir.

Türkiye'nin modernleşme süreci, Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi reformist açılımlar ile başlamış; ardından Cumhuriyet'in ilanı ile yeni bir devlet yapısına evrilmiştir. Soğuk Savaş döneminde Türkiye, Batı ittifakı içerisinde NATO'nun önemli bir üyesi olmuş; güvenliğini büyük ölçüde ABD ile ilişkilerine dayandırmıştır. Bu dönem, realist kuramın öngördüğü biçimde iki kutuplu bir sistemin belirleyici olduğu, ittifakların ve caydırıcılığın ön planda olduğu bir uluslararası yapıyı yansıtmaktadır.

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş düzeni sona ermiş, uluslararası sistem çok daha karmaşık ve öngörülemez bir nitelik kazanmıştır. Bu süreçte, sistemik düzeyde güvenlik kavramı da dönüşüme uğramış; geleneksel askerî tehditlerin ötesinde ekonomik, siyasi, toplumsal ve çevresel güvenlik meseleleri ön plana çıkmıştır. Barry Buzan'ın "genişletilmiş güvenlik" tanımı, bu dönemi analiz etmek açısından önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır (Buzan 1983, 24; Buzan, Weaver and Wilde 1998, 207-213).

* Bu makale ANKASAM'da konferans olarak sunulan tebliğ metninin genişletilmiş hâlidir.

ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde izlediği “tek kutuplu hegemonya” stratejisine karşılık, başta Çin ve Rusya olmak üzere farklı aktörler, daha dengeli ve çok merkezli bir sistemin inşasını savunmaktadır. Bu doğrultuda AB, BRICS ve ŞİÖ gibi yapılar alternatif güç merkezleri olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye ise bu çok kutupluluk eğilimi içinde pragmatik ve çok yönlü bir dış politika izlemektedir. Bir yandan Batı ittifaklarıyla ilişkilerini sürdürürken, diğer yandan Avrasya coğrafyasında, Orta Doğu'da ve Afrika'da artan bir diplomatik ve ekonomik etkinlik göstermektedir. Türkiye'nin ŞİÖ ve BRICS gibi oluşumlarla kurduğu diyalog, yalnızca alternatif iş birliği arayışı değil, aynı zamanda mevcut uluslararası sistemin adil olmadığını açıkça ifade eden normatif bir eleştiriyi de içermektedir. Bu pozisyon, yapısalcı kuramın uluslararası sistemdeki eşitsizlik ve normatif talepler vurgusuyla örtüşmektedir.

Türkiye, Orta Doğu'daki yeniden yapılanma süreçlerinde, özellikle Arap Baharı sonrası oluşan güç boşluklarında, kritik bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda Kafkasya, Balkanlar ve Doğu Akdeniz gibi jeopolitik açıdan hassas bölgelerde hem askerî hem diplomatik araçlarla etkisini artırmaktadır. Türkiye'nin bu bölgelerdeki etkinliği, Joseph Nye'in “akıllı güç” (smart power) kavramı çerçevesinde hem yumuşak hem sert güç unsurlarını harmanlayan bir dış politika yaklaşımına işaret etmektedir (Nye 2004, 161; Nye 2011, 85-86).

Türkiye'nin XIX. yüzyıldan XXI. yüzyıla uzanan dönüşümü, yalnızca iç reformlar ve kalkınma süreçleriyle değil, aynı zamanda küresel sistemdeki yapısal değişimlerle birlikte ele alınmalıdır. Mevcut uluslararası sistemin adaletsizliklerine yönelik eleştirileri ve çok kutuplu bir düzen yönündeki pozisyonlanışı, Türkiye'yi yalnızca bölgesel değil, küresel düzeyde de dikkatle izlenen bir aktör hâline getirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin dış politika davranışları hem güç geçiş teorileri hem de bölgesel jeopolitik dinamikler açısından incelenmeye değer stratejik bir örnek sunmaktadır.

XXI. yüzyılda ikinci çeyreğe girildiği sırada dünya sistemi krizler üzerinden şekillenirken, Türkiye'nin bu gelişmelerin merkezindeki konumu dikkat çekmektedir. Peki, bu yeni dünya düzeni Türkiye'yi nasıl etkileyecek? Eksen kayması tartışmaları ne kadar gerçekçi? Asya'nın bu süreçteki rolü ne olacak? Türkiye, ne tür tehditler ve fırsatlarla karşı karşıya kalacak? Türkiye'nin bu süreçte hedefleri neler? Sonunda nasıl bir Türkiye göreceğiz? Bu çalışmada, tüm bu soruların cevapları aranacaktır.

1. XXI. Yüzyılda Uluslararası İlişkiler

Günümüzde dünyada ve özellikle Orta Doğu'da barıştan ziyade daha çok savaştan, kaostan, çocuk ölümlerinden, bebek ölümlerinden, şehirlerin bombalanmasından ve füzelerin atılmasından bahsedilmektedir. İnsanlığın ümidi, her zaman barıştan yana olsa da bu gerçeklerle yüzleşmek durumundadır.

XXI. yüzyılda yeni bir uluslararası sistem inşa edilmektedir. Türkiye, XIX. yüzyıla iç karışıklıklarla girmiştir. Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da Napolyon Savaşları gibi birçok savaş yaşanmıştır. Türkiye'de ise II. Mahmut ile bir reform süreci başlamıştır. XX. yüzyıla geldiğimizde Türkiye işgal altında kalmış ve destansı bir İstiklal Mücadelesi vererek bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur.

XXI. yüzyılda ise önceki iki yüzyıla kıyasla çok daha güçlü bir Türkiye ortaya çıkmıştır. 2001 yılından itibaren Rusya, Çin ve Türkiye'nin de dâhil olduğu bir grup ülke, çok kutuplu, barışçıl ve adil bir dünya inşa etme iddiasında bulunmuştur. Diğer tarafta ise ABD öncülüğündeki Batı dünyası, tek kutuplu bir sistemin devamı için mücadele etmiştir. Dünya genelinde, özellikle Batı dışında kalan ülkeler, çok kutuplu bir sistemin kendileri için daha faydalı olacağını düşünmüşlerdir.

Günümüzde Rusya-Çin eksenini ile ABD ve Batı dünyası ekseninin rekabetine tanıklık edilmektedir. Bu rekabetin bir yansıması olarak Rusya-Ukrayna Savaşı karşımıza çıkmaktadır. ABD, krizler üzerinden kendi hegemonyasını devam ettirmek için üstün bir çaba göstermektedir. Güvenlik ve ekonomi olmak üzere iki temel alan üzerinde şekillenen yeni dünya düzeninin inşasında aktörlerin konumlarına kısaca değinecek olursak, konu daha anlaşılır hâle gelecektir.

Türkiye'nin dış politikasının rasyonellik bakımından değerlendirilmesi de mümkündür. Öncelikle ABD, NATO ve AB'ye odaklanmak faydalı olacaktır. Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB arasında iki kutuplu bir sistem ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bu sistem çökmeye başlamış ve Soğuk Savaş sona ermiştir. Soğuk Savaş'ın kazanan tarafı liberal anlayış olmuştur. Her ideolojik taraf kendini liberal olarak tanımlamaya başlamış; yıllarca baskıcı rejimler uygulayan ülkeler bile liberal ekonomiyi savunmaya yönelmiştir. Soğuk Savaş döneminde liberal Batı demokrasilerinin herhangi bir çatışmaya girmemeleri ve birliktelik ile dayanışma ortaya koymaları Sovyetler Birliği'nin ortaya koyduğu tehdit algısından kaynaklanmıştır. John Mearsheimer Soğuk Savaş döneminde hâkim olan çift kutupluluk durumunu, bloklar arasındaki askerî güç dengesini ve nükleer silahların varlığını aynı

dönemde Avrupa’da yaşanan barış hâlinin başlıca sebebi olarak görmektedir (Mearsheimer 1990, 51).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Çin ve Rusya gibi ülkeler uluslararası sisteme eklemlenmeye başlamıştır. Balkanlar’da yaşanan sorunlar, Körfez Savaşı ve 11 Eylül olayları, küresel terör, insan kaçakçılığı, siber suçlar, uyuşturucu ticareti, illegal göçler, kitle imha silahlarının yaygınlaşması gibi yeni güvenlik tehditleri ülkelerin güvenlik politikalarına yönelik parametrelerini şekillendiren önemli faktörler olarak öne çıkmıştır. Etno-milliyetçiliğin bölgesel çatışmaları tetiklediğini ve küresel terörizm tehdidiyle birlikte güvenliğin sınırlarının yeniden tartışılmaya açıldığını söyleyebiliriz. Soğuk Savaş döneminde Avrupa ve ABD arasında güvenlik merkezli ilişkiler varken, bu dönemde karşılıklı ekonomik bağımlılık ilişkisi gelişmiştir. Ancak bu bağımlılık asimetriktir; taraflardan biri diğerine göre daha güçlüdür. Küreselleşme özellikle ekonomi politikaları üzerinden kendini hissettirmiş ve siyasi, askerî etkiler meydana getirmiştir.

Thomas Friedman’a göre Soğuk Savaş, dostlar ve düşmanlardan oluşan bir dünya iken, küreselleşme dünyasında dostlar ve düşmanlar artık rakipler hâline gelmiştir. Küreselleşme süreciyle birlikte, çok uluslu şirketler ve terör örgütleri küresel sistemdeki etkilerini arttırmış ve devletlerin rolü sorgulanmaya başlanmıştır. Geleneksel güvenlik anlayışının da tanımı değişmiştir. Soğuk Savaş döneminde sınırlar nettir, her ülkenin değişmez sınırları vardır ve bu sınırların ihlali uluslararası sistem tarafından cezalandırılır. Ancak küreselleşme ile bu anlayış büyük ölçüde değişmiştir.

Dehşet dengesi olarak adlandırılan ve Karşılıklı Kesin Yıkım (KKY) Doktrini tarafından desteklenen görüşe göre; her iki tarafın da ilk nükleer saldırıyı yapmaya cesaret edemeyeceği, çünkü diğer tarafın uyarı üzerine ya da hayatta kalan kuvvetlerle nükleer saldırıda bulunacağı, bu durumun ise çatışan taraflar için büyük kayıplara yol açacağını varsayılır. Bu denge istikrarlı ama gergin bir barışı mümkün kılmaktadır (Jones, 2018). Soğuk Savaş döneminde nükleer silahların varlığı nedeniyle böyle bir “dehşet dengesi” söz konusuydu. Savaşın hem Doğu Bloku’nda hem de Batı Bloku’nda çıkması beklenmiyordu. Ancak Orta Doğu gibi bölgelerde kısa süreli savaşlar yaşandı. Örneğin, 7 Ekim 2023 tarihinden itibaren Filistin’de bir savaş başlamış durumdadır ve ne zaman biteceği de belirsizdir. Şimdi ise savaşın tarafları artmaya başlamıştır. ABD, açıkça İsrail’i desteklediğini ilan etti. Hatta İngiltere ve ABD, İran’dan yükselen füzeleri nasıl durdurup havada imha ettiklerini gösteren görüntüler paylaştı.

1950’li yılların ortalarına, özellikle 1956’ya baktığımızda, iki önemli kriz yaşandı: Biri Süveyş Kanalı’nda, diğeri ise Macaristan’da. Bu iki kriz de kısa sürede çözüldü; İsrail, Fransa ve İngiltere geri çekildi ve Süveyş Kanalı işgali sona erdi. Aynı şekilde Budapeşte’de Rus tankları meydanlardan çekildi ve durum normale döndü. Soğuk Savaş sırasında ortaya çıkan bu krizler kontrol-lüydü; nasıl başlayacakları ve bitecekleri yaklaşık olarak tahmin edilebiliyordu. Ancak 1990’dan sonra, Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından ortaya çıkan krizlerde uluslararası sistemdeki boşluklardan faydalanan güçler, savaş çıkar-mada ve bu savaşları yaygınlaştırmada daha serbest hâle geldi.

Yapısal gerçekçilik teorisine göre, uluslararası sistemde tek kutupluluk, iki kutupluluk ya da çok kutupluluğu belirleyen unsur, sahip olunan güce bağ-daşıktır. Bir devletin görece daha fazla güce sahip olması tek kutuplu sistemi, sahip olunan gücün diğere devletlerle paylaşılabilir durumda olması iki ya da çok kutupluluğa sistemin ortaya çıkmasına sebep olur. Büyük güç olarak tanımlanacak bir devletin üst düzey askerî, ekonomik ve siyasi kapasitesinin bulunması ve ulusal çıkarlarından da öte küresel ölçekli politikaların belirle-yici ve uygulayıcısı olmalıdır (Efegil ve Mustafaoglu 2009, 4). Soğuk Savaş’ın bitmesiyle birlikte uluslararası sistemin iki kutuplu yapısı çözüldü ve özellikle ABD bu yeni dönemde dünya düzenini tamamen kendi egemenliği altına almak istedi. Bu durumu anlamayan veya buna karşı strateji geliştiremeyen güçler büyük bedeller ödedi. Örneğin Saddam Hüseyin, sekiz yıl boyunca Batı adına İran’a karşı savaşmıştı. Ancak Kuveyt’i işgal etmeye kalktığında, kendisine destek olacağını düşündüğü Batı, tüm koalisyon güçleriyle karşısında durdu ve Saddam’ın sonunu getirdi.

Soğuk Savaş’ın bitmesi, ABD’ye bazı yeni alanlar açarken, aynı zamanda Saddam gibi aktörler ABD’nin desteğini sürdüreceğini düşünerek yanlış kararlar aldılar. Bu yanlış hem Saddam için hem de ülkesi için çok pahalıya mal oldu. Uluslararası sistemin tek hâkimi olma iddiasındaki ABD ve Batı dünyası, bu süreçte kendilerini tehditlere daha açık hâle getirdiler. Kendi politikalarına uymayan güçleri ise sistemden dışlamaya başladılar; Saddam örneği bu duruma önemli bir örnektir. Yeni dünya düzeni oluşurken, eski müttefiklerin bir anda düşmana dönüşebileceği gerçeği göz ardı edildi.

Soğuk Savaş yıllarında baskın olan neo-realist kuram, uluslararası sistemin istikrarı açısından çok kutuplu veya tek kutuplu yapıların önemli olduğunu vurgulamıştır. Neo-realist yaklaşıma göre iki kutuplu uluslararası sistem daha istikrarlıydı; çünkü nükleer silahlar karşılıklı caydırıcılık sağlıyordu. Ancak

bu iki kutuplu yapının çözülmesi uluslararası sistemi yeni tehditlere açık hâle getirmiş ve istikrarsızlaştırmıştır. Bu istikrarsızlıktan en büyük kaybı İslam dünyası ve Arap ülkeleri yaşamıştır. Ayrıca SSCB'nin mirasını devralan ve yeni bir Rus Çarlığı yaratmaya çalışan Rusya da bu istikrarsızlıktan olumsuz etkilenmiştir.

Bu dönemde küreselleşmeyle güçlenen sosyo-ekonomik özgürlükler ve sınırların kalkması, uluslararası toplumu terör, etnik ve dinî çatışmalar gibi yeni tehditlerle karşı karşıya bırakmıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde çatışmalar ve göç gibi sınırları belirsiz tehditler küresel güvenliği tehdit etmeye başlamıştır. Küreselleşen dünyada tehditlerin tanımını değiştirmiş ve bu tehditlere karşı duyulan korku çok boyutlu ve belirsiz bir hâl almıştır. Artık rakip siyasi sistemler, topraklarını tehdit eden zayıf ülkeler, yayılcı güçler ve nükleer silahlara sahip komşu devletler, uluslararası sistemi tehdit eden unsurlar hâline gelmiştir. Yeni dünya düzeni içinde askerî güvenlik odaklı yaklaşım genişleyerek ekonomik, siyasi ve çevresel güvenlik tehditlerini de kapsar hâle gelmiştir.

Soğuk Savaş döneminde ABD tarafından desteklenen güvenlik ve savunma politikalarını izleyen Avrupa Topluluğu, Soğuk Savaş sonrası AB hâline gelmiştir. Bu dönemde NATO'ya olan bağlılığını sürdürürken kendi güvenlik politikalarını da geliştirme çabasına girmiştir. AB, güvenlik ve savunma alanında bağımsız adımlar atma isteğini göstermiş, ancak ABD ile kıyaslandığında askerî gücü sınırlı kalmıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte Avrupa ve ABD arasındaki ekonomik rekabet artmış ve Avrupa ekonomik olarak ABD'yi yakalamaya başlamıştır.

Bu durum, yakın tarihte Rusya'nın izlediği politikalarla benzer bir sürece yol açmıştır. Putin, Batı'nın Rusya'nın genişleme hamlelerine zayıf tepkiler vermesi üzerine önce Çeçenistan, ardından Gürcistan ve Kırım'da askerî müdahaleler gerçekleştirmiştir. Ancak Ukrayna'ya yönelik saldırısında beklediği desteği bulamamış ve uluslararası sistemin değişen yapısını tam olarak anlayamadığı ortaya çıkmıştır. Putin, XIX. yüzyıl Rus Çarlığı'nı yeniden canlandırmak gibi bir hedefle hareket ederken, Ukrayna'da kendini uzun süreli bir savaşın içinde bulmuştur.

Tarihin çeşitli dönemlerinde savaşların neden çıktığı, devletlerin hangi motivasyonlarla savaşa girdiği üzerine birçok tartışma yapılmıştır. Savaşların birincil sebebi genellikle güç arayışı, zenginlik ve hegemonya elde etme isteği

olarak yorumlanmıŐtır. Bu hırslarına yenik düşen liderler savaŐlara sürüklenmiŐ ve sonunda büyük bedeller ödemiŐlerdir.

Bugün de benzer bir girdabın içine girdiğimiz söylenebilir. Küresel güvenlik tehdit altında, uluslararası sistemin nasıl şekilleneceği konusundaki belirsizlikler ise devam etmektedir. AB'nin "Stratejik Pusula" başlıklı belgesi, günümüz dünyasında güç siyasetinin geri döndüğüne işaret etmektedir. Bu belge, AB'nin de çok kutuplu bir dünya düzeni istediğini göstermektedir. Ancak bu yapıya uygun bir iradeye sahip olup olmadığı hâla tartıŐmalıdır.

Rusya-Ukrayna Savaşı sonrası AB, askerî ve siyasi açıdan zayıflıklarını daha belirgin hâle getirmiş ve NATO olmadan hareket edemeyeceğini göstermiştir. Çin, Rusya ve Hindistan gibi yeni aktörler ise uluslararası arenada daha belirgin roller üstlenmeye başlamışlardır. ABD, Çin'i dengelemek için Hindistan gibi ülkelerle iş birliği arayıŐındadır. Bu süreçte NATO, ŞİÖ ve BRICS gibi kurumsal yapılar yeni dünya düzeninde önemli roller oynamaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD, Rusya ve Çin gibi güçler, uluslararası sistemi şekillendirmede aktif rol üstlenmişlerdir.

2000'li yıllara gelindiğinde bu ülkeler, küresel sistemin tamamına hâkim olma anlayışını uzaktan izlemiŐlerdir. Ancak bu dönemde kendilerini daha fazla göstermek ve uluslararası politikada etkin roller üstlenmek istediklerini açıkça ortaya koymıŐlardır. ABD'nin rakibi hâline gelen bu ülkeler, dünyanın çok kutuplu bir yöne doğru hareket etmesine katkıda bulundular. Şüphesiz ki bu rakip ülkeler göz önüne alındığında, dünya güç dengesinin Avrupa-Atlantik ekseninden Asya-Pasifik eksenine kaydığı söylenebilir. Batıdan doğuya doğru bir güç kayması yaşanmakta, ancak ABD bu kaymayı mali gücüyle oldukça kuvvetli bir şekilde engellemeye çalışmaktadır. Hammadde ve enerji kaynaklarına sahip zengin ülkelerle olan ilişkilerini koparmamak için büyük bir çaba harcamakta, hatta bu ilişkileri daha sağlam hâle getirmek için yoğun gayret göstermektedir.

Bu arada ŞİÖ de giderek dünyada ilgi çekmeye başlamaktadır. ŞİÖ liderleri, yayınladıkları ortak bildirimlerde, uluslararası tehditlerin ve sorunların giderek daha karmaşık hâle geldiğini, dünyanın mevcut durumunun tehlikeli bir şekilde kötüleŐtiĐini, yerel çatışmaların ve krizlerin arttığını, yeni ve istenmeyen çatışmaların ortaya çıktığını her zirve toplantısının ardından vurgulamaktadırlar. ŞİÖ liderleri, mevcut tehdit ve krizlerden çıkış yolu olarak Amerika'nın egoist emellerine sınır koymayı; en azından Amerikan liderliğindeki tek kutuplu liberal dünya düzenine karşı olduklarını dile getirmektedirler. Çok kutuplu

bir dünya düzeninin; dünya barışı, ticaretin ve ekonominin gelişmesi, aynı zamanda kendi çıkarlarının korunması için gerekli olduğuna inanmaktadırlar.

Kıscacası ABD hâlen “tek kutuplu” bir liberal uluslararası düzeni savunmaktadır. Ancak AB, Rusya, Çin, Hindistan ve Türkiye gibi diğer aktörler “çok kutuplu” bir dünya düzeninin kendi menfaatleri için daha faydalı olduğunu ifade etmektedir. Türkiye ise yeni dünya düzeninin adil olmadığını belirtmiş, tek kutuplu dünya düzenine karşı durduğunu da açıkça ortaya koymuştur. Örneğin, Rusya ile 16 Kasım 2001 tarihinde imzalanan *Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı* ile Türkiye, “çok kutuplu” bir dünya düzeninden yana olduğunu dünyaya ilan etmiştir. Bu, Türkiye Cumhuriyeti’nin bir devlet politikasıdır. Bu politika, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından “Dünya beşten büyüktür” söylemiyle sürdürülmektedir.

2. Yeni Çok Kutuplu Dünyanın Kavramları ve Zorlukları

- **Çok Kutuplu Dünya Düzeni:** XX. yüzyılın iki kutuplu (ABD ve SSCB) veya tek kutuplu (ABD egemenliğinde) dünya düzeni, yerini daha karmaşık ve çok kutuplu bir yapıya bırakmıştır. Çin, Rusya, Hindistan gibi ülkelerin yükselmesi, ABD’nin küresel liderlik rolünün sorgulanmasına yol açarken uluslararası sistemde net sınırları olmayan bir rekabet doğurmuştur. Bu durum, iş birliğini zorlaştırmakta ve uluslararası kurumların etkinliğini zayıflatmaktadır.
- **Büyük Güçler Arası Gerilimler:** Soğuk Savaş sonrası oldukça ön plana çıkan klasik liberal uluslararası ilişkiler teorisine göre, demokratik ülkelerin birbirleriyle sıcak savaşa girme ihtimalleri düşüktür (Kakışım 2017, 41). Ancak ABD-Çin rekabeti, özellikle ticaret savaşları ve teknoloji alanındaki üstünlük mücadelesi, XXI. yüzyılın en büyük stratejik açmazlarından biridir. Ayrıca Rusya’nın agresif dış politikası, NATO ile ilişkilerde gerginlikler ve siber güvenlik tehditleri gibi unsurlar, büyük güçler arasında istikrarsızlığa yol açmaktadır. Bu durum, küresel barış ve güvenlik için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır.
- **Bölgesel İstikrarsızlıklar:** Komşu ülkelerde yaşanan iç savaşlar, terör tehditleri ve mülteci akınları nedeniyle ciddi güvenlik riskleri ortaya çıkmıştır. Sınır bölgelerinde artan güvensizlik, Türkiye’nin dış politikasında stratejik açmazlar yaratmaktadır.
- **Çevresel Krizler ve İklim Değişikliği:** İklim değişikliği, deniz seviyelerinin yükselmesi, doğal kaynakların tükenmesi ve artan çevresel

felaketler, uluslararası ilişkilerin ve ülkelerin dış politika önceliklerinin merkezine yerleşmiştir. Ancak çevresel sorunların küresel boyutta çözülebilmesi için gerekli olan iş birliği yeterince sağlanamamaktadır. İklim değışikliğiyle ilgili uluslararası anlaşmaların uygulanmasındaki zorluklar ve siyasi irade eksikliği, dünya genelinde ciddi bir açmaz yaratmaktadır.

- **Siber Güvenlik Tehditleri:** Dijital teknolojilerin hızla yayılması ve devletlerin yanı sıra özel aktörlerin de siber alanı kullanabilmesi, uluslararası güvenlik açısından yeni bir meydan okuma yaratmıştır. Uluslararası aktör olarak devletlerin tahkim ettiği siber ordular ve bu işe özel yetiştirilen uzmanlar, siber güvenlik açısından yeni ve vazgeçilmez aktörler hâline gelmiştir. Uluslararası arenada illegal düzeydeki gruplarla sağlanan çıkara dayalı iş birliklerinin mevcudiyeti de inkâr edilemez düzeydedir (Güntay 2018, 95). Siber saldırılar hem devletler arası gerilimleri artırmakta hem de altyapı ve finans sistemlerine ciddi zararlar vermektedir. Siber savaşların hukuki ve siyasi çerçevesinin henüz tam oturmamış olması da bu alandaki açmazlardan biridir.
- **Terörizm ve Radikalizm:** Küresel terörizm, özellikle radikal grupların (İŞİD, El Kaide vb.) yükselişiyile uluslararası güvenlik açısından önemli bir tehdit olmaya devam etmektedir. Bu grupların ulus-devlet sınırlarını aşan yapıları ve yayılma stratejileri, devletlerin tek başına bu tehditle başa çıkmasını zorlaştırmaktadır. Terörle mücadele politikalarının ülkeler arasında uyumsuzluğu ve yanlış uygulamaları da bu sorunu derinleştirmektedir.
- **Mülteci Krizi:** Savaşlar, ekonomik sıkıntılar ve iklim değışikliği nedeniyle milyonlarca insanın yerinden edilmesi, küresel bir mülteci krizine yol açmıştır. Özellikle Avrupa, Orta Doğu ve Afrika'da bu durum hem insani hem de siyasi bir açmaz olarak öne çıkmaktadır. Mülteci akını, birçok ülkede popülizmi ve yabancı düşmanlığını tetiklerken uluslararası dayanışma eksikliği krizi derinleştirmektedir.
- **Diplomasi ve Çok Taraflılık:** Her ne kadar çok kutuplu dünya düzeni açmazlar yaratsa da uluslararası ilişkilerde çok taraflı diplomasi yeni fırsatlar sunmaktadır. BM, Dünya Ticaret Örgütü, AB gibi çok uluslu platformlar aracılığıyla iş birliği fırsatları artmakta, ülkeler karşılıklı bağımlılıklarını avantaja çevirmektedir. Uluslararası hukukun güçlenmesi

ve yeni anlaşmaların yapılması, bu süreçte önemli bir açılım olarak değerlendirilebilir.

- **Teknolojik İnovasyonlar:** Dijital diplomasi ve teknoloji, devletlerin dış politika araçlarını çeşitlendirmesine imkân tanımaktadır. Özelikle yapay zekâ, büyük veri ve siber altyapılar hem ekonomik hem de askerî alanda yeni stratejik fırsatlar yaratmaktadır. Teknolojinin yaygınlaşması, uluslararası ticaretin hızlanmasını, bilginin daha geniş kitlelere ulaşmasını ve ülkelerin iç işlerine müdahale olmadan iş birliği yapmasını kolaylaştırabilir.
- **Yumuşak Güç ve Kültürel Diplomasi:** XXI. yüzyılda askerî güç yerine kültürel, diplomatik ve ekonomik güç unsurları daha fazla önem kazanmaktadır. Yumuşak güç kullanımıyla ülkeler, kültür, eğitim, teknoloji ve sanat gibi alanlar üzerinden nüfuzlarını artırabilmektedir (Kızıltoprak 2024, 250). Örneğin ABD'nin Hollywood, Çin'in kültürel ve ticari diplomasi alanlarındaki girişimleri bu tür açılımlara örnek gösterilebilir.
- **Yükselen Ekonomiler ve Bölgesel Güçler:** Çin, Hindistan, Brezilya ve Güney Kore gibi yükselen ekonomiler, dünya politikasında yeni fırsatlar sunmaktadır. Bu ülkeler hem ekonomik kalkınmaları hem de bölgesel liderlikleri sayesinde uluslararası arenada daha fazla söz sahibi olmakta ve yeni ittifaklar kurma fırsatları yaratmaktadır. Örneğin BRICS gibi ittifaklar, uluslararası sistemde yeni güç dengeleri doğurmaktadır.

Dünya nüfusunun %45'ini oluşturan BRICS ülkelerinin günümüzde 28,5 trilyon dolar GSYH ile dünya ekonomik hacminin %28'ini oluşturduğu (Howell, 2023) düşünüldüğünde, BRICS ülkelerinin dünya ekonomisini ve uluslararası ilişkilerdeki güç dengelerini rahatlıkla değiştirebilecek bir güce sahip olduğu ve benzeri yapıların dikkate alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

- **Küresel Sağlık ve Dayanışma:** Covid-19 pandemisi, küresel sağlık tehditlerinin uluslararası iş birliği gerektirdiğini açıkça göstermiştir. Küresel sağlık krizleri, ülkeleri ortak stratejiler geliştirmeye ve yeni ittifaklar kurmaya zorlamaktadır. Covid-19 ve benzeri küresel salgınların, ulus sınırlarını aşan küresel sorunlar olmaları nedeniyle çözümün de uluslararası iş birliği ve dayanışma gerektirdiği anlaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle ulus devletler, diğer ülkelerde mevcut olan salgın kontrol altına alınmadan içe kapanma ya da küresel sistemden izole olmakla kendi

halklarını uzun vadede koruyamayacaklarını tecrübe ettiler (Ayдын 2020, 42). Dolayısıyla pandemi sonrası süreçte sağlık diplomasisi ve aşı üretimi gibi konularda uluslararası dayanışma, yeni fırsatlar yaratılmış iş birlikleri artmıştır.

- **Çevre ve Yenilenebilir Enerji:** İklim değişikliğiyle mücadele bağlamında yeşil enerjiye geçiş, uluslararası ilişkilerde büyük bir açılım olarak değerlendirilmektedir. Yenilenebilir enerji teknolojilerinin yaygınlaşması, petrol ve doğal gazı bağımlılığın azalmasına neden olurken yeni iş birliği fırsatları yaratmaktadır. Ayrıca çevre koruma alanındaki uluslararası anlaşmalar ve girişimler (Paris İklim Anlaşması gibi) devletler arası iş birliğini teşvik etmektedir.

3. Türk Dış Politikasında Açmaz ve Açılımlar

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılı tamamlanmış ve ikinci yüzyıla adım atılmıştır. Türk milleti, tarih boyunca bu coğrafyada ve dünyada önemli gelişmelere öncülük etmiştir. 5000 yıllık Türk tarihine baktığımızda Mete Han ile sahneye çıkmış, 751'de Talas Savaşı'nda Çinlilere karşı Müslüman Araplarla ittifak yapılmış, ardından Göktürk Devleti'nin yerini Selçuklu Devleti almıştır. 1040'ta Dandanakan'da büyük bir zafer kazanılmıştır. 1071'den 1683'e kadar yaklaşık 1000 yıl boyunca Müslüman Türk kimliğiyle batıya doğru ilerlenmiştir. 1683'te küçük bir geri adım atılmış, 1774'te Kırım kaybedilmiş ve 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nda ağır bir yenilgi alınmıştır.

XX. yüzyılın başlarında Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile ülkemiz işgal altına girilmiştir. Ancak İstiklal Harbi'yle, 30 Ağustos 1922'de kazanılan "Büyük Taarruz" ile 1683'te başlayan geri çekilme sonlandırılmıştır. Bu son adım "Büyük Taarruz" olarak adlandırılmaktadır. Yani 1071'de 26 Ağustos'ta kazanılan zafer, 30 Ağustos 1922'de yine 26 Ağustos'ta başlayan "Büyük Taarruz" emriyle kazanılmıştır.

Aradan geçen yüzyılda Türkiye, her alanda – askerî, siyasi, ekonomik ve diplomasi – büyük aşamalar kaydederek büyümüştür. XXI. yüzyıla girerken, artık işgal altında olan bir ülke ya da İstiklal Savaşı veren bir ülke değil; gücüne güç katan, XX. ve XXI. yüzyılı "Türk Asrı" yapma hedefi olan bir ülke hâline gelmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Dünya beşten büyüktür" söylemi de dünya genelinde geniş yankı bulmuştur. Türkiye, çok kutuplu ve adil kazanan bir anlayışa dayalı, çok boyutlu bir denge politikası izlediğini ilan etmiştir ve bu durum günümüzde de devam etmektedir.

29 Ocak 2009’da Dünya Ekonomik Forumunda yaşanan ve “One Minute” çıkışı olarak hafızalara kazınan olay, Türkiye’nin dış politikasında çok kutuplu dünya düzenine yönelişinin simgesel başlangıçlarından biri olarak görülmektedir. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres’e ve moderatör David Ignatius’a gösterdiği sert tepki, yalnızca bireysel bir çıkış değil; aynı zamanda Türkiye’nin Batı merkezli uluslararası düzene karşı daha bağımsız, özerk ve çok yönlü bir dış politika anlayışını benimsediğinin güçlü bir göstergesidir. Bu olay, Türkiye’nin tek kutuplu düzene alternatif olarak yükselen çok kutuplu yapıda kendine daha etkin bir yer edinme kararlılığını açıkça ortaya koymuştur. Ayrıca bu çıkış, Türkiye’nin küresel güç dengeleri karşısındaki duruşunda önemli bir kararlılık noktası olarak değerlendirilebilir (Kızıltoprak 2024, 466-467).

Öte yandan Türkiye, son dönemde yükselen Asya ile Batı arasındaki ilişkilerini daha dengeli bir hâle getirmek için çaba sarf etmektedir. ŞİÖ ve BRICS, çok kutuplu dünyanın yeni simgeleri ve değerleri olarak öne çıkmaktadır. Barışı merkezine alan Türkiye, mevcut ve potansiyel krizleri çözmeye odaklanan aktif bir diplomasi izlemektedir. Özellikle Rusya-Ukrayna Savaşı ve Kafkaslardaki arabuluculuk rolü büyük önem taşımaktadır. Bu, II. Dünya Savaşı sırasında İsmet İnönü’nün tarafsızlık politikasına benzemektedir; o dönemde “aktif tarafsızlık” vardı, bugün de “aktif” bir tarafsızlık söz konusu ve bu, dünya barışına katkı sağlayan bir tarafsızlıktır. Arabuluculuk girişimleri taraflarca takdirle karşılanmıştır. Rusya-Ukrayna arasında Dolmabahçe Sarayı’nda barışa çok yaklaşılmışken sağlanamamış olsa da küresel faktörler Türkiye’nin küresel bir aktör olduğunu göstermektedir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, NATO Zirvesi’nden bir hafta önce Astana’da düzenlenen ŞİÖ Liderler Zirvesi’ne diyalog ortağı olarak katılmış ve dönüşte Türkiye’nin bu birliğe tam üye olmak istediğini açıklamıştır. Çok kutuplu dünyanın önemli bir kurumsal aktörü olan ŞİÖ ile yakın iş birliği içinde olma isteği, Türkiye’nin bu dünyada etkin olma hedefine yönelik önemli bir adımdır. Aynı zamanda Türkiye’nin NATO ve AB’ye karşı da önemli bir mesajıdır. Hatırlatmak gerekirse Türkiye’nin Suriye’yle yaşadığı krizde NATO, koruması gereken Patriot füzelerini geri çekmiştir. NATO’nun en çok ihtiyaç duyulan bir anda Patriot füzelerini alıp götürmesi önemli bir gelişmeydi.

Türkiye’nin savunma sanayisinde gösterdiği gelişmeler de dikkat çekicidir. Türkiye, yakın geçmişte Belçika’nın gözden çıkardığı G3 tüfeklerini kullanıyordu. Bugünse savunma sanayimizde yapılan yatırımlar sayesinde hem “Mavi

Vatan”da hem anavatanımızda hem de “Gök Vatan”da önemli başarılar elde edilmektedir. Türkiye, otonom bir savunma anlayışı geliştirmek zorundadır. NATO’ya müttefik olmasına rağmen Türkiye, her duruma kendisini hazırlamalıdır. Savaşlar tek bir nedenle çıkmaz; siz istemerseniz bile sizi savaşa çekebilirler. Bu durumun birçok örneği tarihte mevcuttur.

Benzer şekilde Türkiye’nin BRICS gibi gruplarla yakın iş birliği kurma isteği eleştirilecek bir durum değildir. Her türlü alternatif değerlendirilmelidir. Türkiye’nin savunma mekanizması geliştirmesi oldukça önemlidir. BRICS’in üyeleri arasında yer alma iradesi de bu bakımdan önemlidir. BRICS, dünyanın önde gelen büyük nüfuslu, güçlü sanayi ve zengin enerji kaynaklarına sahip ülkelerini barındıran bir alternatiftir ve küresel güç merkezi olma yolunda ilerlemektedir. ŞİÖ ve BRICS üyeliği, Türkiye’nin AB tam üyeliği hedefini terk ettiği anlamına gelmez, ancak Türkiye’nin seçenezsiz olmadığını göstermektedir.

Türkiye, dostlarının ahde vefa göstermesini beklemekle birlikte tarihten aldığı tecrübelerle dostlarının sadakatinin ne derece olduğunu bilincinde tutmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ifadesiyle Türkiye “en batıdaki Asyalı, en doğudaki Avrupalı” olarak müstesna bir konuma sahiptir. Bu bağlamda Türkiye’nin Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır ve hatta Suriye’yle normalleşme sürecini başlatması da dikkat çekicidir. Aynı zamanda Türk Devletleri Teşkilatının kurumsallaşmasına Türkiye’nin öncülük etmesi de önemlidir.

Turan Koridoru (Kushkumbayev ve Mussabekova 2022, 79) olarak da adlandırılan Orta Koridor Projesi sadece bir ulaşım projesi değil, aynı zamanda bir dostluk ve kardeşlik projesidir. Bölgesel iş birliklerini güçlendirmek ve bölgesel bir güç olmaktan küresel bir güce doğru ilerlemek mümkündür. Bu projelerle Türkiye, küresel bir güç olma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir.

Son olarak, günümüzde kriz yaşayan bir Batı ve yükselen bir Doğu’dan söz edilmektedir. Çin ve Hindistan’daki gelişmeler, Orta Asya’daki Türk devletlerinin yükselişi, Azerbaycan’ın ilerlemesi, yükselen Doğu’nun örnekleridir. Yeni bir dünya düzeninin kurulduğu bu evrede, Türkiyesiz bir dünya düzeninin kurulamayacağı söylenebilir. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın uzun süredir ifade ettiği “Dünya beşten büyüktür” söylemi de bu yöndeki kararlılığın göstergesidir. Hem yurttan hem de cihanda barışı sağlamak için millî birliğimizi ve iç bütünlüğümüzü korumalı, şanlı bayrağımızın gölgesi altında toplanmalıyız. Böylece Türkiye, bu yeni dünya düzeninde önemli bir konum elde edecektir.

Türkiye, yakın çevresindeki krizlerin çözülmesinde de önemli roller üstlenebilir. Örneğin, Orta Doğu'da İsrail-Filistin arasındaki krizin büyümesi ve tüm bölgeye yayılması tehlikesi vardır. Buradaki soru işareti ise şudur: “Dünya bu krizden çıkar mı, yoksa üçüncü bir dünya savaşına mı gidiyoruz? Türkiye bunun neresinde olur ya da olmalıdır?”

İsrail'in eylemlerinin arkasında ABD'yi görmek mümkündür. Washington'un “dur” demesi hâlinde İsrail duracaktır. Ancak bunu yapmadığı için İsrail, saldırılarını sürdürmektedir. Bu durumu, Saddam'ın pervasızlığı gibi bir pervasızlık olarak da yorumlamak mümkündür. Putin'in de uluslararası sistemi görmezden gelip alabildiğine yayılmaya çalıştığı ve çözüm aramadan diğer aktörleri dikkate almadan hareket ettiğini gördük. Bu yayılma hırsı, onarılmaz yaralara yol açtı. Bugün Rusya, Ukrayna'dan çıkamamaktadır. Oysa Gürcistan'da 15 günde, Kırım'da ise 3 günde tüm operasyonlarını tamamlamıştı. Ancak Ukrayna'da uzun zamandır çıkmaza girmiş durumdadır. İsrail'in de Lübnan'dan nasıl çıkacağı bilinmemektedir. Lübnan, Osmanlı Devleti'nde yüzyıllarca bir sancak, kasaba ve nihayetinde vilayet olmuştur. Dağlık bir arazi olan Lübnan'da savaşmak kolay değildir.

Düz ve çöl coğrafyasında savaşmak daha kolaydır; dronlar ve insansız hava araçlarıyla operasyon yapmak mümkündür. Ancak dağlık ve ormanlık arazide nelerle karşılaşılacağını bilemiyorsunuz. Cebel-i Lübnan'ın vadileri, yüzyıllar boyunca insanları yutmuştur. İsrail ordusu, bu arazilerde 3 günde, 5 saatte geçecek bir coğrafya beklememeli; bu durumu iyi görmek gerekir. Diğer taraftan Türkiye için Lübnan, bir komşu ülkedir. Ancak bugün ortada Suriye diye bir devlet var mı? Cumhurbaşkanı Erdoğan, “Savaş sınırimızda” derken haklıdır. Suriye'nin %70'ini kim kontrol etmektedir? Orada otorite var mıdır? Gerçekten bir devlet var mıdır? Benzer şekilde, Lübnan'da 17 etnik grup ve 20'den fazla mezhepsel bölünme vardır. Hâlâ bir cumhurbaşkanı yoktur, hâlâ işleyen bir altyapı yoktur, elektrik sistemi yoktur. Buna nasıl devlet diyebiliriz?

XX. yüzyılın haritasını çizenler, İsrail'in rahat etmesi için çevresine zayıf komşular ve kâğıttan ülkeler dizdiler. Bu ülkeler kâğıt üzerinde var, ancak gerçek bir güçleri yok. Türkler, Osmanlı Devleti'nden önce de Selahaddin Eyyubi'den, hatta Tolunoğlu Ahmed'den beri, Haçlı işgalinin 87 yıllık dönemi dışında hep barışı sağlamıştı. Bugün barışın olmadığı, çatışmanın eksik olmadığı, haksız yere kan dökülmediği bir gün bile yoktur. Dolayısıyla bu gerçekleri dünyanın görmesi gerekmektedir.

Türkiye ise burada özellikle, kendi bileğinin ve askerinin gücüne güvenmeyen bütün devletlerin nasıl başarısızlığa uğradığını çok iyi bilmektedir. Tarihten gelen engin tecrübesi ve son dönemde yaşadığı olaylarla, mesela Patriot füzelerinin tam ihtiyaç duyduğumuz anda ülkemizden çıkarılması ve S-400 konusunda yapılan basit yorumların ne kadar havada kaldığını gördük. Bugün çıkan çatışmalarda, kendi öz gücünüze dayanarak bir otonom savunma mekanizması geliştiremiyorsanız, başkalarından gelecek yardımlarla savaşamazsınız. Ukrayna'nın en büyük zorluğu nedir? Silah yardımı almakta ama bu silahları nasıl kullanacağını bilmemektedir. Büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Evet, savaşmakta ve topraklarını savunmaktadır ama neye rağmen? Yüz milyarlarca dolarlık borç biriktirmektedir.

Dolayısıyla Türkiye'nin kendi otonom savunma mekanizmasını geliştirme, alternatiflerini çoğaltması, kendi geleceğini ve bağımsızlığını – askerî, ekonomik ve siyasi anlamda – koruma altına alması çok önemlidir.

Burada ortaya çıkan bir başka önemli soru da şudur: “Şu an Türk dış politikasında NATO ve ŞİÖ bağlamında yaşanan gelişmeler, bir eksen kayması mı yoksa eksenin revizyonu mudur?” Türkiye, öncelikle kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan ve uluslararası sistemden çok kendi kapasitesine güvenmek durumunda olan bir ülkedir. Bu da yapılması gereken en doğru politik yaklaşımdır. “NATO bizi savunur” düşüncesi akıllara gelebilir, ancak savunmama ihtimalini de akılda tutmak gerekir. O zaman Türkiye kime dayanacaktır? Yine ordusuna, yani askerlik teşkilatına güvenip dayanacaktır. NATO'ya bel bağlayanlar bugüne kadar hep beklentilerini realize etmek noktasında başarılı sonuçlar alamamıştır. Balkanlar'daki krizler dâhil olmak üzere, 90'lı yıllar sonrası çıkan krizleri analiz ettiğimizde, Batılı güçler ve NATO birçok söz vermiştir ama bu sözler unutulmuştur. Bu nedenle özellikle bu çatışma ortamında Patriot örneğini tekrar hatırlatmak önemlidir. Böyle bir tecrübeyi yaşadıkten sonra Türkiye'nin eksen kayması yaşadığını söylemek, rasyonel delillere dayanmaz. Türkiye, kendi ayakları üzerinde durmak, dostlarına güvenmek ve düşmanlarına karşı caydırıcılığını göstermek zorundadır.

Sonuç

1980 sonrası dönemde, kendini neoliberal ekonomi politikaları üzerinden hissettiren küreselleşme, ülkelerde siyasi ve askerî etkiler yaratmıştır. Küreselleşme dünyası, bütün dostları ve düşmanları rakip hâline getirmiştir. Soğuk

Savaşı döneminde başlayan krizler giderek yayılmış ve gelinen nokta itibarıyla kontrolden çıkma noktasına gelmiştir.

Küreselleşmenin etkisi ve iki kutuplu dünya sisteminin sona ermesi, uluslararası ilişkileri karmaşıklştırmış ve küresel güç dengelerini alt üst etmiştir. Bu istikrarsızlıktan en fazla etkilenenlerden biri de Orta Doğu coğrafyası olmuştur. Küreselleşen dünyada, tanımını değişen tehditlere karşı duyulan korku çok boyutlu ve tanımsız olmuştur. Daha önceleri Amerika merkezli politikalar izleyen Avrupa ülkeleri, yeni dünya düzeninde özerk adımlar atmaya başlamıştır. 2001 yılından itibaren Batı dışında kalan devletler, Rusya ve Çin başta olmak üzere çok kutuplu bir dünya sistemi kurulması için mücadele vermektedir. ABD ise hegemonyasını sürdürebilmek için dünyanın farklı yarım kürelerindeki krizlerden faydalanmaktadır.

Uluslararası sınamalar ve tehditler gittikçe karmaşılaşmakta ve dünyanın içinde bulunduğu durum kötüleşmektedir. Bunlardan çıkış yolu, ABD'nin hegemonya arzusuna sınır koymaktır. ŞİÖ ve BRICS, bu minvalde ortaya çıkan ve giderek güçlenen platformlardır. Türkiye'nin bu örgütlere katılmaya olan ilgisi, çok kutuplu dünyanın inşası bakımından son derece önemli görülmektedir. Bu adım, Türkiye'ye karşı bugüne kadar istikrarsız politikalar izleyen AB ve NATO'ya karşı da bir cevap olarak kabul edilebilir. Bu üyelikler, Batı'ya karşı gelmek değildir; Türkiye'nin başka bir alternatifinin olduğunu göstergesidir. Bulunduğu coğrafyanın kadim geçmişinin işaret ettiği tecrübeler, doğrudan veya vekâlet savaşları yolu ile kontrol edilmek istenen bir coğrafyanın tam kalbinde yer alması gibi nedenler, Türkiye'nin dışa bağımlılığını ortadan kaldırarak, özellikle ekonomik ve askerî alanda güçlü ve oyun kurucu bir devlet olma hedefine ulaşmak için en önemli motivasyon kaynağıdır. Bu yeni düzende kendine yer edinme arayışında olan Türkiye, kendini her türlü koşula hazırlamaktadır.

Kaynakça

- Aydın, Mustafa. "Covid-19 ve Uluslararası Düzen", *Covid-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler içinde*, Der: T.C. Dışışleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara: SAM Yayınları, 2020: 40-44.
- Buzan, Barry. *People, States, and Fear*. Sussex: Wheatsheaf Books, 1983.
- Buzan, Barry. Weaver Ole, and De Wilde Jaap. *Security: A New Framework For Analysis*. Londra: Lynne Rienner Publishers, 1998.
- Efegil, Ertan ve Mustafaoğlu, Neziha, "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri" *Akademik Bakış*, 2(4), (2009): 1-25.

- Güntay Vahit. “Siber Güvenliğin Uluslararası Politikada Etki Aracına Dönüşmesi Ve Uluslararası Aktörler”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, (14) (2018): 95. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrjtj.432151>.
- Howell, John. “BRICS: Hangi ülkeler üye, grubun amacı ne?”, *BBC Türkçe Haber*, (2023), Erişim Tarihi: 10 Haziran 2025. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c0j3zvwjw3jo>.
- Jones, Seth G. “The Return of Political Warfare”, *Defense Outlook*, (2018):30-32, Erişim: 21.06.2025. <https://www.jstor.org/stable/resrep22448.10>
- Kakışım, Can. “Liberalizm Çağında Barış Çalışmaları Ve Demokratik Barış Vizyonu: Teorik Bir İnceleme”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (50) (2017): 27-44. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.368561>
- Kushkumbayev, Sanat ve Mussabekova, Aliya. “New Kazakhstan and the Future of the Organization of Turkic States: Key Areas of Cooperation”. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 27(1) (2022): 74-90.
- Mearsheimer, John Joseph. “Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War”, *International Security*, 15(1) (1990): 5-56.
- Nye, Joseph S. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs, 2004.
- Nye, Joseph S. *The Future of Power*. New York: Public Affairs, 2011.
- Tuğ Kızıltoprak, A. A. (2024). Soft Power in Public Diplomacy: A Critical Discourse Analysis of the Film “Ayla”. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (47), 248-262. <https://doi.org/10.31123/akil.1537578>
- Tuğ Kızıltoprak, A. A. (2024). “Karizmatik Siyasi Liderin Kriz Dönemlerinde Kitle Motivasyonu Üzerine Etkisi”. *Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan’ın 70. Yaşına Özel Armağan*, Fuzuli Bayat-Çağla Çama, Editör, Paradigm Press Ltd., Çanakkale, ss.457-473, 2024.

GİDEREK MERKEZSİZLEŞEN (DECENTRALİSATION) ULUSLARARASI POLİTİKADA VE ESNEK GÜVENLİK (RESPONSİVE SECURITY) YAPILANMASI DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ

Giriş

1990 sonrasında, uluslararası sistemin yapısı hakkında tartışmalar giderek alevlenmiştir. İki kutuplu yapının dağılmasının ardından, uluslararası sistemin nasıl tanımlanacağı bir sorun olarak tartışılmaya başlanmıştır. ABD merkezli görüşlere göre dünya artık tek kutuplu bir yapıya ulaşmışken (Ikenberry, 2011) Rusya (Chirciu, 2024) ve Çin (Chen, 2024) gibi büyük güçler, dünyanın çok kutuplu bir yapıya evrildiği ve bu kutupları da ABD ile kendilerinin oluşturduğu iddiasını yinelemektedirler. Fakat uluslararası sistemi kutuplu olarak ifade etme gayreti içinde olan çalışmalar, genellikle bu tanımın kendi içinde bir merkez-perifer ilişkisini de barındırdığı gerçeğini göz ardı etmektedirler.

1950'lerde, Latin Amerika ülkelerinin ekonomik bağımlılığını açıklamak için Raul Prebisch tarafından kullanılan merkez-perifer ilişkisi, Wallerstein tarafından dünya sistemi teorisi bağlamında ele alınarak devletler arasındaki hiyerarşiye yönelik kullanılmıştır (Wallerstein, 2024). Her ne kadar Wallerstein teoriyi ekonomi merkezli olarak ele alsada teori kendi içinde politik hiyerarşiyi de barındırdığından, tek, çift ya da çok kutuplu sistemlerin bir merkez ve merkez etrafında öbeklenmiş bir çepere içerdiği çok açıktır. Özellikle bu teoride, merkez tarafından sağlanan politik açıdan karar modelleri ve perifer tarafından gösterilen itaat ve uyum, iki kutuplu sistemde kendisini çok belli etmiştir (Birdişli, Uluslararası Politikayı Anlamak).

Daha açık bir ifadeyle, iki kutuplu yapılanmada kutuplardan biri olan Batı Bloğu'nun veya NATO'nun önde gelen merkez ülkesi ABD iken, Varşova Paktı'nın ise Sovyetler Birliği olup her bir kutbun içinde ve bu merkez ülkelerin periferinde yer alan ülkeler, genellikle bu merkezlerin sisteme dikte ettiği politikaları bir dış politika olarak benimsemiş ve takip etmişlerdir. Teoriye

göre, perifer ülkeler karşı tarafın perifer ülkeleri ile ancak kendi merkezleri vasıtasıyla iletişim kurmuşlardır (Birdişli, Uluslararası Politikayı Anlamak).

Buradan yola çıkarak, eski iki kutuplu sistemin merkez ülkeleri, özellikle Rusya ve Çin, uluslararası sistemi çok kutuplu olarak görüp kendilerini bu kutuplardan biri olarak tanımlarken aslında bir perifer arzusunu ve ihtiyacını da örtülü biçimde dışa vurmuş olmaktadır. Nitekim Rusya Federasyonu'nun eski Sovyet bağılı ülkeleri, Bağımsız Devletler Teşkilatı (BDT) yoluyla yeniden kendi etrafında bir araya toplama gayreti içinde olduğu aşikârdır. ABD'nin de aynı şeyi ittifak tutumu içinde aradığı görülmektedir. Bu nedenle tek kutuplu yapılanmanın ABD ve yanlısı ülkeler tarafından, çok kutupluluğun ise Rusya ve Çin tarafından dile getirilmesi anlaşılır bir durumdur.

Fakat uluslararası arenayı dikkatle incelediğimizde, iki kutuplu yapılanma zamanında belli bir kampta yer alan ülkelerin artık bir merkezden bağımsız birer aktör olarak kendi yollarını çizmek istediklerini görmekteyiz. Nitekim Rusya'nın eski Sovyetler Birliği ülkelerine yönelik politik baskısına karşı, bu ülkeler zamana yayılmış bir strateji ile bir yanda Rusya ile olan ilişkilerini düzenleme gayreti içinde olurken, diğer yanda uluslararası aktörler ile ilişkilerini orta ve uzun vadede geliştirmeye çalışmaktadırlar. Benzer durumu Batı kampı için de söylemek mümkündür. Batı kampında yer alan pek çok ülke, 1990 sonrası eski Sovyet coğrafyası ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Böylelikle büyük güçler ya da merkez güçler ile eski bağıtları arasında veya yeni bir kombinasyonda merkez-perifer ilişkisinin eskisi gibi işlemeyeceği bir döneme girdiğimizi söylemek mümkündür. Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemde büyük güçler dışındaki devletlerin uluslararası sistemde özgün ve bağımsız yer edinme çabası, uluslararası ilişkiler literatürüne “orta güçler (Middle Powers) kavramını kazandırmıŐtır (Jordaan 2017, 3). Bu durumu bazı çalışmalar “orta güçlerin karşı hegemonik duruş sergileyerek çok kutupluluğa yönelmeleri” olarak tanımlarken, aslında bir paradoksa düşmüş oluyorlar. Zira konuyu bu şekilde ele alanlar “karşı hegemonik duruş” ile “çok kutupluluk” arasındaki zıt ilişkiyi gözden kaçırmış oluyorlar. Belki aradıkları şey çok kutupluluk değil, çok taraflılıktır (multilateralism). Nitekim Robert Cox, “tabandan yukarıya doğru” inşa edilmiş, geniş katılımlı küresel bir toplum temelinde yeni birçok taraflılığın gerekliliğinden bahseder (Cox, 1997). Ben ise bu durumu uluslararası politikada “desentralizasyon” yani “merkezsizleşme” olarak tanımlamaktayım.

Uluslararası politikada merkezleşmenin en önemli nedenleri, merkez ülkelerin eski güçlerini yitirmeleri periferdeki ülkelerin ise göreceli olarak güç kazanmalarından kaynaklanır. Bu durum, devletlerin uluslararası politikadaki genel tutumlarına da yansımaktadır. Bu nedenle pek çok devlet gerek güvenliklerini sağlamak gerekse ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla kendilerini sıkı taahhüt altına alacak klasik örgütlenmeler içine girmek yerine, adeta devletler arası birer forum niteliğinde olan daha esnek yapılanmalar ve *ad-hoc* örgütlenmelere katılmak istemektedirler.* Bu *merkezleşmeyi* artıran diğer bir faktördür. Bu yeni örgütlenme modeli, bir araya gelen ülkeler arasında esnek bir ilişkiyi içermekte; üye ülkeler ise kendilerini kesin taahhütler içinde veya bir ittifak tutumu içinde görmemektedirler (Keyman, 2020).

Türkiye'nin geleneksel dış politika paradigması, bölgesel ve uluslararası sorunlarda tarafsızlık üzerine oturtulmuştur. Buna karşın son yıllarda Türkiye'nin daha proaktif politikalar izlemesinin nedeni, bir orta güç olarak bölgedeki ağırlığını arttırmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Türkiye, son zamanlarda gerek bölge içi gerekse bölge dışı ittifaklara ve esnek örgütlenmelere ilgi göstermektedir. Türkiye'nin uluslararası politikada eskisine oranla ve geleneksel eğilimine zıt olarak daha aktif roller oynamak istemesi, yeni uluslararası ortamda kendine bir yer edinme çabasından kaynaklanıyor (Birdişli, 2023).

Türk dış politikasının ilgi odakları, Orta Asya, Balkanlar, Kafkasya gibi farklı bölgelere uzanmaktadır. Coğrafi ve kültürel olarak kendine özgü bir durumu ve konumu olan Türkiye, bu farklı güvenlik kompleksleriyle ilişki kurabilecek özelliklere ve tarihsel derinliklere sahiptir. Fakat bu yeni durumda, beklentilerine ve reel politikaya uygun tavırlar almak için yeni ve özgün bir paradigmaya ihtiyaç vardır. Bu yeni paradigma ne tarafsızlığı ihlal edecek ne de bölgesel ve küresel sorunlara büsbütün kayıtsız kalacak bir politikaya yön verebilmelidir. Nitekim Türkiye'nin son dönemlerde komşu ve diğer ülkelerle geliştirdiği ilişkilerde yaşadığı çelişkiler, bu arayışın ve biçimlenmemiş veya geçersiz/yetersiz bir paradigmanın sonucudur. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu özgün dış politika paradigması ise halihazırda uyguladığı politikaları dayandırdığı muhafazakâr, idealist ve revizyonist bakıştan başka bir şey olmak durumundadır. Zira mevcut pratikler beklenen sonuçları vermemiştir.

* Örneğin AUKUS, Türk Cumhuriyetleri arasındaki iş birliği ittifakları, Afrika'da ve güneydoğu Asya'da yeni iş birlikleri.

1. Uluslararası Politikada “Merkezsizleşme”

Dünya siyaseti çok hızlı dönüşümlerden geçmektedir. Bu dinamizm içinde Türkiye'nin izlediği dış politikanın konumu ve ilişkileri açısından özel bir yeri ve etkisi vardır.

“Giderek Merkezsizleşen Uluslararası Politika” konusuna geçmeden önce öncelikle “merkezsizleşme” kavramını ele almak faydalı olacaktır. Uluslararası ilişkilerle ilgilenen akademisyenler ya da gündemi yakından takip eden insanlar, 1990'dan itibaren uluslararası alanda köklü değişimler yaşandığını fark ederler.

Aslında bu değişimi anlamak ya da fark etmek çok da zor olmamıştır. Çünkü bu tarihten önce, yani Soğuk Savaş yılları boyunca, göreceli olarak kendi içinde bir dengeye oturmuş bir Soğuk Savaş paradigması söz konusuydu. Bu nedenle uluslararası ilişkiler öngörülebilir nitelikteydi. Ancak 1990 sonrası, bu iki kutuplu yapılanmanın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemin nasıl şekillendiği ve nereye evrildiği konusunda çok sayıda tartışma ve görüş ortaya çıktı.

İlk başlarda ABD'nin tek kutup olarak kalıp kalmayacağı tartışılıyordu. Fakat zamanla Amerika'nın tek başına bu yükü kaldıramayacağı ortaya çıktı. Ekonomik, askerî ve yumuşak güç açısından eskisi gibi güçlü olmadığı gözler önüne serildi. Özellikle 11 Eylül saldırıları, Afganistan ve Irak'taki Amerikan müdahalelerinin beklenen sonuçları vermemesi, bu durumu göstermektedir (Cox, 2001). Ardından çok kutuplu bir dünya tartışması yaygınlık kazandı. Bu fikir, özellikle Rusya ve Çin tarafından dile getirilmeye başlanmıştı.

Uluslararası ilişkiler akademisyenleri arasında, dünyanın yeni düzeninin çok kutuplu olup olmayacağı, eğer öyleyse bu kutupların kimlerden oluşacağı üzerine yoğun tartışmalar yapılmaktadır. Ancak yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda, dünyanın çok kutuplu bir yapıya evrildiğini ileri sürmek doğru olmayacaktır. Elbette, Rusya ve Çin'in halihazır uluslararası ilişkiler arenasında önemli aktörler olmaya devam etmektedirler. Fakat artık periferi ve merkez-perifer ilişkisini tanımlamak zordur.

Merkez-Perifer Teorisi'ni John Galtung veya Immanuel Wallerstein gibi isimler, daha çok ekonomik oryantasyonlu açıkladıkları “modern dünya sisteminde” dile getirmişlerdir. Bazı kısıtlamalara karşın, bu tanımsal ilişki önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Çünkü klasik tanımda uluslararası ilişkiler ağırlıklı olarak merkez ülkelerin arasında cereyan eden ve onların yönlendirdiği bir akışa sahiptir. Perifer ülkelerin ise kendi merkezlerinden bağımsız olarak

başkalarıyla, hatta birbirleriyle bile ilişki geliştirmeleri mümkün olmuyordu. Bunun en açık örneklerini Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkelerde görmek mümkündür. Yine bu dönemde Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nde bulunan diğer Türk devletleri ile ilişki kuramadığı görülmektedir.

İki kutuplu yapılanmanın dışında kalan ülkeler ise her ne kadar teknik olarak her iki kutupta yer alan ülkeler ile ilişki geliştirmelerinin önünde bir engel bulunmasa da pratikte bu ilişkiler yine merkez ülkeler ile sınırlı kalmakta idi.

Çizmiş olduğum bu teorik çerçeve doğrultusunda, uluslararası alanı ABD-Rusya-Çin ekseninde çok kutuplu olarak ifade edebilmek için yeni bir merkez-perifer ilişkisi tanımlamak gerekir. Şüphesiz bu devletler bunun arzusu içinde olacaktırlar. Fakat uluslararası ortamın artık bunun için elverişli olmadığını düşünüyorum.

2. Merkezleşen (Decentralization) Uluslararası Politikada Esnek Güvenlik (Responsive Security) Yapılanması

Uluslararası alanda yaşanan değişim ve gelişime Türk dış politikası bağlamında baktığımızda, özellikle Türkiye- son yıllarda ABD ve Türkiye-NATO ilişkilerinde yaşanan dönüşümlere hepimiz tanıklık ettik. Daha önce de Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında bazı gerilimler yaşanmıştı. Ancak o dönemki krizler bugünkü gibi paradigmayı değiştirecek derinlikte değildi. Günümüzde ise hem Türkiye'nin iç politikasındaki hem de dünyadaki değişimler, Türkiye'yi başka alternatiflere yöneltmektedir.

Bu süreçte Türkiye'nin NATO'yu ve NATO'nun da Türkiye'yi tartıştığını gördük. Alternatifler arandı: ŞİÖ gibi yapıların Türkiye için bir seçenek olup olamayacağı sorgulandı. Türkiye, hafızasında bulunan tüm politik argümanları adeta masaya koyup tek tek test etti. Örneğin İslam dünyasıyla olan ilişkiler, Batı dünyasıyla olan ilişkileri ikame edebilir mi diye düşünüldü. Ancak Arap Baharı'ndan bugüne kadar yaşananlar bunun pek mümkün olmadığını ortaya koydu. Zira Arap dünyasının kendisi de bir arayış içindedir. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar gibi ülkelerin politikalarında bu arayış net bir şekilde görülmektedir.

1990'larda Turgut Özal döneminde Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerde önemli adımlar atıldı. Ancak o dönemdeki ilişkiler, bir tür "abi-kardeş" yaklaşımıyla, hiyerarşik bir anlayışla yürütülmeye çalışıldı. Bu durum, Türk Cumhuriyetleri tarafından çok kabul görmedi. Zira bu ülkeler kısa süre önce bir hegemonya baskısından kurtulmuş ve bağımsız politikalar geliştirme

arzusundaydılar. Zamanla, özellikle Kazakistan'ın Türk Devletleri arasındaki önemi arttı. Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in katkıları bu bağlamda dikkat çekicidir. Sonuç olarak Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerini daha eşit bir zeminde, yuvarlak masa formatında yürütmesi gerektiği anlaşıldı. Bu yaklaşım, daha istikrarlı bir ilişki kurma imkânı sağladı.

Eski "merkez"lerinden kopan devletler, bu "merkezsizleşme" sürecini keskin bir şekilde değil, aşamalı olarak yaşamayı tercih etmektedirler. Örneğin Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkeler, bağımsızlıklarını daha "bağımsız" dış politikalarla pekiştirme arzusundadırlar (Birdişi 2013, 29-55). Ancak bu bağımsızlık, klasik anlamda bir kopuş değil; daha çok yeni güç merkezleriyle dengeli ilişkiler kurma çabası anlamındadır.

Bu süreçte uluslararası örgütler ve esnek güvenlik yapılanmaları önemli bir rol oynamaya başladı. NATO gibi klasik uluslararası örgütler belirli kurallar, misyonlar ve sorumluluklar yüklerken, yeni yapıların daha esnek ve bağlayıcı olmayan yapılar sunduğu görülmektedir. Örneğin Asya-Pasifik Bölgesinde Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP), Dörtlü Güvenlik Diyalogu (QUAD) ve AUKUS gibi yapılar dikkat çekmektedir. Bu tür oluşumlar geleneksel anlamda uluslararası örgütler değil, daha çok forum niteliğinde yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Merkezsizleşme süreci, uluslararası sistemin dinamiklerini yeniden şekillendirmektedir. Devletler, klasik güç merkezlerinden koparak daha esnek, çok taraflı ve denge odaklı bir dış politika izleme arayışına girmektedirler. Bu durum, güvenlikten ekonomiye kadar pek çok alanda yeni yapılanmaların önünü açmakta ve geleneksel uluslararası örgütlerin etkisini sorgulatmaktadır. Özellikle Asya-Pasifik bölgesinde ortaya çıkan bu yeni düzen, küresel siyasetin geleceğinde belirleyici bir rol oynayacak gibi görünmektedir.

Güvenlik örgütlenmeleri, devletler tarafından belirli kurallar ve prensipler altında şekillenir. Örneğin, ortak tehdit algılamaları ve bunlara karşı alınacak ortak önlemler gibi unsurlar içerir. Ancak bu yeni yapılanmalarda klasik örgütlenmelerde görülen özelliklerin önemli bir kısmı yoktur. Ortak tehditler konusunda ortak bir tutum ve kavrayış gibi genel bir yaklaşımı, özellikli bir iş birliğine tercih etmektedirler. Yükümlülükler konusunda bağlayıcı taahhütlere girmemenin yanı sıra, algılanan tehditler karşısında da sıkı bir tutumu tercih etmemektedirler. Bu nedenle bu tarz bir yeni güvenlik yaklaşımına "esnek (responsive) güvenlik yapılanması" denilebilir. Bu durum, Orta Asya ya da Güneydoğu Asya'da oluşan yeni güvenlik ittifaklarında açık

biçimde gözlemlenmektedir. Hatta bu yeni yaklaşımın klasik güvenlik yapıları içindeki devletlerin tutumlarına da sirayet ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin Avrupa'daki NATO üyeleri, eskiden beri ABD'nin örgüt içindeki baskın rolünden rahatsızlık duymaktadırlar. Ancak buna karşı bir alternatif geliştirememektedirler (Rothstein 1970, 576,577). Çünkü aynı zamanda Avrupa, güvenlik için çok fazla yatırım yapmadan ya da büyük harcamalar yapmadan NATO'nun ABD özelinde sağladığı güvenlik konforunda yaşama eğilimindedir. Bu yüzden NATO'dan ciddi bir kopuş yaşamadan, fakat NATO'ya biçilen yeni görevler bağlamında bir tatmin yolu aramaktadırlar. Daha açık bir ifade ile NATO'nun yeni stratejik konseptinde yer alan şiddet, çatışma, insan hakları, siber güvenlik, çevre gibi soft alanlar, Avrupa'nın NATO'da daha fazla söz sahibi olabileceğini hissettiren alanlardır (NATO 2022 Strategic Concept).

NATO'da stratejik konseptin değişmesinin yanı sıra örgüt kültüründe ve ittifak tutumunda da önemli esnemeler mevcuttur. Örneğin, NATO'ya katılan Polonya, Bulgaristan, Estonya, Macaristan gibi eski Varşova üyesi Doğu Avrupa Bloğu ülkeleri ve son olarak da Finlandiya ve İsveç gibi İskandinav ülkeleri, NATO'nun kurum kültürünün Soğuk Savaş yıllarındakinden oldukça farklılaşmasına neden olmuştur. Yine Türkiye'nin Rusya'dan S-400 savunma sistemleri alması da ittifak tutumu açısından sorgulansa da hazmedilmek zorunda kalınmıştır.

Neticede iki kutuplu yapılanma sona erdi; tek kutuplu bir düzen de yok. Bunun yerine Çin ve Rusya'nın da dâhil olduğu çok kutuplu bir yapılanmadan da söz etmek mümkün değilse, uluslararası sistemi nasıl tanımlayacağız?

Bu yeni durumu klasik bir yaklaşım olarak güç dengesi teorisiyle açıklamak mümkündür. Başka bir ifadeyle, mevcut durumu realist paradigmayla değerlendiresek, uluslararası alan büyük güçler arasındaki fiili bir güç dengesi altında ilerlemeye devam etmektedir. Fakat klasik güç dengesi bağlamında yapılan tanımlar da fiili durumu açıklamaya yeterli gelmemektedir. Zira klasik tanımda yer alan beş ya da yedi devletten ve bunlar arasında bir ya da ikisinin tüm sistemi domine etmesi riskinden söz etmek mümkün değildir. Ayrıca, yükselen güçler veya orta güçler gibi bir fonksiyonel ayrımı da klasik güç dengesi içine tanımlı bozmadan yerleştirmek mümkün olmamaktadır. Üstelik günümüzde devletlerin karşılıklı bağımlılığı, klasik güç dengesi tanımının yapıldığı XVIII. ve XIX. yüzyıldan oldukça farklı ve fazladır. Bu durumda, yeni uluslararası sistemi mevcut paradigmalara açıklamak zor olduğu gibi,

yükselen orta güçler olarak tanımlanan devletlerin pozisyonunu da göz ardı etmeden bir açıklama yapmak oldukça güç görünmektedir.

Bunun dışında uluslararası alanda öne çıkan gruplaşmalar arasında da ilginç durumlar söz konusudur. Örneğin, G7 ve G20'yi ele almak gerekirse; G7, en gelişmiş 7 ülkeyi; G20 ise en gelişmiş 20 ülkeyi içermektedir. Mantıken G7'nin daha güçlü, ekonomik kapasitesi daha yüksek ülkelerin yer aldığı bir yapılanma olduğunu düşünebilirsiniz. Ancak uygulamada, uluslararası politika açısından G20'nin, G7'den daha önemli ve ağırlıklı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Çünkü G20, temsil ettiği nüfus, coğrafya ve kapasite açısından daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu nedenle, G7-G20 gibi ekonomik güç odaklı gruplaşmalar dahi homojen bir yapı perspektifine sığışmamaktadır.

3. Merkezleşen Uluslararası Politikada Türkiye'nin Dış Politikası

Uluslararası alanda yaşanan bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin konumu ve Türk dış politikasının analizi aynı zamanda orta güçler açısından bir örnek olay niteliğindedir.

XIX. yüzyıla kadar klasik güçler dengesinin bir parçası, XX. yüzyılda iki kutuplu yapılanmanın perifer ülkesi, XXI. yüzyılda yükselen orta güçler arasında yer alan Türkiye'nin dış politikasında bir paradigma kayması yaşanıp yaşanmadığı tartışılmaktadır. NATO ülkesi ve G-20'den biri olarak Türkiye'nin statükocu geleneklerinden sıyrılarak daha proaktif politikalar izlemeye başladığı görülmektedir. Bu değişim 1990'dan sonra iç ve dış konjonktüre bağlı olarak adım adım gerçekleşmiştir. İlk olarak 1990 sonrası dönemde dış politikada çok taraflılığı benimseyen Türkiye, bu yeni vizyonunu daha çok tarafsızlık etrafında şekillendirmekteydi. Fakat 11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan terör saldırılarının ardından yaşanan gelişmeler ve 2011'de başlayan Arap Baharı etkisi ile Türkiye'nin dış politikasında marjinal kayışlar yaşandığı gözlemlenmiştir. Bu dönemde gayriresmî Yeni Osmanlıcı politikalar izlediği ileri sürülen Türkiye'nin bu politikaları, Mısır, Irak ve Suriye'de yaşanan siyasal gelişmeler nedeniyle beklenen politik hedeflere ulaşamamışsa da Orta Doğu coğrafyasının popüler kültürünü ve dolayısıyla Türkiye'nin yumuşak gücünü olumlu yönde etkilemiştir (Kraidy 2013, 17-29).

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu yıllarında Orta Doğu bölgesini uzun yıllar hâkimiyetinde tutmasına rağmen genellikle bu coğrafyanın özerk bir statüyle yönetilmesi ve bölgenin Osmanlı siyasal güç merkezinden, yani İstanbul'dan uzaklığı Orta Doğu halklarının bir imparatorluk kültürü içinde erimesine ve

homojenleşmesine mâni olmuştur. Bu nedenle ortak tarih ve kültür vurgusuna sahip olan Yeni Osmanlıcı politikalar beklenen sonuçları vermemiştir. Bu durumda Türkiye için Batı ve Doğu arasındaki arabulucu ve tarafsız rol tekrar önem kazanmaktadır. Fakat bu tarafsızlık, büyük güçlerin çıkar alanlarının örtüştüğü hareketli bir coğrafyada her şeye kayıtsız kalmak şeklinde tezahür edemez. Bu nedenle aktif tarafsızlık ve defansif realizm Türk dış politikası için bölgesel uyuma sahiptir. Bu paradigma içerisinde diğer devletlerin iç işlerine karışmamak, sınırlarına saygı göstermek ve uluslararası hukukun çerçevesinde hareket etmek gibi unsurlar mutlaka yer almalıdır. Ancak bunun ötesinde Türkiye, kendi ağırlığını hissettirecek, tercih edilirliliğini artıracak ve görmezden gelinmesini engelleyecek bir proaktif politikayı da benimsemek zorundadır.

Türkiye'nin dış politika paradigması Turgut Özal döneminden itibaren takip edilen çok taraflılıkla şekillenmiştir. Çünkü Türk dış politikasının derinlikleri, Orta Doğu, Orta Asya, Balkanlar ve Kafkasya'ya doğru uzanmaktadır. Ayrıca Türkiye, bölgesel güvenlik çalışmaları bağlamında da kendine özgün bir pozisyon sergilemektedir. Bu noktada Kopenhag Ekolü'nden ve Barry Buzan'ın tanımladığı Bölgesel Güvenlik Kompleksleri Teorisi'nden bahsetmek faydalı olacaktır.

Türkiye, bu teoride hiçbir bölgeye tam olarak ait gösterilmemiş; "Tampon Devlet (Buffer State)" ya da "İzolasyonist Ülke (Isolated Country)" olarak tanımlanmıştır (Buzan and Waever, 2003). Bu kapsamda Türkiye, çevresinde oluşan güvenlik komplekslerine tam anlamıyla dâhil olmayan, ancak her biriyle ilişki geliştirebilecek bir ülkedir. Teoride bir bölge tanımı yapılırken o bölgenin güvenlik sorunları ve bölge ülkelerinin ortak noktaları göz önünde bulundurulur. Türkiye'nin güvenliği Suriye, Irak ve İran gibi ülkelerle tanımlanabilir. Aynı şekilde Balkanlar ve Kafkasya gibi bölgelerde de durum benzerdir. Türkiye'nin bu bölgelere duyarsız kalması ya da tarafsızlık adına ilgisiz davranması artık mümkün değildir. Ancak Türkiye'nin bu ilişkileri nasıl bir düzlemde yürüteceği önemlidir. Klasik anlamda tarafsız kalmak mümkün değildir. Ancak etrafımızdaki gelişmelere duyarlı olurken, bu duyarlılığın ilgili ülkeleri rahatsız etmeyecek, tahrik etmeyecek ve Türkiye'nin aleyhine bir duruma yol açmayacak şekilde olması oldukça önemlidir. Örneğin, Suriye ve Mısır ile olan ilişkilerde ciddi savrulmalar yaşanmıştır. Bu durum, gelecekteki dış politika hamlelerimizde ders niteliğinde olmalıdır. Türkiye hem etrafındaki gelişmelere duyarlı bir politika benimsemeli hem de bölgedeki ülkelerle dengeli ve sürdürülebilir ilişkiler geliştirmelidir.

Bilindik klasik paradigmalarda bu ilişkiler yürütülememektedir. Yeni bir anlatıya ve bir teoriye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu, klasik teoriler içerisinde yer almamaktadır. O yüzden yeni bir döneme girilmiştir. Ekonomiyle ilgilenenler ve teknoloji üzerine çalışanlar bizden önce bu konuları ele almaya başladılar. Siyaset bilimciler ise henüz bu konuya yeni adım atmaktadır. Yapay zekânın siyaset bilimine, devletler arası ilişkilere ve uluslararası ilişkilere nasıl yansıyacağı önemli bir meseledir. Bunun yanı sıra bir diğer önemli konu da merkezileşmedir. Bu yalnızca siyasette yaşanmamaktadır, ekonomi dünyasında da görülmektedir. Kripto paralar, ekonomide merkezileşmenin en somut göstergelerinden biridir. Herhangi bir sınırı ya da kurumsal yapılanmayı barındırmamaktadır.

Bu noktadan hareketle, uluslararası politikayı artık yeni bir düzlemde okumanın zamanının geldiğini görmekteyiz. Mevcut paradigmalardan ya da politikalardan elbette istifade edilmelidir. Ancak bunlar içinde yaşadığımız çağda artık yetersiz kalmaktadır. Yeni bir anlayışa ihtiyacımız vardır ve bu anlayış zaman içerisinde kendini gösterecektir.

Türk dış politikasının geleneksel sorun alanlarına baktığımızda, bu alanlara yeni meseleler de eklenmiş durumdadır. Arap Baharı'ndan itibaren Mısır'da, Suriye'de, Libya'da yaşanan gelişmeler Türkiye'nin bu ülkelerle olan geleneksel politikasını derinden etkilemiş ve Türk-İsrail ilişkilerine de olumsuz yansımıştır.

Türkiye'nin Orta Asya'da bulunan Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkileri ise kimlik temelli yönetilmektedir. Fakat bu ülkelerin ulus inşa sürecinde olması Türkiye'nin ortak kimlik vurgusunu kısmen zayıflatmaktadır. Ayrıca bu ülkelerin tarihsel ve coğrafi konumu, Rusya ve Çin gibi ülkelerle de karşı karşıya gelmeyi gerektirmektedir. Bu durumda, tüm bu ilişkileri dengeleyecek bir formül geliştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin Orta Doğu ve Orta Asya ile olan ilişkilerini muhafazakâr ve milliyetçi bir paradigmaya oturtmaya çalışması beklenen sonuçları vermemiştir. Çünkü milliyetçi ve muhafazakâr paradigma, içinde yaşadığımız çağın beklentilerini karşılayacak bir uluslararası ilişkiler vizyonu açısından yetersiz kalmaktadır. Ayrıca İslam dünyası yalnızca Orta Doğu'dan ibaret değildir. Aksine Müslüman nüfusun ağırlık noktası Pakistan, Hindistan, Malezya, Endonezya ve Filipinler gibi ülkeleri kapsayan Güneydoğu Asya'dadır. Yeni Osmanlıcılığın dayandırıldığı muhafazakâr paradigma ise Orta Doğu merkezlidir. Bu nedenle kimlik politikaları diplomasi, yumuşak güç ve kültürel ilişkiler unsuru olarak ağırlık kazanırken, devletler arasındaki ilişki rasyonel

bir paradigmaya oturtulmalıdır. Bu rasyonel paradigma, bölgesel ve öznel çoklu söylemleri ihtiva etmelidir. Zira ülkelerin birbirleriyle geliştirdikleri ilişkilere bakıldığında, örneğin Türkiye ve Rusya'nın anlaşığı ve anlaşamadığı noktaları bir liste hâlinde karşılaştırdığınızda, anlaşamadıkları çok ciddi konular olduğunu görülmektedir. Buna rağmen bölgede cereyan eden ciddi sorunlar karşısında birlikte hareket ettikleri alanlar da vardır. Ülkeler artık şöyle bir yol izlemektedir: Ayrıştıkları konuları ertelemekte, aynı fikirde oldukları konular üzerinden ilerlemeye çalışmaktadırlar.

Sorunlarınızı çözüme yolunda kabaca bir söylemle toplu hücum veya toplu savunma yöntemleri artık geçerli değildir. Çözülemeyen sorunlara orta ve uzun vadede çözüm sunabilecek imkanların yaratılması gerekmektedir. Bu durum yalnızca Türkiye-Rusya ilişkilerinde değil, Batı ile Rusya ilişkilerinde de geçerlidir. Mesela Rusya-Ukrayna Savaşı kıran kırana devam ederken Avrupa ve ABD neredeyse Rusya'yla kafa kafaya gelmiş durumdadır. Ancak buna rağmen ekonomik ve diğer ilişkiler sürmektedir. Güvenlik problemleri ayrı bir boyutta ele alınırken, ekonomik ilişkiler başka bir düzlemde ilerlemektedir.

Aynı şekilde İran ve Rusya birçok konuda birlikte hareket ediyor gibi görünse de onları stratejik ortak olarak tanımlamak doğru olmayacaktır. Çünkü birlikte hareket ettikleri kadar ayrıştıkları noktalar da vardır. Örneğin Trump döneminde Rusya'nın Trump'ı açıktan ya da gizliden desteklediği iddiaları gündemdediydi. Buna karşın İran, Trump'a tamamen karşı bir tutum sergiliyor ve neredeyse bu konuda elinden geleni yapıyordu. Suriye konusunda da İsrail bağlamında oldukça farklı görüşlere sahiplerdir.

Mısır'ın ABD ile olan ilişkilerine bakıldığında, Biden dönemi ile Trump dönemi arasında ciddi şekilde farklılık göstermektedir. Aynı ülke ve aynı ABD, ancak politikalar bambaşkadır. Trump ile Biden'ın yaklaşımlarını düşündüğünüzde, sanki iki farklı ülke üzerinden konuşuyormuşuz gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Geleneksel olarak Amerikan dış politikasını Cumhuriyetçiler ve Demokratlar üzerinden ulusal çıkarlar çerçevesinde değerlendirirken, bugün Trump ve Biden yönetimleri arasında çok daha derin farklılıklar görülmektedir. Örneğin Biden yönetimi, Mısır'a yapılan yardımları kesme kararı aldı. Halbuki Orta Doğu'da İsrail'den sonra en fazla yardım alan ülke Mısır'dı. Kampanya döneminde Mısır'ın Trump'a destek verdiği iddiaları da bu dönemde sıkça konuşuldu. Bugün Mısır'ın Trump'ın seçilmesi konusunda memnuniyet duyabileceğini tahmin edebiliriz. Ancak bu memnuniyet her konuda değildir, çünkü İsrail meselesi hâlâ çok netameli bir konudur. Örneğin Uluslararası Ceza

Mahkemesi (UCM), Netanyahu hakkında yakalama kararı vermiş ve İsrail bu mahkemenin yetkisini tanımamış, taraf da olmamıştır. AB üyelerinin tamamı UCM'ye taraf durumdadır. Ancak İsrail'in bu mahkemeye taraf olmadığı bilinmektedir. Bu örnekler, uluslararası hukukun giderek daha belirleyici bir rol oynamaya başladığını ve uluslararası toplumun ağırlık kazandığını göstermesi açısından önemlidir.

Burada dikkat çekilmesi gereken nokta şudur: UCM'nin aldığı kararlar nasıl bir yaptırım etkisi yaratmakta ya da uluslararası ilişkilerde nasıl bir ağırlık oluşturmaktadır? İsrail kabinesinde bu tür meselelerin özellikle Netanyahu gibi liderler bağlamında uluslararası hukukun merkezsizleşme sürecine hız kazandırdığı bir gerçektir.

Bu merkezsizleşme süreci, devletlerin kendilerini daha bağımsız hissetmelerine yol açmaktadır. Artık ülkeler uluslararası örgütlere veya tek bir güce tam anlamıyla bağlı kalmadan farklı ittifaklar kurma yollarını aramaktadır. Ancak bunu yaparken, uluslararası toplumun önceliklerini tamamen göz ardı etmek istememektedirler. Küreselleşme, devletlerin birbirine bağımlılığını artırdığı gibi uluslararası hukukun ve örgütlerin etkisini de daha somut hâle getirmektedir. Bu durum, klasik anlamdaki anarşik yapıyı hafifletmektedir. Örneğin, uluslararası arenada verdiğiniz her söz, yaptığınız her açıklama bağlayıcı bir etki yaratmaktadır. Bu hem esnek güvenlik yapılanmalarını hem de NATO gibi katı yapıları yeniden düşünmemizi gerektirmektedir. NATO gibi örgütler hâlâ varlığını sürdürmektedir; ancak dünyadaki yeni güvenlik alternatifleri artık daha esnek ve bölgesel iş birlikleri üzerinden şekillenmektedir. Afrika'da, Asya'da veya Orta Doğu'da bu tür yapılar giderek daha sık görülmektedir.

Ancak bu tür yapılanmaların tam anlamıyla eşgüdümlü hareket etmesi, özellikle sınır sorunları yaşayan ülkelerde daha zor olmaktadır. Örneğin Pakistan ile Hindistan arasındaki sınır sorunları veya Çin'in komşularıyla yaşadığı sınır problemleri bu ülkeler için önemli engellerdir. Çin açısından bakıldığında bu sorunlar, uluslararası arenada daha fazla yayılım göstermesi veya Amerika'yı dengelemesi önünde bir engel teşkil etmektedir. ŞİÖ gibi yapılar NATO veya AB gibi değildir. Bu tür örgütler, daha çok bölgesel sorunların çözümüne yönelik esnek platformlar olarak işlev görmektedir.

Hiçbir ülke, erişebildiği ilişkileri tamamen kesmek gibi bir lükse sahip değildir. Bu durum Çin, Rusya veya İran için de geçerlidir. Dolayısıyla Türkiye'nin bu dönüşüm sürecinde bölgelerdeki değişimi iyi okuması gerekmektedir.

Son olarak bu esnek güvenlik yapılanmalarının ne kadar caydırıcı olabileceği konusunda bir soru vardır. NATO üzerinden bir yanıt vermek gerekirse, NATO'nun 5. maddesi hâlâ masada duran bir güvenlik teminatıdır. Ancak günümüzde NATO üyesi ülkeler, birbirlerinin ilişkileri nedeniyle kendilerini bir maceraya sürüklemek istememektedirler. Bu madde, Soğuk Savaş'ın şartlarında anlamlıydı; ancak bugün, her ülke için bir risk unsuru hâline gelmiştir. Şimdiye kadar yalnızca bir kez işleyen bu madde, günümüz dünyasında daha farklı bir bağlama oturmaktadır. Bu tür gelişmeler, uluslararası sistemin merkezileşmesi ve daha esnek güvenlik modellerinin ön plana çıkmasıyla alışılmışın dışında yeni çözümleri beraberinde getirebilir. Multidisipliner yaklaşımlar ve küreselleşmenin yeni dinamiklerini anlamak, bu süreci daha iyi yorumlamamıza yardımcı olabilir.

Bu güvenlik yapılanmalarının arkasında farklı anlayışlar vardır. Örneğin Avrupa'daki güvenlik anlayışını şu şekilde tanımlayabiliriz: Avrupa ve ABD arasında ciddi bir perspektif farkı vardır. ABD, askerî güç birikimi ve kapasitesini artırma yoluyla güvenliğini sağlama zihniyetine sahipken Avrupa, ekonomik kapasite artırımı yoluyla güvenliğini sağlama anlayışına sahiptir. Ancak Rusya-Ukrayna Savaşı bu anlamda Avrupa'yı zayıf bir noktada bırakmadı mı? Bu henüz netleşmemiştir. Yine de Avrupa'nın Rusya-Ukrayna Savaşı'nda NATO üzerinden Rusya'ya topyekûn bir cephe alacağı ileri sürülemez.

Sorgulanması gereken asıl husus: Daha önceleri Rusya'yla ilişkilerin enerji ve ekonomi merkezli bağlamında geliştirilmiş olmasıdır. Ancak gelinen noktada bir Rusya tehdidi ve bir Rusya korkusu vardır. Elinde silahı olmayan bir Avrupa söz konusudur ve bu bağlamda Amerika'ya daha bağımlı hâle gelmiş bir AB ya da Avrupa kıtası görülmektedir.

Bu meseleyi sadece Rusya üzerinden değil, Putin faktörü üzerinden de değerlendirmek gerekir. Çünkü bazı ülkeler meseleyi topyekûn bir "Rusya Sorunu" olarak değil, otoriter eğilimler taşıyan bir Putin yönetimi olarak görmektedir (Petrov, 2016). Bu da bir gerçektir. Şu şekilde düşünenler de vardır: Bu, otoriter yönetimlerin dünya güvenliğine nasıl bir tehdit oluşturabileceğinin bir örneğidir. Ancak Rus siyasal kültürünü incelediğinizde, doğrudan Putin'i hedef alarak bu meseleyi çözümlenmenin Rus iç politikasında istedikleri değişime yol açmayacağını da fark etmektedirler. Rusya içinde ciddi bir muhalefet vardır. Putin'in yönetiminden rahatsız olan bir kesim mevcuttur. Ukrayna ile yürütülen savaşa taraf olmaktan hoşnut olmayan ya da taraf olmak istemeyen büyük bir grup bulunmaktadır.

Savaş başladığında ne kadar insanın yurt dışına gittiği, ne kadar insanın bu işten kaçmaya çalıştığı, Putin'in insanları içeride tutabilmek için sert tedbirler aldığı fazla gündeme gelmemektedir. Burada dünyanın güvenlik açısından önemli bir sorunu, ülkelerden ziyade otoriter eğilimlerdir. Tehlike şudur: Rusya'nın elindeki bu kapasitenin tek bir kişinin iradesine bağlı olmasıdır. Bu gerçekleşir mi? Tartışılır. Putin bunu yapar mı? Karakter olarak böyle bir eğilimi olsa bile devlet akılı bunu yapar mı? Ancak nükleer kapasite, önemli bir tehdit ve caydırıcılık unsurudur. Bunun bir pazarlık meselesi olduğu açıktır. İşin ilginç yanı, güvenilmez bir kişiliğin bunu daha da ağırlaştırmasıdır.

“Belki Putin bir şey yapar” düşüncesi insanların kafasındadır, “Demokles'in kılıcı” gibi asılı durmaktadır. Peki, Putin'i iktidara getiren şartlara baktığımızda yani 1990-2000 yıllarına dönüldüğünde, orada kontrolsüz bir Batılılaşma süreci vardı. Batılılaşma konusunda ciddi hayal kırıklıkları yaşandı. Rusya, Çeçenistan hadisesi dâhil olmak üzere hem kendi sınırları içinde hem çevresinde ciddi güvenlik sorunlarıyla karşılaştı. O dönemde güçlü bir lider yoktu. Gorbaçov'la başlayan, Yeltsin'le devam eden süreçte Batıyla iyi ilişkiler kurularak Rusya'nın kurtuluşunun sağlanacağı umuluyordu. Ancak ekonomik krizlerde Batı'nın yardım etmediği görüldü. 1998 Krizi bunun bir örneğidir. Rusya, çok partili bir sistem geliştiremedi. Batıyla ilişkiler bağlamında bir yere varamadı. Daha ötesi, bu politikayla Batı'dan çok şey bekleyen Rusya hiçbir şey elde edemedi. Bu süreç, Rusya'da “ikinci bir dağılma” algısını güçlendirdi ve bu da Putin'in önünü açtı. Sonuç olarak, Rusya'nın dönüşümünde hesaba katılmayan en önemli faktör, sosyal sermaye oldu. Sadece politik reformlarla bir devleti düze çıkaramazsınız. Sosyal yapının da bu reformlarla eş güdümlü ilerlemesi gerekir.

Neticede Rusya gibi büyük ve tarihsel bir devletin kendine has bir stratejik kültürü vardır. Yüzyıllara dayalı bir siyasal kültür ve bir korku üzerine inşa edilmiştir: güçlü bir lider olmadığı takdirde yok olacağı, tehdit altında kalacağı ve dağılacağı düşüncesi... Bu durum, Rusya'nın tarihsel bağlamında sıkça vurgulanmaktadır. Meşhur bir söz vardır: “Rusya akılla anlaşılmaz, arşınla ölçülmez, iman edilir.” Bu tür ülkelerin böyle bir yapısı vardır.

İlber Hoca'nın “Avrupa ve Biz” kitabında belirttiği gibi, “Avrupa açısından iki büyük anlaşılmaz millet vardır. Bunlar Ruslar ve Türklerdir” (Ortaylı 2024). Bu nedenle iki ülke birbirine bu yönüyle benzemektedir. Örneğin, ABD'deki iç Amerika ile uluslararası alandaki Amerika birbirinden çok farklıdır. Bir Amerikan Başkanı, uluslararası alanda yaptığı kadar serbest hareketleri

ABD içinde yapamaz. Yani, Amerika'nın uluslararası alandaki baskıcı, hegemonik yapısı ve çıkarlarına göre hızlı karar değiştirebilmesi, ülke içinde aynı şekilde işleyemez. Örneğin, Trump'ın BM ve NATO gibi yapıları hedef alması ve uluslararası sistemi merkezsizleştirme yoluyla bir güvensizlik ortamı yaratmasından bahsedilmektedir. Bu güvensizlik, uluslararası sistemdeki yapıların çözülmesiyle bir kaos yaratmakta ve bu kaos üzerinden Amerikan hegemonyasını güçlendirme amacı taşıyor gibi görünmektedir.

Kısacası, artık eski sistem geride kaldı ve önümüzde nasıl bir yeni düzenin olacağı belirsizdir. Bugünün liderleri, çoğunlukla ara geçiş dönemine ait liderlerdir. Bu nedenle davranışlarını, tavırlarını ve karakterlerini analiz etmek kolay değildir. Örneğin, Trump geleneksel bir politikacı veya diplomat gibi öngörülebilir bir lider değildir. Tavırları ve söylemleri, aslında uluslararası sistemin merkezsizleşmesine hizmet etmektedir. Ancak bu süreçte daha çok, "ABD neden bu uluslararası örgütleri finanse ediyor? Bizim paramız neden oraya gidiyor?" gibi çıkışlarıyla ön plana çıkmaktadır. Sonuçta, uluslararası kurumlar zayıflamakta ve daha riskli bir dünya düzenine doğru ilerlemekteyiz.

Sonuç

Türkiye, bu süreçte diğer pek çok ülkede olduğu gibi dış politikada arayış içinde bir salınım yaşamaktadır ve bu salınım reel politikayı açıklayacak ve geleceğe taşıyacak bir paradigma eksikliğinin sonucudur. Uluslararası ilişkiler literatüründe yer alan mevcut teori ve paradigmlar, karşı karşıya olduğumuz yeni çağ ve gelecek düzeni açıklamak için yeterli değildir. Zira tüm politikaları tek boyutlu bir paradigma altında yürütmek artık mümkün olmamaktadır. Artık uluslararası ilişkiler ya da devletlerin dış politikaları homojen biçimde açıklanamamaktadır. Anlık, dönemsel ve bölgesel sorunları ayrı ayrı ele almak gerekmektedir. Uluslararası politikanın bu yeni durumunu "giderek merkezsizleşen" tabiri ile ifade etmek istedim. Benim anlatımındaki "merkezsizleşme" klasik paradigmanda açıklanan "anarşi" durumundan biraz daha farklı bir anlam içermektedir. Çünkü uluslararası politikanın evrildiği nokta açısından günümüzde uluslararası toplum ve uluslararası hukuk da önem ve ağırlık kazanmıştır. Uluslararası hukuk, bilindiği gibi bir teamül hukukudur; bağlayıcılığı diğer hukuk sistemleri kadar güçlü değildir. Ancak uluslararası toplumun, uluslararası alanda yeni örgütlenmelerin ve uluslararası hukuka olan ihtiyacın gelişmesine koşut olarak daha fazla somutlaştığı ve önem kazandığı görülmektedir.

Uluslararası sistem ve güvenlik politikaları açısından merkezleşme süreci, bir yanda uluslararası hukuk ve toplum kavramlarının önemini arttırırken diğer yanda devletlerin jeopolitik ve ideolojik ittifak tutumundan bağımsız olarak politikalar geliştirmelerine olanak sağlamaktadır. Artık ülkeler belli uluslararası örgütlere veya tek bir güce tam anlamıyla bağlı kalmadan farklı ittifaklar kurmanın ve ilişkiler geliştirmenin yollarını aramaktadırlar. Yani, örneğin bir NATO ülkesi bunu yapamaz veya yapmamalı gibi bir cümle artık anlamsız hâle gelmektedir. Bu yeni dönemde artık ittifak tutumunu farklı okumak zorundayız. Fakat bu esneklik, uluslararası toplumu, uluslararası hukuku tamamıyla göz ardı etmek anlamına gelmemektedir. Zira küreselleşme, devletlerin birbirine olan bağımlılığını arttırdığı gibi devletler ve toplumlar arası etkileşim, uluslararası hukukun ve örgütlerin etkisini de daha somut hâle getirmektedir. Bu durum, klasik anlamdaki anarşik yapıyı da hafifletmektedir. Sonuçta sıkı ittifaklardan oluşan bir yapı yerini esnek örgütlenmelere bırakırken bu ara geçiş dönemi kendine özgü riskler de barındırmaktadır. Çünkü ara geçiş dönemleri her zaman risklidir. Bu dönüşümü yaşayan tüm ülkeler de kendine özgü riskler altındadır.

En nihayetinde bu ara geçiş döneminde Türkiye dış politikasında tüm seçenekleri masaya yatırmakta ve test etmektedir. Ancak henüz tam istediği sonuçları alabilmiş değildir. Bu arada bir süredir Türkiye'nin dış politikasını söylemsel ve eylemsel boyutta biçimlendiren muhafazakâr paradigmanın bu testten geçemediğini ve önemini yitirdiğini söyleyebiliriz. İslam dünyası, ümmet birliği, "Yeni Osmanlılık" gibi söylemlere dayalı bu nostaljik paradigmanın sahada beklenen sonuçları vermemesi üzerine Türkiye'nin Batı ve AB ile yeni diyalog arayışları içine girdiğini görüyoruz. Fakat bu durum, bu arada kurulan ilişkilerden tamamen bir kopuş anlamına gelmemektedir. Çünkü devletler, diğer ülkelerle kurmuş olduğu ilişkilerde fikir birliği oldukları ve ayrıştıkları konuları birbirinden ayırt ederek yollarına devam etmektedirler. Örneğin, Orta Doğu'ya yönelik politikalarda ittifak halinde olduğunuz bir devletle başka bir bölgede karşı karşıya gelebiliyorsunuz. Veya bir ülke ile belirli alanlarda yaşadığınız sorunlar, diğer alanlarda ilişki geliştirmenize engel olmuyor. Bu durum, Türkiye'nin Rusya, İran ve Çin ile olan ilişkilerinde çok açık biçimde görülmektedir. ABD ve Avrupa için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Zira bu ülkelerle çok sayıda sorun alanımız bulunmakla birlikte iş birliği yapma ihtiyacımız da bir gerçeklik olarak masada durmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin dış politikasında geçmişe oranla daha fazla sorun alanları olduğu gibi daha fazla iş birliği gereksinimleri ve fırsatı da vardır. Örneğin, AB ile olan ilişkilerimize yansıyan sorun alanları aynı zamanda yeni iş birliği alanları olarak da kendini göstermektedir. Suriye Krizi sonrası baş gösteren göçmen sorunlarında olduğu gibi. Dolayısıyla Türkiye'nin bu dönüşüm sürecinde, uluslararası alandaki ve bölgesindeki değişimi iyi okuması gerekmektedir. Yekdiğerini ikame eden politikalar arayışı yerine, geçiş döneminin ve esnek güvenlik yapılanmasının gerektirdiği duyarlı, çoklu gerçekçiliğe dayalı reel politikalar takip etmek zorunluluğu hasıl olmuştur. Geçmişe ait kolonyalizm/hegemonya söylemlerine dayalı Batı karşıtlığı veya Orta Asya, Orta Doğu gibi bölgelere yönelik nostaljik eğilimler ile ütöpik uluslararası politika vizyonlarından beslenen refleksif politikalar, yeni dönemin ihtiyaçlarına uygun politikalar geliştirmemize engel olmaktadır. Bunlar, düşünce dünyamızdan ve pratiklerimizden hızlıca tasfiye edilmelidir.

Kaynakça

- Birdişi, Fikret. *Cumhuriyetin 100.Yılında Nasıl Bir Dış Politika*. Ankara: Nobel Yayınevi, 2023.
- . “Türkmenistan’da Berdimuhammedov Dönemi”. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 2, sy 2 (2012): 39-55.
- . *Uluslararası Politikayı Doğru Anlamak*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, t.y.
- Buzan, Barry, ve Ole Waever. *Regions and powers: the structure of international security*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Chen, Laurie. “China and Russia chide West at security forum in Beijing”. Reuters, 13 Eylül 2024. https://www.reuters.com/world/china/chinas-defence-minister-asks-major-countries-take-lead-safeguarding-global-2024-09-13/?utm_source=chatgpt.com.
- Chirciu, Dimitri. “Rusya: Bağımsız Devletler Topluluğu bölgesinde çok kutuplu dünya düzeninin merkezi oluşuyor”. Anadolu Ajansı, 07 Ekim 2024. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-bagimsiz-devletler-toplulugu-bolgesinde-cok-kutuplu-dunya-duzeninin-merkezi-oluyor/3354387?utm_source=chatgpt.com.
- Cox, Robert. *The New Realism: Perspectives on Multilateralism and World Order*. New York, 1997.
- . “Whatever Happened to American Decline? International Relations and the New United States Hegemony”. *New Political Economy* 6, sy 3 (2001).
- Ikenberry, G.John. *International Relations Theory and The Consequences of Unipolarity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Jordaan, Eduard. “The emerging middle power concept: Time to say goodbye?” *South African Journal of International Affairs* 24, sy 3 (2017).
- Keyman, Fuat. “Dış Politikada Esnek İttifak Dönemi”. *Perspektif*, 05 Şubat 2020. <https://www.perspektif.online/dis-politikada-esnek-ittifak-donemi/>.

- Kraidy, Merwan. "Neo-Ottoman Cool: Turkish Popular Culture in the Arab Public Sphere". *Popular Communication* 11, sy 1 (2013): 17-29.
- NATO. "NATO 2022 Strategic Concept". Brussel, 29 Haziran 2022. <https://www.act.nato.int/wp-content/uploads/2023/05/290622-strategic-concept.pdf>.
- Ortaylı, İlber. *Avrupa ve Biz*. Kronik Kitap, 2024.
- Petrov, Nikolay. "Putin's Downfall: The Coming Crisis of the Russian Regime". European Council on Foreign Relations, 2016. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://ecfr.eu/archive/page/-/ECFR_166_PUTINS_DOWNFALL.pdf.
- Rothstein, Robert L. "Review New Perspective on NATO". *International Organizations* 24, sy 3 (1970): 566-77.
- Wallerstein, Immanuel. *Modern Dünya Sistemi*. İstanbul: Bakış Yayınları, 2004.

TÜRK DIŞ VE GÜVENLİK POLİTİKALARINA BAKIŞ: FIRSATLAR VE MEYDAN OKUMALAR

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI

Giriş

Günümüzde yeni bir dünya düzenine doğru gidilmektedir. Türk dış politikasında ve güvenlik politikasında bu durumun nasıl yorumlandığı son yüz bir yıllık sürecin değerlendirilerek incelenmesi gerekir. Türkiye “beka sorunu” olarak adlandırılan varlığını sürdürme amacını, güvenlik yapıları oluşturma politikasıyla uygulamıştır. Bu politika “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesiyle tanımlanan klasik Türk dış politikasını yansıtmaktadır. Bu ilke, mümkün olduğunca komşularla iyi geçinmeyi ve komşuların iç işlerine karışmamayı ifade eder.

Türkiye’nin II. Dünya Savaşı’na girmemesi, büyük yıkımlardan kaçınarak tarafsızlığını koruması önemli bir başarı olarak değerlendirilmektedir. Fakat Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye, Batı Bloku ile entegrasyon sürecine girmiştir. Jeopolitik konumu nedeniyle vazgeçilmez bir müttefik olarak görülmüştür. Kore Savaşı’na asker göndermek, Türkiye’nin NATO ittifakına kabulünde önemli bir rol oynamıştır. SSCB’nin Türkiye’den üs ve toprak talepleri Soğuk Savaş dönemindeki gerilimleri artırmıştır. 1980’ler ve İran-İrak Savaşı, bölgesel gelişmelerin Türkiye’nin politikalarını şekillendirdiği kritik dönemlerden biridir. Yine Arap Baharı ve Türkiye’nin bu süreçte yaptığı stratejik hatalar, dış politika revizyonlarına yol açmıştır.

Küresel düzlemdeki son meydan okumalardan biri de Rusya-Ukrayna Savaşı’dır. Türkiye’nin bu savaştaki arabuluculuk rolü ve dengeli duruşu, uluslararası alanda takdir toplamıştır. Ancak nükleer santral projeleri gibi konularda Rusya’ya bağımlılık tehlikesi bulunmaktadır. Yine Batı’yla ilişkiler noktasında, Türkiye’nin İsveç’in NATO üyeliği konusundaki temkinli yaklaşımı ve Dışişleri Bakanı Hakan Fidan’ın diplomatik çabaları, olumlu olarak değerlendirilmiştir.

2025 yılına giden süreçte Türkiye’nin güvenlik politikalarını güçlendirirken ekonomik, askerî ve teknolojik kapasitesini artırması gerektiği vurgulanmaktadır.

Türkiye'nin demokratik, şeffaf ve evrensel değerleri benimseyen bir yapı ile güvenlik üreten bir ülke olması gerektiği öne çıkarılmaktadır.

1. Türk Dış ve Güvenlik Politikalarına Tarihsel Bakış

Türkiye'nin yüz bir yıllık tarihinde temel çıkış noktası bugün “beka sorunu” olarak tanımladığımız güvenlik yapıları oluşturmak ve bu güvenlik yapıları çerçevesinde de mümkün olduğunca komşularla iyi geçinmek ve başka komşuların da içişlerine karışmamak şeklinde özetlenebilecek, klasik 1923-1938 yılları arasında takip edilen “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” politikasıdır.

1919'dan 1939'a kadarki dönem, en kritik ve buhranlı yıllar olarak tanımlanır (literatürde İngilizcesi de “Age of X” olarak geçer). Türkiye, o dönemlerde, özellikle Balkan Antantı gibi, Sadabat Paktı gibi ittifaklarla çevresinde bir güvenlik halesi, bir güvenlik halkası oluşturmaya çalışmıştır. Bu politika, Türkiye'nin klasik politikasıdır. XIX. yüzyılın denge politikasının bölgesel anlamda yorumlanmış şeklidir. Türkiye gerçekten de bütün o süreç içerisinde dışarıda güvenlik sağlarken, içeride de reformları yapmaya çalışmıştır. Ankara, bu reformları yaparken Misâk-ı Milli hedefleri kapsamında, Lozan sonrasına bırakılan meselelerden biri olarak “Musul Meselesi” bağlamında bir mücadele yürütmüştür. Bunun üzerine İngiltere destekli Şeyh Sait isyanı çıkarılmış ve bununla mücadele edilmiştir.

Türkiye'nin önceliği, bütün devletlerde olduğu gibi varlığını sürdürmektir. Bir diğer ifadeyle “beka”dır. Hiçbir devlet “Ben yarın tekrar ortadan kalkmak için kuruluyorum” diye kurulmaz. Türkiye'nin belki de bugüne gelinceye kadar anlatmamız gereken birkaç safhası vardır. Bunlardan bir tanesi, 1919-1923 yılları arasındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmaya gittiği, 1923'te modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu süreçte benimsenen “Ya İstiklal Ya Ölüm” sloganıdır. Bu strateji, “Ya İstiklal Ya Ölüm” gerçekten de II. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını kazanmaya başlayan sömürge ülkelerinin bir noktada amentüsü olmuştur. Yani, örnek alınmıştır. Bu örnek Enver Sedat da olabilir, odasında Atatürk'ün resmi olan Libya lideri Kaddafi de olabilir. Afrikalı liderler de Türk Kurtuluş Savaşı örneğinden, modelinden hareketle, aynı şekilde Batılı sömürgeci ülkelere (akademik deyişle emperyalist ülkelere) karşı vermiş olduğu mücadeleyle, Lenin'in deyişiyle bir haklı savaş vermiş ve bunu da kazanmışlardır. Atatürk'ün modern Türkiye Cumhuriyeti'ni kurması, Lozan Antlaşması'yla “doğum belgesi” olarak da tanımlanır.

Lozan Antlaşması'nın en büyük özelliği, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulus devlet olarak uluslararası alanda yer almasıdır. 1923-1939 yılları arasında takip edilen politika ise daha çok modern Türkiye'nin hedefi niteliğinde olan, çağdaş medeniyetler seviyesinde yükselme mücadelesidir. Bu konuda Türkiye'yi Irak, Suriye, Afganistan ve İran'la kıyaslamak faydalı olacaktır.

İran, Afganistan ve Irak bugün devlet olarak geldikleri konum itibarıyla Türkiye'nin gerisinde kalmışlardır. Bütün eksikliklerine rağmen olumlu olumsuz tartışmalar olsa da modern Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratikleşme sürecinin aslında bu ülkelerle birlikte başladığı söylenebilir. Türkiye'nin geldiği noktanın başarılı olduğunu söylemek tabii ki mümkündür. Erik Jan Zürcher'in "Türkiye'nin Modernleşmesi" isimli kitabı, zaten bu konuda çok iyi bir kaynaktır. Ama asıl belirleyici olan nokta, 1939-1945 yılları arasında Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmeme politikasıdır.

Bu konuda Türkiye'nin savaşa girmesi mi iyi, yoksa girmemesi daha iyi olurdu gibi tartışmalar vardır. Kişisel görüşüm, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmemesi çok büyük bir başarıdır. Çünkü daha on beş yıl önce savaştan çıkmış bir ülkenin, yeni ittifaklar içinde yer alıp, kendi reformlarını tamamlamadan o sürece dâhil olması çok olumsuz sonuçlara yol açabilecek bir süreç yaşatabilirdi. Atatürk 1932 yılında General MacArthur'la yaptığı görüşmede altı yıl içerisinde Avrupa'da bir savaşın patlak vereceğini öngörmüştü.

"Savaşın bulutlarını görüyorum" şeklindeki öngörüsü de bu anlamda tabii çok önemliydi. II. Dünya Savaşı bize bir şey öğretti: Bölgesel ittifakların, yani Balkan Antantı'nın ve Sadabat Paktı'nın artık ortadan kalktığı ve yeni bir dünyanın kurulduğu bir yapıya doğru gidildiğini. Tam altı yıl boyunca, yani 1939'dan 1945'e kadar, Türkiye aktif tarafsız kalmıştır. Bu, herhangi bir ittifak içinde yer almayı kendi güvenliğini sağlamak için ordusunu teyakkuzda tutan, savaşa hazırlanan bir Türkiye anlamına gelmektedir.

Somut örnek vermek gerekirse, benim babam o dönemde dört yıl askerlik yaptı ve binlerce insan, bir milyona yakın insan silah altına alındı. Türkiye'nin ekonomik gelişmesi büyük sekteye uğradı; teknolojik anlamda, eğitim anlamında, tarım anlamında... Bu tabii, İlhan Tekeli'nin ve Selim İlkin'in "Cumhuriyetin Harcı" isimli o muazzam eserlerinde çok daha detaylı olarak okunabilir. Ben, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmemesini doğru olarak değerlendirenlerdenim. Yani hem Winston Churchill'in Adana'ya kadar gelip İnönü ile görüşmesi, (ki TRT bu konuda çok güzel bir belgesel hazırladı) hem de Kahire'de ve Tahran'da yapılan toplantılar bağlamında ABD ve İngiltere'nin

Türkiye'yi savaşa dâhil etmek için yapmış olduğu girişimlere Türkiye'nin girmemesi ve kabul etmemesi önemlidir. Bir de Sovyetler Birliği açısından tabii ki bu önemlidir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği, 1925'te Barış ve Dostluk Anlaşması imzaladı. Stalin 1945'te bu anlaşmayı uzatmadı; Türkiye'den toprak taleplerinde bulundu ve Boğazlar'dan üs istedi. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki gerginliğin de başlamasının bir nedeni buydu. Bu konuda Zehra Önder'in, Bilgi Yayınevi'nden yayınlanan "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası" isimli bir kitabı vardır. Bu eser, Alman dokümanlarına dayanılarak yazılmış bir çalışmadır.

O dönemlerde çok ilginçtir. 1942'de, tıpkı 2003'teki gibi, nasıl Amerikan ordusu Türkiye üzerinden Irak'a gitmek istiyorsa, Hitler'in ordusu da gitmek istemişti. Biz aslında o tezkere olayını ikinci defa yaşadık. Türkiye'nin bunu tabii kabul etmemesi, bir anda olumlu bir gelişme olarak tarihe geçti. Diğer taraftan 1939 yılında Türkiye ile Fransa ve İngiltere arasında bir anlaşma imzalandı. Bu üçlü anlaşmaya göre, yine Türk diplomasisinin bence önemli başarılarından biri olarak, İngiltere ve Fransa'ya şu şart koşulmuştu: "Fransa saldırıya uğrarsa Türkiye yardım göndermekle mükellef değildir, fakat eğer Türkiye saldırıya uğrarsa, Fransa ve İngiltere'nin yardıma gelmesi."

Baskın Oran'ın "Türk Dış Politikası" isimli kitabında da bu değer detaylı olarak anlatılır. Bunun anlamı nedir? Tıpkı 1853-1856 yıllarındaki Kırım Savaşı gibi Türkiye'yi kaybetmemek üzerine kurulu bir politika. Peki, kime karşı? 1923'ten 1956'ya kadar Rusya'ya, 1939'dan sonra ise Almanya'ya karşı.

"Türkiye savaş girmeli miydi, girmemeli miydi?" tartışmalarına dair somut bir örnek vermek gerekirse; 2004 yılının ocak ayında bir makale yayınlandı. O makalede şöyle denilmektedir: "Türkiye, II. Dünya Savaşı'na girmedi; girmedığı için de yıkıma uğramadı, yıkıma uğramadığı için de Avrupa'nın çektiği o acıları çekmedi. O nedenle AB'ne girmeyi hak etmiyor."

2. Soğuk Savaş Dönemi Türk Dış ve Güvenlik Politikası

Türkiye, Avrupa'ya girmek için muhakkak gözyaşı ve acı dökmek zorunda kalmamalıydı ve kalmadı da. Ama Türkiye'nin yaptığı çok akıllı bir politika vardı. O dönemde II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan, o yeni dünya düzeni içerisinde Türkiye'nin bilinçli olarak ABD'ye yönelmesidir. Çünkü İngiltere, Türkiye'ye şöyle bir mesaj gönderdi: Her ne kadar Fransa ve İngiltere savaşı kazanmış olsalar da Türkiye'ye başından itibaren askerî anlamda en fazla

destek olan ülke İngiltere'ydi. "Biz artık yardımcı olamayacağız" diye mesaj gönderdiler ve bunu Amerikalılara ihale ettiler.

Truman Doktrini olarak tanımlanan 14 Mart 1947 tarihli doktrininin iki hedefi vardı: Biri Türkiye'ye, diğeri ise Yunanistan'a yardımcı olmak; Ne için? Bu ülkelerin Sovyetler Birliği'nin eline geçmemesini önlemektir. Bu iki ülkenin, yeni ortaya çıkan Amerikan gücü için ve daha doğrusu Batı için jeopolitik, stratejik açıdan ve ekonomik açıdan çok önemli olduğunu görüyoruz. Türkiye'nin BM'ye kurucu üye olarak katılması önemliydi; elli ülkeden biri Türkiye'ydi. Bunun için de Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettik.

Türkiye'nin o dönemde özellikle Sovyetler Birliği tehlikesinin ortaya çıkmaya başladığı bir süreç yaşandı. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs talep etmesi; yani Kars ve Ardahan toprak talebi ve Boğazlar'da, Çanakkale'de ve İstanbul'da da üs talebi Türkiye tarafından reddedildi. Türkiye'deki Sovyetler Birliği düşmanlığı da o dönemden itibaren başladı.

Günümüzde hem Rusya'nın hem de ABD'nin Suriye'de olmaları, Türkiye'nin çıkarlarına ters düşmektedir. Fakat Türkiye o yıllarda çok bilinçli bir şekilde ABD ile iş birliğine girmeyi tercih etti. Bunun nedeni şuydu: Bizim, zaten olumsuz anlamda İstanbul'un işgali de dâhil olmak üzere, Fransa ve İngiltere ile bir hukukumuz vardı. Ancak ABD yeni bir devletti; henüz bir hukukumuz yoktu, ama o dönemin en büyük gücüydü. Çünkü ABD, ilk defa nükleer bomba kullanmış ve bu bombalarla Hiroşima ve Nagasaki'yi 6 ve 9 Ağustos 1945'te vurmuştu. Sadece 15 dakika içinde 450.000 kişi yaşamını kaybetti.

Türkiye'nin ABD ile iş birliğine başlaması İsmet İnönü döneminde olmuştur. 19 Mayıs 1945'te İsmet İnönü, Ankara'daki konuşmasında şöyle diyor: "Biz, demokratik ülkeler safında olacağız, barış içinde yaşayan milletlerin safında. Bu yeni dünyada ABD ile birlikte hareket edeceğiz." Türk-Amerikan ilişkileri o dönemden itibaren çok olumlu yönde seyretmeye başlamıştır. Çünkü Türkiye, ABD'nin bölgesel ve küresel politikadaki yüksek stratejisinin önemli bir parçası olmuştur."

Truman Doktrini'nin açıklamasından önce ABD yöneticileri Orta Doğu'ya şöyle bakıyordu: "Hava, kara ve deniz yollarının kesişme noktası, geçiş noktası Türkiye'dir. Bu nedenle Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin eline düşmemesi gerekir." Bunun sonucunda Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardım yapmaya karar verdiler.

Truman Doktrini ile Türkiye'nin Batı'yla ilişkileri daha da pekişmeye başladı. Bu dönemde sadece Türkiye'ye değil, Avrupa'ya da Marshall Yardımı

çerçevesinde büyük bir ekonomik destek sağlandı. Yugoslavya 1948-1951 yılları arasında Amerika'dan 250.000.000 dolar yardım almıştır. 1948'de Sovyetler Birliği ile Yugoslavya arasında bir çatışma çıktı. Tito, Stalin ile anlaşmazlığa düşmüştü; çünkü Stalin, "Ben komünist dünyanın lideriyim, sen bana biat etmek zorundasın" diyordu, ancak Tito buna karşı çıktı.

Bu anlaşmazlık, Yugoslavya'nın 1955'te Bağılantısızlar Hareketi'ni kurmasına neden olan faktörlerden biriydi. Tito, Stalin'in baskılarına karşı durarak 1948'de Kominformdan ayrıldı. Ancak 1953'te Stalin'in ölümünden sonra, 1955'te Kruşçev'in başa gelmesiyle Sovyetler Birliği ile ilişkiler düzelmeye başladı. 1955 yılında Tito, Moskova'da Kruşçev ile görüşerek Stalin'in öldüğünü ve geçmişteki anlaşmazlıkları unutmalarını teklif etti. Bu dönemde Yugoslavya ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler normaleşti.

Türkiye'nin NATO'ya katılma süreci de ilginç bir dönemi kapsar. 4 Nisan 1949'da NATO kuruldu; ancak Türkiye bu kuruluşun ilk aşamasında katılmadı. Türkiye'de tartışmalar yaşanmıştı; Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, "Bizi almazlarsa, biz de başka alternatiflere bakarız." demişti. Ancak Türkiye'nin NATO'ya katılma çabası, büyük bir hayal kırıklığına yol açtı. Çünkü 1949'da yapılan ilk Asya-Afrika Ülkeleri Konferansı'na katılmama kararı alındı. Gerekçesi, Türkiye'nin Batılı bir ülke olarak bu tür bir ittifakta yer almayı istememesiydi. Bugün Türkiye'nin küresel güneyle olan ilişkileri konusunda benzer tartışmalar yapılıyor. Bu nedenle Türkiye'nin küresel güneyi reddetmemesi gerektiğini savunuyorum.

1950'lerin başında, özellikle 1949-1952 yılları arasında Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmemesinin temel sebeplerinden biri, İngiltere'nin Orta Doğu'da kendi liderliğinde bir savunma ittifakı kurma isteğiyle ilgilidir. Türkiye, bu ittifaka katılmayı reddetti. Sonuç olarak, 1950 yılı Türkiye'nin tarihinde önemli bir dönüşüm yılıydı. Demokrasiye geçişin simgesi olan 14 Mayıs 1950 seçimleri, Türkiye'nin politik yapısında köklü değişimlere yol açtı.

Yeni gelen hükümetle birlikte Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes, on yıl boyunca Türkiye'yi Batı eksenli, Batı merkezli güvenlik politikaları üzerinden yönetmeye çalıştılar. Sovyetler Birliği'nin tehditlerine karşı bu politikalarla denge kurmayı hedeflediler. Ancak 1960'lı yıllarda, özellikle 1964'teki meşhur Johnson Mektubu, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir dönüm noktası oldu.

Özellikle Kore Savaşı, Türkiye'nin dış politikasında çok önemli bir yer tutar. Türkiye, 1950'de yeni hükümetin göreve başlamasının ardından Kore'ye asker

gönderme kararı aldı. 1950-1953 yılları arasında 27.000 Türk askeri Kore'ye gönderildi ve bunların 700-800'ü şehit oldu. En son gönderilen 5.000 kişilik grup, Kore'deki Türk askerlerinin sayısının büyük kısmını oluşturuyordu. Bu süreç, Türkiye ile Kore arasındaki sıkı ilişkilerin temelini attı. Kore'nin bölünmesini kabul etmeyen ülkelerden biri olarak, Türkiye'nin Kore ile olan ilişkisi bu dönemde pekişti. Ancak bugün, Kore ile Türkiye arasındaki ekonomik fark oldukça büyük; Kore'deki kişi başı gelir 40.000-45.000 dolar seviyelerine çıkarken, Türkiye'nin ekonomik durumu oldukça farklı.

ABD'nin, Türkiye'nin NATO'ya katılmasındaki rolü çok büyüktür. Eğer ABD istemeseydi, Türkiye'nin NATO'ya girmesi mümkün olmayabilirdi. İlginç bir şekilde, Norveç ve Danimarka gibi bazı ülkeler, Türkiye'nin NATO üyeliğine karşı çıkmışlardı. Bunun nedeni, Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması, geri kalmış bir ülke olarak görülmesi ve tarım odaklı bir ekonomi yapısına sahip olmasıydı. Bu düşünceler, büyük ölçüde İngiltere'nin desteğiyle dile getiriliyordu. Ancak NATO'nun büyük stratejisine karşı çıkmak Türkiye için mümkün değildi. Zaten 29 ülkenin iradesine karşı koymak söz konusu olamazdı.

Türkiye, 1952'de NATO'ya katıldı ve 1952'de güvenliği sağlamak adına ABD ile ekonomik anlaşmalar imzaladı. Silah yardım anlaşmaları yapıldı. Özellikle askerî yardımlar, Türkiye'nin savunma kapasitesini artırdı. Amerika'nın dünya çapında yarattığı etkiler hakkında sıkça eleştiriler yapılır. Samuel Huntington'un da dediği gibi, ABD gittiği her yere kaos ve problem götürmüştür. Ancak Türkiye'nin şansı, ABD ile her zaman problemler yaşaması olmuştur. George Harris'in kitabında belirttiği gibi, Türkler tarih boyunca ABD ile ilişkilerinde çatışmalar yaşamış; bu çatışmalar da gelecekte devam edecektir.

Özellikle 1950'li yıllarda Türkiye'nin Suriye ve Mısır ile ilişkilerini de dikkate almak gerekir. Bu dönemde Türkiye, İran ve daha sonra Pakistan'ın katılımıyla 1955 yılında Bağdat Paktı kuruldu. Orta Doğu'da bir askerî ittifak kurmak isteyen ancak başarısız olan İngiltere, bu yüzden Bağdat Paktı'na katıldı. İngiltere Başbakanı'nın söylediği "İngiltere'nin olduğu hiçbir askerî örgüt İsrail'e karşı olamaz" sözünün arkasında bu strateji vardı. Amerika, Bağdat Paktı'na katılmadı ama destekledi.

Amerika'nın Mısır'daki Asvan Barajı'na yardım sağlamaması ise çok büyük bir hata olarak kabul edilir. 1952'de Cemal Abdülnasır'ın liderliğindeki genç subayların iktidara gelmesiyle İngiltere'nin Süveyş Kanalı'ndaki etkisi sona erdi. Bu süreç, tarihi açıdan oldukça ilginçtir. Ancak 1956'daki Süveyş Krizi

sırasında Türkiye'nin İngiltere, Fransa ve İsrail'i desteklemesi, Türkiye'nin bağlantısız ülkelerle ilişkilerine büyük bir zarar verdi.

Bununla birlikte 1957'de Türkiye'nin Suriye sınırında gerçekleştirdiği askerî manevra da dikkat çekicidir. O dönemde Sovyetler Birliği, Suriye'ye destek veriyordu ve Türkiye, Suriye'nin Orta Doğu'daki politikalarına karşı askerî bir müdahalede bulunmayı planladı. Bu, Türkiye'nin Orta Doğu'daki stratejisinin ne kadar kritik ve gergin bir dönemden geçtiğini göstermektedir.

Türkiye'nin 1957 Eisenhower Doktrini ile Orta Doğu'da çok önemli bir konumu oluşmaya başladı. Türkiye, bu doktrinle birlikte Amerikan'dan çok Amerikancı olma politikası izlemeye başladı; ancak o dönemde başka şansı da yoktu. Menderes Hükümeti'nin özellikle Kıbrıs politikası ve Balkanlar politikası da başarısız oldu. 1954'teki Bled Anlaşması geçersiz olmaya başladı çünkü Yunanistan'la Türkiye arasında Kıbrıs nedeniyle çatışmalar vardı.

Ardından Yugoslavya, Sovyetler Birliği ile barıştı. Yani o anlaşma da ortadan kalktı ve başarısız oldu. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası Türkiye'nin özellikle ABD ile olan ilişkileri değiştirdi. Özellikle 1964'teki Johnson Mektubu'ndan sonraki süreçte, mesela 1964-1975 yılları arasında Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşması vardı. Süleyman Demirel'in Sovyetler Birliği'nden aldığı krediler vardı; 300.000.000 dolar gibi büyük bir destek sağlandı. Demir çelik ve alüminyum fabrikalarına kadar çok önemli bir Sovyet desteği sağlandı. O dönemde Sovyetler Birliği, Türkiye'ye önemli yardımlar yaptı.

Konuyla ilgili Tanıl Bora'nın "Demirel: Türk Siyasetinin Açık Ortayı" adlı kitabını özellikle öneriyorum. 1965-1971 yılları arasında, yani ilk darbeye kadar, 27 Mayıs'tan sonra Türkiye'nin büyüme hızı yüzde 9-11 civarındaydı ve enflasyon yüzde 4'lerdeydi. Çok hızlı bir ekonomik yükselme süreci yaşandı; altyapı projeleri ve barajlar gibi büyük yatırımlar gerçekleştirildi. Bu dönem "barajlar kralı" olarak da bilinir.

Dış politikada ise Türkiye'nin Kıbrıs olayları vardı. Mesela, 1967'de Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi söz konusu olmuştu. Bu konu Mehmet Ali Birand'ın Kıbrıs belgeselinde de ele alınmaktadır. Dönemin bütün askerleriyle yapılan röportajlarda da bu konuya yer verilmiştir. O dönemde Türkiye'nin adaya çıkaracak gemisi yoktu; günümüzde ise Boğaziçi'nde koskoca bir gemiyi drone ile indirebilme kapasitesine ulaşılmıştır. Zamanın ruhunu anlamak açısından bu örneği veriyorum.

Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi aslında söz konusu değildi. 1967'deki görüşmeler çok önemlidir. 1967 yılında Yunanistan'da askerî cunta iktidara

geldi. 1975'e kadar Kıbrıs müdahalesine kadar Yunanistan'da yönetimdeydiler. Aslında Yunanistan'a demokrasi getirmiş bir milletiz; Evet, 1974'teki müdahale ile Kıbrıs'a demokrasi gelmiştir.

Karamanlis, Paris'te sürgündeydi ve geri döndü. 1970'li yıllarda Yunanistan, Portekiz ve İspanya, askerî diktatörlüklerden kurtulup 1980'li yıllarda arka arkaya AB'ye (o dönemde Avrupa Ekonomik Topluluğuna) katıldılar. Ancak Türkiye'ye, Kıbrıs nedeniyle, 1974 müdahalesinin ardından bir ambargo uygulandı.

Bu ambargo, Süleyman Demirel'in 30 Aralık 1974'te başlattığı ve 1975 itibarıyla uygulamaya soktuğu bir süreçtir; 25 Amerikan askerî üssü kapatılmıştır. 1975-1978 yılları arasında Türkiye'ye Amerikan ambargosu uygulanmıştır. Ancak 1978 sonlarına doğru bu ambargo kaldırılmıştır. Peki, neden?

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi ve İran'daki mollaların iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin genel anlamda Batı için jeopolitik ve jeostratejik konumu yeniden değerlendirilmiştir. Türkiye'ye 150.000.000 dolar kredi vermeyen Almanya, kredi musluklarını açmıştır. ABD, 1980 askerî darbesiyle Türkiye ile savunma ve ekonomik iş birliği anlaşmasını imzalamış ve Türkiye, tekrar ABD'nin askerî ve ekonomik destek verdiği bir ülke konumuna gelmiştir.

Bu açıdan, özellikle yakın tarihimizde Türk dış politikasını ABD, Avrupa ve Sovyetler Birliği açısından değerlendirdiğimizde, bu küresel ve bölgesel gelişmelere Türk dış politikasının nasıl tepki verdiğini çok iyi anlamamız gerekir. Yani, Türk dış politikasını ve güvenlik politikalarını anlamaya çalışanlar, son on beş ya da yirmi yılda her şeyin değiştiğini zannetmesinler. Böyle bir şey yok. Türk dış politikasında bir süreklilik var ve bu süreklilik, mümkün olduğunca temkinli bir politika üzerine kuruludur. Bu da Suriye Krizi'nde görülen temkinli politikayı açıklamaktadır ve bu doğrudur. Ancak bizim açımızdan, Turgut Özal dönemini çok iyi bilmek gerekir; askerler geldi ve üç yıl iktidarda kaldılar.

1983'ten 1993'e kadar Turgut Özal dönemi, hem başbakanlık hem de cumhurbaşkanlığı görevinde, bugün Orta Doğu'daki gelişmeleri anlayabilmek için gerçekten o seksenli yılları çok iyi bilmek gerekir. Birincisi, İran-İrak Savaşı. 1.000.000'dan fazla insanın yaşamını yitirdiği bu savaşta, özellikle İranlıların şimdi nükleer program yapmalarının temel düşüncesi, bir daha 1980'lerdeki gibi bir duruma düşmemek için yaptıkları mücadeledir. Dışarıdan yardım gelmiyor. ABD'yle zaten problemlili bir ilişki içerisindediler; İranlılar onlara

“Büyük Şeytan” diyorlar. Ancak İranlılar her zaman Amerikalılarla müzakere eder. Bunu unutmamak gerekir.

Bu konuda Murat Yetkin’in yazdığı “İyi Günler Bay Başkan” isimli kitabı, I. Körfez Savaşı’nı çok iyi anlatır. Ben, Turgut Özal’ın Margaret Thatcher ve Ronald Reagan ile -ki şu anda Amerika’da yine sabahları “Good Morning Amerika” gibi bir sloganları var- birlikte hareket etmelerini veya onların Özal’la birlikte hareket etmelerini çok önemserim. Bu, Türkiye açısından özellikle liberalleşme politikalarını beraberinde getirdi ve bence asıl önemli noktalardan biri, Türkiye’nin AB ile olan ilişkilerinde 1987’de tam üyelik müzakereleri için başvuru yapmasıydı. Bu, çok muazzam bir politikaydı. 4 Nisan 1987’de müracaat ettiğinde, şöyle diyordu: “Top artık bizde değil, top karşı tarafta. Biz irademizi beyan ettik, şimdi onlar karar versinler.”

Çünkü Sovyetler Birliği’nde Mihail Gorbaçov diye bir siyasetçi göreve gelmişti. Gorbaçov, Sovyetler Birliği’ni yıkmayı başaran biri oldu, ama zaten Sovyetler Birliği’nin yıkılacağına dair göstergeler çoktan ortadaydı. İki Almanya’nın birleşmesinin de bunda çok önemli bir payı vardı. Ancak Türkiye açısından Turgut Özal dönemini Türk-Amerikan ilişkileri, AB ilişkileri ve Orta Doğu ilişkileri açısından değerlendirmek gerekir.

Bu konuda Cengiz Çandar’ın “Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu” adlı kitabı da oldukça önemlidir. Bence o, Orta Doğu’yu en iyi bilenlerden biridir. Filistin kamplarında eğitim gören ve aynı zamanda değerli bir gazeteci olan Cengiz Çandar, Orta Doğu’yu anlamada çok derin bir bilgiye sahiptir.

Daha da ilginç, Türkiye’nin ABD ile genelde kavgalı bir ilişkisi olduğu için Amerika’yı tam olarak bir türlü anlayamadık, Amerikalılar da bizi anlayamadı. Ancak Amerika’daki bazı uzmanlar, mesela Graham Fuller, Alan Makovsky, Ian Lesser, Stephen Kinzer, daima Türkiye’nin özellikle ABD’nin küresel politikaları için ne kadar önemli olduğunu vurgulayan insanlardı. Bizim ülkemizde ise, maalesef, Amerikan politikalarını bilen insan sayısı oldukça azdır. Hasan Yükselen’in kitabında da belirttiği gibi, dış politikamızda Turgut Özal’la başlayan ve AK Parti dönemiyle hız kazanan bir tarihsel sorumluluk dönemi başlıyor.

Yeni Osmanlılık tartışmaları da özellikle 2009-2010 yıllarından itibaren kütüphanelerin raflarını doldurdu. Çeşitli çalışmalar yapıldı, dünyada her yerde tartışıldı. “Türkiye yeniden Osmanlı mı olacak?” şeklinde sorular soruldu; ancak bunun olmayacağını gördük. Yani şu aşamada böyle bir şey söz konusu değil, ama tartışmalar başladı. Ahmet Davutoğlu’nun hem Danışman hem

Dışişleri Bakanı hem de Başbakan olduğu dönemde çok kullandığı bir kavram vardı: Türkiye “Cihan şümül bir devlet olmalı.” Yani “Cihan Şümül Devleti” demek, Osmanlı gibi küresel bir devlet olmak demektir. Bugün Türkiye’nin küresel anlamda etkisinin çok yüksek olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak, hatalarıyla ve sevaplarıyla Türkiye’yi doğru analiz etmemiz gerekiyor. Yumuşak güç olarak baktığımızda, Türk Hava Yolları’ndan tutun, AFAD’a, Kızılay’a ve savunma sanayisinde, özellikle son on beş yılda yapılan atılımlarla Türkiye, modifiye edilmiş bir orta boy güce dönüştü. Meliha Altunışık’ın çok doğru bir şekilde ifade ettiği gibi, bu gelişmeler Türkiye’nin konumunu güçlendirdi.

Bu tarihsel sorumluluk konsepti çok önemlidir. Aslında bu, İsmail Cem’le başladı. Onun meşhur makalesi vardır: “Setting Sail to the 21st Century”. Burada, Türkiye’yi terminal, yani son durak ülkesi olarak tanımlar. Aslında AK Parti biraz da onun politikalarını aldı. Kıbrıs ve Orta Doğu dâhil olmak üzere, değerli Büyükelçi Numan Hazar’ın bu konuda çok güzel çalışmaları oldu. Özellikle son yıllarda, bence diplomatlarımızda güzel bir eğilim görüyorum. Daha fazla yazmaya başladılar ve anılarını daha detaylı bir şekilde paylaşmaya başladılar. Rahmetli Yaşar Yakış’tan tutun, Müfit Özdeş’e, Fatih Ceylan’dan birçok başka büyükelçimize kadar pek çok diplomatımız daha fazla yazmaya başladı ve bu sayede çok şey öğrendik.

Giremediğimiz alanlarda yaşadıklarını bizlere anlatarak Türk dış politikasını ve güvenlik politikalarını daha rahat anlamamıza katkı sağlıyorlar. Özellikle Karadeniz Teknik Üniversitesinden Gökhan Koçer’in bu konuda çok değerli çalışmaları var. Onu da burada vurgulamak isterim.

Diplomatlarımız, yani modern Türkiye Cumhuriyeti’nin diplomatlarının nasıl seçildiğinden, neler yaşadıklarına kadar, diplomasimizin ne kadar güçlü ve önemli olduğunu uluslararası anlaşmalarda da görüyoruz. Zeki Kunalp’ın “Sadece Diplomat” adlı kitabı ve son olarak İlter Türkmen’in yazılı eserleri de bu konuda çok önemli kaynaklardır.

Mesela birçok konuda Türk diplomatları çok başarılı girişimlerde bulunmuş ve siyasetçilere yardımcı olmuşlardır. Örneğin Süleyman Demirel, dış politikada karar alacağı zaman tüm kurumların görüşlerine başvurur. Yani Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Teknoloji Bakanlığı’na kadar bu görüşler dikkate alınır. Biz bunu dört konu üzerinde işledik. İki tanesi başbakan, iki tanesi de cumhurbaşkanı iken yapılan bu değerlendirmeler çok önemlidir.

3. XXI. Yüzyılda Türk Dış ve Güvenlik Politikaları

Henry Kissinger'ın, özellikle 1988'den beri Türkiye'de dersini veren biriyim ve her zaman "Diplomasi" kitabını öneririm. Diplomasi kitabının alt başlığında, "Diplomasi ulusların aklıdır" ifadesi yer alır. Diplomasi, ulusların aklıdır; yani ülkeler, kendi tarihsel arka planlarına göre hareket ederler. Bizim sorunumuz, Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra, birçok ülke gibi, biz de yönümüzü kaybetmeye başladık. Ancak bu, yeni fırsatlar yaratmış olsa da çok kutuplu bir dünyanın yıkılması bizi de karmaşık bir noktaya getirdi.

Doksanlı yıllarda Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla yeni fırsatlar ortaya çıkmıştı. Almanya ve Türkiye, Soğuk Savaş sonrası tek bir kurşun atmadan etki alanlarını genişleten iki ülke oldular. Bizim Balkanlar'dan Orta Asya'ya, Kafkasya'ya, Akdeniz'e, Orta Doğu'ya kadar çok geniş bir alanda etkimiz arttı. Bu, özellikle çok önemli bir gelişmedir. Eskiden Özbekistan'a, Kazakistan'a gitmek çok kolay değildi; ancak şimdi Türk dünyası, 2009 yılında Nahçıvan'da kurulan Türk Devletleri Teşkilatı ile çok önemli bir aşamaya geldi. Bu yıl teşkilatın 15. yılını kutladık.

Bugün Türkler arasında çok önemli bir birliktelik var ve bu, bütün dünyanın dikkatle takip ettiği bir gelişmedir. Türkiye'nin önündeki fırsatlar ve meydan okumalar hem Türk dış politikasını hem de küresel ilişkileri şekillendirecek kadar büyük bir önem taşımaktadır.

Türkiye'nin tarihsel sorumluluk konsepti yerindedir ve doğrudur. Yurt dışındaki Türkler ve Türk Diasporası ile ilgili yapılan çalışmalar da bu bağlamda önemli bir adımdır. Bu konuda bir sorun yoktur. Ancak sorun, ideolojik bir yaklaşım benimsendiğinde başlar. Ben, Arap Baharı'nın Türkiye'nin aleyhine olduğuna ve Türkiye'nin en fazla zarar gören ülkelere biri olduğuna inanmıyorum. Bu konuda daha önce de açıklamalarımızda belirttiğimiz gibi, Arap Baharı'na dair taktiksel ve stratejik hatalar yaptığımızı düşünüyorum.

Şu anda ise bu hataları düzeltmeye çalışan bir politika arayışındayız. Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın "Türkiye Doktrini" yaklaşımı da bunun bir göstergesidir; yani ders çıkarma politikasıdır. Türkiye'nin Katar ve diğer ülkelerle kurduğu diplomatik temaslar da bu yeni dönemin bir parçasıdır. Bizim, nerede hata yaptığımızı ve nerede başarılı olduğumuzu anlayarak dersler çıkarmamız gerekiyor.

Dünya karışık bir süreçten geçerken, Türkiye'nin bu karmaşa içinde zayıf olmaması gereken bir dönemdir. Zayıf halkaların varlığı çok tehlikeli sonuçlar doğurabilmektedir. Suriye bunun en önemli örneğidir. Lübnan da benzer bir

şekilde zayıf bir halkaya dönüştü. İran ise çok tehlikeli sulara yüzüyor. Bu noktada, Alman bir profesörün de üzerinde durduğu gibi Türkiye'nin bölgesel ve küresel dinamiklerdeki etkisini sürdürülebilmesi için güçlü bir dış politika yürütmesi çok kritiktir.

Humboldt Üniversitesinden meslektaşımız, aynı zamanda çok sevdiğim bir yazardır. Tarihçi olarak Herfried Münkler'in Türkçeye çevrilen "İmparatorluklar" adlı kitabı da bulunmaktadır. Son kitabı ise "İsyan Halindeki Dünya" adını taşır ve bence de dünya şu anda karmaşık bir isyan hâli içindedir. 1945 yılından bu yana dünya hukukunu, siyasetini ve diplomasisini belirleyen tüm kalıpların darmadağın olduğu ve geçersiz hâle geldiği bir sürece girdik.

2024 yılı, aslında 2020'nin devamı gibi görünmektedir. 2023 başlayan bir sürecin devamında bir yandan olumsuz yansıyan, ama diğer yandan da fırsatlar sunan bir yıl hâline gelmiştir. Burada, bin günü geride bırakan, 24 Şubat 2022 tarihli Rusya'nın Ukrayna'ya saldırısıyla başlayan ve hâlen devam eden bir süreç vardır. Aynı zamanda Donald Trump'ın tam anlamıyla yönetimi ele geçirmesini bekleyen bir dönemden bahsediyoruz. Bakalım bir günde mi bitirecek, yoksa ne kadar sürede tamamlayacak ya da bir ateşkes sağlayabilecek mi?

İkincisi, 7 Ekim 2023 çok önemli bir dönüm noktasıdır. Orta Doğu'da artık hiçbir şey 7 Ekim öncesi gibi olmayacaktır. Bugün Gazze'de, Lübnan'da ve şu anda Suriye'de yaşananları, bu depremin artçı sarsıntıları gibi düşünebiliriz. Süreç başlamış durumdadır.

Burada asıl mesele, Türkiye'nin 2022'den beri Rusya ile Ukrayna arasındaki takip ettiği politikadır. Türkiye'nin bu krizlerde yürüttüğü denge politikası olumludur. Arabulucu rolü, Türkiye'nin tarihsel görevidir ve bunu yapması gerekmektedir. Tahıl anlaşması ve Antalya'da yapılan görüşmeler gibi adımlar, Türkiye'nin iki komşu ülke arasındaki dengeyi sağlama açısından çok önemliydi. Türkiye'nin mümkün olduğunca taraf olmadan, güven kazanarak krizleri çözmeye yönelik bir siyaset izlemesi faydalıdır.

Türkiye açısından 2024 yılına baktığımızda temkinli bir politika izlendiğini görüyoruz. Bu doğru bir stratejidir. Belki de bu stratejide Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın güvenlikçi yaklaşımlarının etkisi vardır. Diplomasi ve diplomatik kanalları kullanma yoluna gitmesi olumlu bir gelişmedir. Türkiye'nin arabuluculuk politikaları da takdir edilecek durumdadır. Ancak Türkiye'den hâlâ beklentiler yüksektir.

Türkiye'nin nasıl davranacağını merak eden küçük ve büyük ülkeler vardır. Amerika'nın, Rusya'nın, Çin'in ve AB'nin yüksek stratejilerinde biz 2025'te nereye gideceğiz? Donald Trump'ın gelmesiyle birlikte ikinci bir Trump dönemi ve bu dönemin belirsizlikleri, tahmin edilemezlikleri çok önemlidir. ABD ile nereye kadar iş birliğine gideceğiz, Rusya ile nerede ayrışacağız, AB ile olan ilişkilerimizde hangi noktaya varacağız? Çin'le nasıl bir yapılanma içine gireceğiz? Küresel Güney ülkeleriyle ilişkilerimizi yeniden şekillendirme politikası da bu çerçevede çok önemlidir.

Türkiye'nin yüksek strateji tartışmaları da dikkat çekmektedir. Günümüzde çok şeyin yeniden değerlendirilmesi gereken bir sürece girdik. Ekonomik gücümüz, askerî gücümüz, insani gücümüz gibi sabit değerlerin kültür, tarih, diplomasi ve teknoloji ile desteklenmesi gerekir. O hâlde İngilteredeki "overstretch" kavramından kaçınılıyoruz. Yani kapasitemizin üzerine çıkan bir siyasete gidersek kaybederiz. Siyaset, strateji ve araçlar arasındaki ahenk çok önemlidir. Toplumsal kesimlerin görüşleri, akademik dünyanın da görüşleri vardır. Bu uyumu sağlamak, tabii ki yönetimin sorumluluğundadır.

2000'li yılların başında biz eksen kayması olmayacağını söylemiştik. Yani Türkiye'nin çıkışı hâlâ Batı'dadır; ekonomik, askerî ve teknolojik anlamda. Ancak diğer alanlarda da açılmasının gerekliliği ve bir dengelemenin kaçınılmazlığı ortaya çıkmaktadır. Hatta dengenin ötesine gidip yeni alanlarda, Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar olan gelişmeleri incelediğimizde Türkiye'nin özgül ağırlığının arttığı ve Türkiye'ye yönelik beklentilerin büyüdüğü, aynı zamanda Türkiye'nin bazı beklentilere cevap veremeyecek duruma geldiği görülmektedir.

Türkiye, özellikle Arap Baharı'ndan sonra ve Orta Doğu'da son dönemde yaşananlardan sonra çok temkinli olmalıdır. Bir şekilde ateş çemberinin içinde kalmaması, o ateş çemberinden bir aslan gibi atlayıp yelelerini yaktırmaması gerekiyor. Bu da tabii çok ince politikalara dayanıyor. 2025 yılı, Türkiye açısından fırsatlar ve meydan okumalar açısından birbirine yakın bir süreç olacaktır.

Sonuç

Dünya çok karışmıştır ve Türkiye'nin güçlü bir duruş sergilemesi gerekmektedir. Türkiye'nin 2022 sonrası Rusya ve Ukrayna arasında sürdürdüğü denge politikası ve arabulucu rolünü oynaması önemlidir. Küresel Güney ülkeleri, Türkiye'nin bu tutumlarını takdir etmektedir. Yine 2024 yılında Türkiye'nin İsveç'in üyeliği açısından geri adım atması doğru bir adımdı.

Temkinlilik politikaları yerindedir. Hakan Fidan'ın diplomatik kanalları kullanması yerindedir. Türkiye'nin yüksek stratejisi olması gerekmektedir ve "Türkiye Doktrini" kavramının tartışılması önemlidir. Çok şeyin yeniden değerlendirilmesi sürecindeyiz. Ekonomik, askerî, insani güçleri teknoloji ve değerlerle desteklemek lazımdır.

2025 yılında Türkiye, geçmişten ders alarak hareket edecektir. Batı'yla beraber olarak başka alanlara açılmaya yönelik hareketler devam edecektir. Fakat bazı beklentilere her zaman karşılık veremeyecektir. Türkiye'nin bu ateş çemberi içerisinde yelelerini yaktırmaması açısından temkinli olması önemlidir. Türkiye'nin güvenliğini sağlaması açısından BM 51. maddesi uyarınca Suriye'de kalması gerekmektedir. Dolayısıyla 2025 yılı, Türkiye için yeni mücadelelerle birlikte birbirine yakın bir süreç olacaktır.

Donald Trump, Zelenski'ye destek vermeyerek Rusya ve Ukrayna Savaşı'nı bitirebilir. Fakat bunun sonucu, Ukrayna için çok pahalı olacaktır. Almanya'da ekonomik krizin göstergeleri bulunmaktadır. Enerji olarak Rusya'ya belirli bir oranda bağımlılığı da söz konusudur ve savaş bunu olumsuz etkilemektedir.

Türkiye, Rusya ve Ukrayna arasında arabuluculuk rolünü devam ettirmektedir. Türkiye hâlen Rusya'nın Kırım ilhakını kabul etmemektedir. Amerika, eğer güçlü olmak istiyorsa, güçlü bir Türkiye'ye ihtiyacı vardır. Orta Doğu'da yaşanan ihtilaflar bunun en büyük belirteçidir. Rusya hâlâ ekonomik olarak doğal gaz ve petrol kapasitesinin de etkisiyle beceriklidir. Türkiye, Rusya ve Ukrayna ihtilafından avantaj sağlayan bir ülkedir. Ama Türkiye'nin, şu anda inşa edilen nükleer santralin kontrolünün tamamının Rusya'ya bırakması tehlikeli bir gelişmedir. Bunun inşası için Batı'dan alınması istenen bazı gerekli şeyler verilmemektedir. Dolayısıyla ateşkes, bu süreci hızlandırır ve Türkiye'nin daha çok avantajına hizmet eder.

Alman entelektüellerinin Türkiye'ye bakışı, Donald Trump'a bakışına benzer. Güçlü bir Almanya için güçlü bir Türkiye gerekir. Hristiyan demokrat hükümetler Türkiye'ye daha sıcaktır. Dolayısıyla yeni Almanya Başbakanı Friedrich Merz olursa Türkiye'ye bakışı daha olumlu ivme kazanabilir. Almanların Türkiye'yi kaybetmemeleri gerekir ve ülkelerinde bulunan Türkiye aleyhine ayrılıkçı gruplara yönelik yaklaşımları yanlıştır. Bu açıdan Türkiye'nin en iyi dostu İngiltere'dir.

Önümüzdeki süreçte Türkiye'nin güvenlik üreten mi yoksa güvenlik tüketen bir ülke mi olması arasında seçim yapması gerekmektedir. Güvenlik üreten olacaksa laik, açık güvenli, demokratik ve şeffaf (evrensel değerler) bir

ülke olması gerekmektedir. Siyasal değerler açısından Avrupalıyız. Zihinsel anlamda Avrupa'nın ötekisiyiz ama Avrupa ile birlikteyiz. Roma Hukuku öğretiyoruz. İmparatorluklar, büyüklüklerini ve varlıklarını devam ettirmek istiyorsa, kendilerinin öncekilerinin kurumlarının en azından bir kısmını almaları gerekir. Türkiye de bunu yaptı ve bu ayıp değildir. Tarih acımasızdır.

TÜRKİYE'NİN ORTA DOĞU'DAKİ GÜNCEL SORUNLARA YÖNELİK POLİTİKALARI

Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN

Giriş

Orta Doğu, sürekli değişen ve çok farklı dinamiklere sahip bir bölge hâline gelmiştir. Günümüzde Orta Doğu denildiğinde akıllara kaotik bir bölge gelmektedir. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bu bölgede sürekli bir kaos hâkim olmuş, XX. yüzyılda ise bir türlü istikrara kavuşamamıştır. Türkiye, Orta Doğu içinde yer alan bir ülke olarak buradaki gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir.

Orta Doğu, adeta küresel güçler için yeni bir düzen arayışının platformu hâline gelmiştir. Türkiye, Orta Doğu'ya yönelik politikalarını şekillendirirken belirli temel prensiplere bağlı kalmıştır. Bunlardan biri, “bölge ülkelerinin iç işlerine karışmama” ilkesidir. Bir diğer ilke, “bölge ülkeleriyle ikili ilişkileri geliştirme” hedefidir. Ayrıca Türkiye, Batı ittifakı içindeki rolünü Orta Doğu politikalarından ayrı tutan ve bir anlamda denge politikası yürüten bir aktördür. Ancak Ankara, bu dengeli duruşunu sürdürmede zaman zaman zorlanmaktadır.

Türkiye'nin Arap-İsrail anlaşmazlığında dengeli bir tutum izlemeye çalıştığı görülmektedir. Türkiye, uluslararası ortamın ve sistemin şartlarına göre hareket etmeye çalışmıştır. Zaman zaman Arapların lehine zaman zaman İsrail'in lehine politikalar izlemiştir. En nihayetinde Türkiye, her zaman uluslararası konjonktürün gerekliliklerine göre tutum belirlemiştir.

1. Orta Doğu'nun Tarihsel Arka Planı ve Türkiye

Günümüzde Orta Doğu, sürekli kaosla birlikte anılmaktadır. Fakat bunun gerekçeleri ancak tarihsel süreçten bakıldığında anlaşılabilir. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Ortadoğu'ya kaos hâkim olmaya başlamış ve XX. yüzyılda ise bir türlü istikrara kavuşamamıştır. Türkiye de bu bölgenin içinde yer alan bir ülke olarak gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. Zira Orta Doğu'da bir taş yerinden oynasa, bu mutlaka Türkiye'yi de yakından ilgilendirir.

Orta Doğu o kadar karmaşık ve kaotik bir bölge ki Tevrat gibi kutsal kitaplarda ve Nostradamus gibi kahinlerin çalışmalarında dahi bu coğrafyada büyük savaşların yaşanabileceğine dair öngörüler bulunmaktadır. Nostradamus'un kehanetlerinde Armageddon'un (Kıyamet Savaşı) bu bölgede, özellikle Amik Ovası'nda ya da daha güneyde patlak vereceği iddia edilmektedir.

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan belirsizlik ortamı, "düzensizlik" olarak nitelendirilebilir. Bu düzensizlik içinde Orta Doğu bölgesi, adeta küresel güçler için yeni bir düzen arayışının platformu hâline gelmiştir.

Türkiye, bu bölgede yaşanan her gelişmeden doğrudan etkilenmektedir. Türkiye, ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirme fırsatı bulabilmiştir. I. Dünya Savaşı sonrası bu bölge, özellikle İngiltere ve Fransa'nın manda yönetimleri altına girmiştir.

Suriye ve Lübnan'da Fransa; Ürdün, Irak ve Filistin'de ise İngiltere himayesi teşkil edilmiştir. Ayrıca İngiltere, 1914'ten itibaren Mısır'da da bir himaye rejimi kurmuştur. Körfez ülkeleri (Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri-BAE ve Katar gibi devletler), 1970'lerin başına kadar İngiltere'nin himayesinde kalmışlardır. Kuveyt de 1961 yılına kadar İngiltere'nin kontrolü altındaydı. Bu durum, bölgenin uzun yıllar boyunca İngiltere ve Fransa'nın etkisi altında kaldığını göstermektedir.

2. Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Temel Prensipleri

Türkiye, Orta Doğu'ya yönelik politikalarını değerlendirirken belirli temel prensiplere bağlı kalmıştır. Bunlardan biri "bölge ülkelerinin iç işlerine karışmama" ilkesidir. Türkiye, bu politikayı 1991 yılında SSCB'nin dağılmasına kadar titizlikle sürdürmüştür. Hatta bu nedenle özellikle Irak'ın kuzeyindeki Türkmenleri ihmal ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Bir diğer ilke, "bölge ülkeleriyle ikili ilişkileri geliştirme" hedefidir. Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgedeki tüm devletleri uluslararası hukuk çerçevesinde tanımış ve diplomatik ilişkilerini büyükelçilik düzeyinde sürdürmüştür. 1948 yılında kurulan İsrail'i de 1949 yılında tanımıştır.

En önemli konulardan biri Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki rolünün Orta Doğu politikasından ayrı tutulmasıdır. Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Batı politikalarını benimseyen, NATO, Avrupa Konseyi ve BM gibi kurumlarda yer alan bir ülkedir. Ancak bu dengeli duruşu sürdürmede zaman zaman zorlanmıştır. Örneğin, 1955 yılındaki Bağdat Paktı gibi girişimler, bölge ülkeleri

arasında Türkiye'ye yönelik şüpheler doğurmuştur. Benzer şekilde, Türkiye'nin Arap-İsrail anlaşmazlığında dengeli bir tutum izlemeye çalıştığı görülmüştür. Bu politikanın ne ölçüde başarılı olduğu ise ayrıca tartışmaya açıktır.

Türkiye, uluslararası ortamın ve sistemin şartlarına göre hareket etmeye çalışmıştır. Zaman zaman Arapların lehine zaman zaman İsrail'in lehine politikalar izlemiş; ancak her zaman uluslararası konjonktürün gerekliliklerine göre tutum belirlemiştir.

3. Türkiye'nin Arap-İsrail Meselesindeki Tutumu

Türkiye'nin bu konudaki tutumunu madde madde incelemekte fayda vardır. Örneğin 1947 yılında BM'nin Filistin'i bölme kararına karşı Araplarla birlikte oy kullanmıştır. Ancak 1949 yılında, Arap ülkelerinin tepkisine rağmen İsrail'i tanımıştır. Türkiye bu tanımayı yaparken şu açıklamayı yapmıştır: "İsrail, bağımsızlığını ilan etmiş, devletlerce tanınmış ve BM'nin meşru bir üyesidir. Bu nedenle İsrail'i tanıyoruz." Aynı zamanda, Filistinli Arapların kendilerine ayrılan topraklarda bağımsız bir devlet ilan etmeleri hâlinde Türkiye'nin de bu devleti tanıyacağını ifade etmiştir.

1956 Süveyş Krizi'nde Türkiye, İsrail'i kınamış ve Bağdat Paketi üyeleriyle birlikte hareket etmiştir. Büyükelçisini geri çekmiş ve diplomatik ilişkileri maslahatgüzar seviyesine indirmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşında ise Arapların lehine bir politika izlemiştir. 1969 yılında İslam Konferansı Örgütüne (İslam İşbirliği Teşkilatına) katılmış ve aktif rol almaya başlamıştır.

1975 yılında BM Genel Kurulunda Arap ülkeleriyle birlikte hareket ederek Siyonizmi ırkçılık olarak tanıyan kararı desteklemiştir. 1980'lerde ise Golan Tepeleri'nin ilhakı, Kudüs'ün İsrail tarafından başkent ilan edilmesi ve Lübnan'daki Sabra ve Şatilla katliamları gibi olaylara karşı sert tepki göstermiş ve bu ilhakları tanımamıştır.

Bu dönemde Türkiye, Arap dünyasına daha yakın bir politika izlemiş olsa da İsrail'le istihbarat ve askerî iş birliğini hiçbir zaman tamamen sona erdirmemiştir. Örneğin, ASALA terör örgütüyle mücadelede Türkiye'nin MİT ile İsrail istihbarat servisi MOSSAD arasında iş birliği yapılmıştır.

Ancak Türkiye'nin "dengeli tutum" olarak adlandırılan politikası, 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte giderek İsrail'in lehine bir yönde değişmeye başlamıştır. 1991-1992 yılları, Türkiye'nin PKK terör örgütüyle en çok mücadele ettiği dönemlerden biridir. Suriye'den sızan teröristler Türkiye'de

eylemler gerçekleştirip ardından tekrar Suriye'ye kaçmışlardır. Türkiye defalarca Suriye'yi bu konuda uyarılmış, ancak Suriye, PKK'yı desteklediği yönündeki suçlamaları reddetmiştir. Örneğin, terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Şam'da bulunduğu, Türkiye'nin istihbarat birimleri tarafından bilindiği hâlde Suriye bunu kabul etmemiştir.

Bu süreçte Körfez Savaşı'nın da etkisiyle Yaser Arafat ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) hem Arap dünyasında hem de Batı'da prestij kaybetmeye başlamıştır. Çünkü Arafat, bu kriz sırasında Saddam Hüseyin'in yanında yer almış ve onun politikalarını destekleyen bir tutum sergilemiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye, İsrail'le ilişkilerinde daha rahat hareket edebileceğini düşünmeye başlamıştır.

Orta Doğu barış süreci devam ederken, Arafat, FKÖ ile İsrail arasındaki görüşmeleri yürütmüştür. 1993, 1994 ve 1995 yılları, İsrail'le stratejik ilişkilerin zirve yaptığı dönem olmuştur. Hatta o dönemde İsrail'le ilişkiler, stratejik müttefiklik olarak nitelendirilmiştir. Bu süreçte Suriye'nin tepkisi çok büyük olmuştur. Arap dünyasını harekete geçirmeye çalışan Suriye, "Türkiye büyük bir tehdit oluşturuyor. İsrail'le iş birliği yapıyor" şeklinde eleştiriler getirmiştir. Ancak Arap dünyasından yeterince destek bulamamıştır.

1998 Adana Mutabakatı ile Türkiye-Suriye ilişkileri yavaş yavaş normalleşmeye başlamıştır. Bu mutabakat kapsamında Suriye, Türkiye'ye muhalif grupları ve özellikle de terör örgütü PKK'yı desteklemekten vazgeçmiştir. Bu süreçte terörist başı Abdullah Öcalan'ı da ülkesinden çıkarmıştır.

Türkiye, bölge ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklara karışmama politikası izlemiştir. Özellikle İran-Irak Savaşı'nda tam bir tarafsızlık politikası gütmüş ve bu durumdan ekonomik olarak son derece kârlı çıkmıştır. Arap-İsrail savaşlarında yardım sağlamış, ama yine de bu anlaşmazlıklara doğrudan taraf olmamıştır. 1991 sonrası gelişmeler ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan düzensizlikler, Türkiye'nin bölge ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklara yaklaşımında bir kırılma noktası olmuştur.

4. 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu Politikası

2000 sonrası dönemde Türkiye, değişen uluslararası ortamda politikalarını da yenilemiştir. 2001 yılında New York'taki Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırıların ardından ABD'nin "önleyici meşru müdafaa" çerçevesinde terörle mücadele operasyonları başlamıştır.

11 Eylül saldırısı sonrasında “terör”, ABD tarafından yeni bir tehdit olarak tanımlanmıştır. Zira 1991 yılında SSCB’nin resmen sona ermesiyle komünist tehdit de ortadan kalkmıştır. II. Dünya Savaşı’ndan beri temel amaç, SSCB’nin yayılmacı politikalarını durdurmak ve komünizmin yayılmasını engellemektir. NATO da bunun için kurulmuştur. Bu tehdit ortadan kalkınca “NATO’nun artık bir fonksiyonu kalmadı mı?” sorusu gündeme gelmiştir.

O dönemde hemen yeni bir tehdit tanımlanmıştır. O da “terör”dür. Tehdidin yönü ise “Güneyden gelebilecek, niteliği ve niceliği belli olmayan bir tehdit” olarak tanımlanmıştır. İlerleyen süreçte bu tehdit daha da spesifik hâle getirilmiş ve “İslami terör” olarak adlandırılmıştır. 2001 sonrası gelişmeler de artık tamamen terörle mücadele ekseninde şekillenmiştir. Sovyet ve komünist tehdidi kalmadığına göre en basit yöntem (tarihin eski zamanlarından beri) kendine bir düşman edinmek, bir düşman yaratmaktır. Bu yüzden de “İslami terör” yaratılmıştır.

11 Eylül saldırısından sonra Afganistan’ın işgali ve ardından Irak’ın işgali gerçekleşmiştir. Irak’ın işgali, bugünkü Suriye’deki sürecin başlangıcıyla neredeyse birebir aynıdır. Tarihin tekerrürden ibaret olduğunu vurgulamak önemlidir. ABD, Irak’ı işgal ettiğinde halk, heykelleri yıkmıştır. Günümüzde de Şam’a gidildiğinde aynı şey olmuştur. Hafız Esad’ın ve diğer liderlerin posterleri, büstleri yıkılmıştır. Ancak Irak örneğine bakıldığında halk, zaman geçtikçe eski rejimi aramaya başlamıştır. Bu noktayı parantez içinde belirtmek gerekir.

Hatırlatmak gerekirse 2003 yılında Irak’ın işgali gerçekleştiğinde “Sıra Suriye’de mi, İran’da mı?” tartışmaları başlamıştır. Aynı yıl içinde bir proje ortaya atılmıştır: Büyük Orta Doğu Projesi (BOP). Aslında bu projenin temelleri ya da tasarlanan yeni dünya düzeninin ilk adımları 1990’lı yıllarda atılmıştır. Francis Fukuyama, Samuel Huntington ve Bernard Lewis gibi akademisyenler tarafından yazılan metinlerle teorik altyapısı oluşturulmuştur. Irak’ın işgali sürecinde dönemin ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, 2003 yılında *The Washington Post*’ta bir makale kaleme almış ve bu makalede 22 Orta Doğu ülkesinin sınırlarının değişeceğini belirtmiştir.

4.1. Türkiye-Suriye İlişkileri

2006 yılına gelindiğinde ABD, Suriye’den 17 maddelik (ültimatoma benzer nitelikte) bir dizi talepte bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi ve Suriye açısından kabul edilmesi imkânsız olanı şu olmuştur: “İran’la ilişkilerin kesilmesi, Hizbullah’ın ülkede barındırılmaması ve ona destek verilmemesi.”

Burada söz konusu olan İran destekli Lübnan Hizbullahı'dır. Aynı şekilde " Hamas'ı ve Hamas'a bağlı unsurların ülkeden çıkartılması ve İran'a uygulanan yaptırımlara katılınması" istenmiştir. Bunlar, o dönemde Beşar Esad'ın kabul edemeyeceği türden taleplerdi ve doğrudan iç işlerine müdahale niteliği taşıyordu. Bu yüzden Suriye'ye yönelik ek birtakım yaptırımların daha geleceği anlaşılmıştır. Halihazırda ABD'nin 1980'lerin başından itibaren teröre destek veren ülkeler listesinde Suriye de yer almaktaydı.

Beşar Esad bunu kabul etmemiştir. Ancak o dönemde Türkiye, Irak'ın işgalinden sonra çok doğal olarak İran ve Suriye ile iş birliği içine girmiştir. Yani bölge ülkeleri arasında bir dayanışma oluşmuştur. İlişkiler sıkılaştırılırsa ülkeler birbirleriyle daha iyi istişare edebilir ve Orta Doğu'daki olaylara karşı birlikte tepki gösterebilirlerdi.

Bu süreçte İran, zaman içinde biraz daha farklı bir konum almıştır. Diğer yandan Türkiye-Suriye ilişkileri tarihte görülmemiş bir ivme kazanmıştır. 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından itibaren Türkiye-Suriye ilişkileri her zaman bir güven bunalımı yaşamıştır. Türkiye'nin Hatay'ı anavatana katmasından sonra bu güven sorunu hep devam etmiştir.

Soğuk Savaş yıllarında Suriye, kendisini Doğu Bloku'na ait bir ülke olarak görürken Türkiye, Batı Bloku'nun bir üyesiydi. Geline nokta o güven bunalımını tamamen aşip aşmadıkları bilinmemekle birlikte, sonuç itibarıyla iki ülke arasındaki ilişkiler olağanüstü bir düzeye ulaşmıştır. Dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad arasındaki dostluk bir yana, ikili ilişkiler gerçekten çok ileri seviyeye taşınmıştır. Vizeler kaldırılmış, ortak Bakanlar Kurulu toplantıları yapılmış, ortak temel atma törenleri düzenlenmiştir. O dönemde gerçekten olağanüstü bir ilişki yaşanmıştır.

Ahmet Necdet Sezer'in Hafız Esad'ın cenazesine katılması da bu süreçte önemli bir gelişme olmuştur. Aslında 1998 Adana Mutabakatı ve Hafız Esad'ın 2000 yılında ölmesinden sonra yaşanan gelişmeler, iki ülke ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. O dönemde kimse Beşar Esad'ın baskıcı bir yönetim kuracağını tahmin etmiyordu. Beşar Esad, daha ılımlı, eğitilmiş ve İngiltere'de okumuş bir lider olarak görülüyordu. Dış görünüşü nedeniyle daha demokratik bir imajı vardı. Ancak zaman geçtikçe durumun öyle olmadığı görülmüştür. Beşar Esad'ı bu şekilde otoriterleştiren faktörün uluslararası ortam olduğu ileri sürülebilir. Sonrasında Türkiye-Suriye ilişkileri Arap Baharı'yla birlikte bozulmuştur. Suriye'de başlayan iç savaş, giderek bir dünya savaşına dönüşen

bir vekâlet savaşına evrilmiş ve 1990'ların başlarından itibaren ortaya çıkan düzensizlik ortamında yeni bir düzen yaratma çabalarının platformu olmuştur.

Bu süreç içerisinde ortaya çıkan terör örgütleri, kim oldukları ve nereden geldikleri belli olmayan paralı savaşçılar ve radikal unsurlar bölgeyi daha da karmaşık hâle getirmiştir. Özellikle DEAŞ, kendisini “İslam Devleti” olarak tanımlayan bir örgüt olarak ortaya çıkarken, Suriye'nin kuzeyinde, Fırat'ın doğusunda konuşlanmış ve ABD tarafından desteklenen PYD-YPG yapılanmaları da etkisini artırmıştır. Türkiye, bu grupları PKK'nın uzantısı olarak görmekte ve bu yapıyı terör örgütü olarak nitelendirmektedir.

Türkiye, sınır güvenliğini sağlamak amacıyla üç temel ilke çerçevesinde hareket etmiştir:

- a. Sınır güvenliğinin korunması,
- b. Bölgede faaliyet gösteren terör örgütlerinin, özellikle ABD tarafından desteklenen PKK'nın Suriye uzantısı olan YPG ve PYD'nin etkisiz hâle getirilmesi,
- c. Yerinden edilmiş, büyük çoğunluğu Türkiye'ye gelen Suriyeli sığınmacıların güvenli bir şekilde ülkelerine dönüşlerinin sağlanması.

Bu hedefler doğrultusunda Türkiye, zaman zaman Suriye'ye yönelik sınır ötesi operasyonlar gerçekleştirmiştir.

Son gelişmelere bakıldığında Türkiye, Suriye'de etkili bir aktör gibi görünse de bu durumun bir yanılsamaya dönüşmemesi gerekir. Suriye'de hâlâ büyük bir belirsizlik söz konusudur. Hafız Esad rejimi devrilmiş olsa da bölgedeki istikrarsızlık devam etmektedir. Türkiye'nin bölgeye yönelik açıklamaları genellikle ihtiyatlıdır.

Suriye'de merkezi hükümete karşı savaşan, yapısı tam olarak belli olmayan birçok askerî grup vardır ve bunlar henüz birleşmiş değildir. İsrail'in bölgedeki faaliyetleri sürmektedir. Hatta Dürzilerden bazı kesimlerin İsrail'le birleşme taleplerinin olduğu bile konuşulmaktadır.

10 Mart 2025 tarihinde merkezi hükümet ile Suriye Demokratik Güçleri (SDG) arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma ne özerklikten ne de federasyondan bahsetmektedir. Aksine SDG'nin kurumsal olarak merkezi hükümete bağlanması öngörülmektedir. Ancak burada önemli bir nokta göz ardı edilmektedir: Bugün YPG-PYD yapılanmasının 40.000 ila 60.000 arasında silahlı güce sahip olduğu söylenmektedir. Ortalama olarak 50.000 kişilik bir Kürt silahlı gücünün olduğu varsayılırsa, merkezi hükümetin bu kadar büyük

bir askerî yapılanmayı kendi ordusuna nasıl entegre edeceği büyük bir soru işareti olarak durmaktadır. Bunun bir anlaşmazlık konusu olduğu da ifade edilmektedir.

SDG militanlarının bireysel olarak katılacağı ve toplu olarak merkezi orduya entegre edilmeyeceği söylenmektedir. Şam yönetiminin de bu konuya itiraz ettiği belirtilmektedir. Anlaşma açıklandıktan sonra Fırat'ın doğusundaki Araplar gösteriler yaparken, Kürtlerin yoğun olduğu Kobani (Ayn el-Arab) gibi bölgelerde ise sessizliğin hâkim olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Esad rejimi taraftarlarının gerçekleştirdiği iddia edilen bazı olaylar da dikkat çekicidir. Örneğin Lazkiye ve Tartus'ta Alevilere yönelik eylemlerin irdelenmesi gereken bir konu olduğu söylenebilir. Bu nedenle Suriye'de iç savaşın sona erdiği söylenemez. Aksine, bölgede hâlâ önemli gelişmeler yaşanacakmış gibi görünmektedir.

4.2. Filistin Meselesi ve Hamas Faktörü

Türkiye'nin Orta Doğu politikalarını şekillendiren iki temel mesele vardır: Biri Suriye meselesi, diğeri de Filistin meselesidir. O yüzden Türkiye'nin bu dönemde Filistin meselesine nasıl yaklaştığına da bakmak gerekmektedir. Çünkü gerçekten Türkiye'yi ve özellikle de dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ı Arap dünyasında popüler yapan ve sonrasında 2011 yılından itibaren bu popülerliği kaybetmesine neden olan bir olaylar silsilesi söz konusudur.

Hamas'ın uluslararası arenada ve Filistin sorununda aktif bir şekilde öne çıkması, Türkiye'nin Filistin politikasında ve İsrail'le ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Hamas, esasında İsrail tarafından kurulmasına göz yumulan bir örgüttür. 1970'li yılların ortalarına doğru "İslami Merkez" adıyla bir yapı oluşturulmuştur. O dönemde Gazze, İsrail işgali altındaydı. Zira İsrail, 1967 Savaşında bölgenin tamamını ele geçirmişti.

İslami Merkez, başlangıçta sosyal amaçlı bir yapı gibi kurulmuştur. İsrail, bu merkezin gerçek amacını bilmekteydi. Hem kurulmasına izin vermiş hem de finanse etmiştir. Bu sosyal içerikli İslami Merkez, 1987 yılındaki Birinci İntifada sırasında Hamas olarak kendini göstermiştir. Başka bir ifadeyle, İsrail aslında FKÖ'yü zayıflatmak ya da ona karşı bir alternatif oluşturmak amacıyla Hamas'ı dolaylı olarak desteklemiştir.

Hamas, 2006 yılında yapılan seçimlerde büyük bir başarı kazanmıştır. Bu, belki de dünyanın en demokratik seçimlerinden biriydi. Bu seçimlerde AGİT gözlemcileri ve Avrupalı denetçiler aktif olarak yer almıştır. Zaten Filistin

büyük bir bölge değildir. Dolayısıyla seçim süreci gözlemcilerin kontrolü altında ilerlemiştir.

Bu seçimde Hamas olağanüstü bir başarı göstermiş ve 76 sandalyeyi alarak hükümeti kurma yetkisini kazanmıştır. Ancak Orta Doğu Dörtlüsü olarak bilinen dört aktör (BM, AB, ABD ve Rusya), Hamas'ın tanınması ve kuracağı hükümetin meşruiyet kazanması için bazı şartlar öne sürmüştür: "Silahların bırakılması, İsrail'in tanınması ve İsrail ile Filistin yönetimi arasında imzalanmış olan tüm anlaşmaların kabul edilmesi, 1993 Oslo İlkeler Bildirgesi'nden itibaren yapılan tüm anlaşmalara sadık kalınması." Hamas ise bu şartları reddetmiştir. Hamas reddedince de çatışmalar yeniden alevlenmiştir. Birtakım arabuluculuk girişimleri ve misyonlar üstlenilmiş, hükümet kurulmuş, sonra yeniden dağılmıştır. Böylelikle Filistin, tam da İsrail'in istediği gibi ikiye bölünmüştür. Bunlardan biri El Fetih'in, yani Filistin yönetiminin kontrolündeki Batı Şeria; diğeri ise Hamas'ın hüküm sürdüğü Gazze'dir. Bu bölge, resmen Hamas'ın kontrolünde olduğu için "Hamastan" olarak da ifade edilmektedir.

Türkiye'nin bu konudaki politikası, Hamas'ın Suriye'deki Siyasi Sorumlusu Halid Meşal'in Ankara ziyaretiyle netleşmiştir. Bu ziyaret büyük tepkilere neden olmuş, özellikle İsrail tarafından sert eleştiriler gelmiştir. İsrail, "Bu resmi bir davet değil, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) daveti" diyerek durumu geçiştirmeye çalışmıştır. Ancak Türkiye, bu hamlesiyle tarafını belirlemiştir. Halid Meşal'i Ankara'da misafir ederek Filistin meselesinde muhatap olarak Hamas'ı gördüğünü açıkça ortaya koymuştur.

Hamas'ın silah bırakmayı reddetmesi üzerine İsrail, Gazze'yi abluka altına almış, denizden ve karadan yardım girişlerini tamamen engellemiştir. Bu, Türkiye'nin Filistin politikalarında bir kırılma noktası olmuştur. Gazze'nin direnişi üzerine 2009 yılında İsrail, "Dökme Kurşun Operasyonu"nu başlatmış ve bu operasyonda İsrail, orantısız güç kullanmıştır. Türkiye ise çok sert tepki göstererek saldırıyı kınamıştır. Hemen ardından Davos Zirvesi'nde yaşanan ve artık literatüre geçmiş olan "One Minute Olayı" gerçekleşmiştir. O dönemde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e karşı "Siz adam öldürmeyi çok iyi bilirsiniz" diyerek tepki gösteren Erdoğan, platformu terk etmiştir. Bu, Erdoğan'ın Arap dünyasında kahraman olarak yükselişinin başlangıcını oluşturmuştur. Bu olay, Davos çıkışının Arap dünyasında nasıl yankılandığını açıkça gösteriyordu.

"One Minute" olayından sonra Türkiye-İsrail ilişkileri giderek gerilmiş ve aşağıda sıralanan krizler gerçekleşmiştir:

- Anadolu Kartalı Tatbikatı Krizi
- Alçak Koltuk Krizi
- Mavi Marmara Olayı

Mavi Marmara, bardağı taşıran son damla olmuştur. Ancak tüm bu yaşananlara rağmen Türkiye, İsrail’le diplomatik ilişkileri tamamen kesmemiştir. İsrail’i “devlet terörü uygulamakla” ve “bebek katili olmakla” suçlayan Türkiye, diplomatik ilişkileri sadece ikinci kâtiplik seviyesine indirmiştir. Bu, Türkiye’nin ilk kez başvurduğu bir yöntem değildir. 1956 Süveyş Krizi’nde ve 1980’de İsrail’in Kudüs’ü başkent ilan etmesi sonrasında da maslahatgüzar seviyesine indirilmiştir. 1982’de yine aynı adım atılmıştır. Ancak Türkiye hiçbir zaman İsrail’le ilişkileri tamamen koparmamış, iş birliği bir şekilde devam etmiştir.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeniden bir normalleşmenin ne kadar mümkün olduğu tartışılmaktadır. Halihazırda ilişkilerin seyri gayet normaldir. 2013 yılında Obama’nın girişimleriyle İsrail ve Türkiye arasında, Mavi Marmara Olayı’ndan sonra yeniden normalleşme görüşmeleri başlamıştır. Çünkü İsrail, Türkiye’den özür dilemiş, Mavi Marmara Olayı’nda hayatını kaybedenlere tazminat ödemeyi kabul etmiş ve 2016 yılında Roma Antlaşması imzalanmıştır. Söz konusu antlaşmayla iki ülke ilişkileri normale dönmüş ve diplomatik seviyede büyükelçilik seviyesine çıkmaya karar vermişlerdir.

4.3. Mısır ve Doğu Akdeniz

Türkiye, 2011 yılında Orta Doğu’daki halk ayaklanmaları (Arap Baharı) karşısında genel olarak otoriter rejimlerin yıkılmasından yana bir politika benimsemiştir. Mısır’da Hüsnü Mübarek’in devrilmesi, Libya’da Kaddafi’nin düşmesi ve Suriye’de Beşar Esad’ın iktidardan uzaklaştırılmasına yönelik söylemleri bu tutumu destekler niteliktedir. Bu bağlamda Türkiye, halk ayaklanmalarını açıkça destekleyen bir duruş sergilemiştir.

Ancak Mısır’daki olaylar farklı bir seyir izlemiştir. Öncelikle demokratik seçimler yapılmış ve Müslüman Kardeşler’in adayı Muhammed Mursi seçimleri kazanmıştır. Türkiye, Mursi’nin zaferini olumlu karşılamış ve iki ülke arasındaki ilişkiler hızla gelişmiştir. Hatta Türkiye, Mısır’a “model ülke” olarak önerilerde bulunarak yeni yönetimin nasıl şekillenmesi gerektiği konusunda çeşitli açıklamalar yapmıştır.

Ancak Mursi’ye karşı Mısır içinde de ciddi bir muhalefet oluşmuştur. Bu muhalefetin artmasıyla birlikte Abdülfettah es-Sisi bir askerî darbe

gerçekleştirmiştir. Bu da Türkiye ile Mısır arasındaki kırılma noktası olmuştur. Türkiye, bu darbeyi sert bir dille eleştirmiştir. Oysa Suudi Arabistan, büyük olasılıkla Sisi'yi desteklerken, Katar dışında hiçbir Arap devleti darbe karşıtı bir tutum sergilememiştir. ABD ise olayı “darbe” olarak bile nitelendirmemiştir. Türkiye’de bu duruma karşı büyük bir tepki oluşmuş ve hükümet, darbe yönetimini çok sert bir şekilde eleştirmiştir. Karşılıklı olarak büyükelçilik çalışanları *persona non grata* (istenmeyen kişi) ilan edilmiştir. Ancak diplomatik ilişkiler tamamen kopmamış ve maslahatgüzar seviyesinde devam etmiştir.

Bu dönemde Türkiye, bölge politikalarındaki dengeleri gözetmekte zorlanmıştır. Çünkü o süreçte Doğu Akdeniz gibi çok önemli bir sorun vardı. Doğal gaz ve petrol arama faaliyetleri, münhasır ekonomik bölgelerin belirlenmesine ilişkin anlaşmazlıklar Türkiye için kritik meselelerdi. Mısır’la ilişkilerimizi sağlam tutmamız gerekirken, yaşanan gerilim nedeniyle 2020’de Mısır ile Yunanistan, Doğu Akdeniz’de münhasır ekonomik bölgelerini belirleyen bir anlaşma imzalamıştır. Bu, Türkiye’nin aleyhine gelişebilecek bir durumdu. Yine de 2020’lerin başından itibaren Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerde yumuşama sinyalleri görülmeye başlanmış ve diplomatik ilişkiler büyükelçilik seviyesine çıkarılmıştır.

4.4. Türkiye’nin Orta Doğu Politikasında “Trump Faktörü”

Donald Trump faktörünün Türkiye’nin Orta Doğu politikasında ne kadar etkili olacağı da merak edilen sorular arasındadır. Genel olarak baktığımızda Trump’ın, Amerika’nın başlangıçtan beri izleyeceği politikaları değiştirme yeteneğine sahip olmadığı ileri sürülebilir. Çünkü hiçbir ABD Başkanı, CIA ve Pentagon gibi güçlü kurumların dışında tek başına karar verme yetkisine sahip değildir. Eğer Orta Doğu bölgesinde baştan beri organize edilmemiş, düşünülmemiş ve hangi stratejilerin uygulanacağı belirlenmemişse, o stratejilerin uygulanmaya devam edeceği tahmin edilmektedir. Yani, Orta Doğu’ya yönelik olarak Trump’ın bir değişiklik yapabileceğini veya öngörülen stratejide daha önce var olan bir değişiklik yapma kapasitesinin olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

Türk-Amerikan ilişkilerinin bu bağlamda devam edeceği söylenebilir. Trump’ın belki de çok yakın bir gelecekte Amerikan halkı tarafından bırakılacağı ileri sürülebilir. Trump’ın ABD’de politika uygulayıcıları tarafından ciddiye alındığı pek söylenemez.

Sonuç

Orta Doğu ülkelerinin XX. yüzyılın ortalarına kadar Fransız ve İngilizlerin himayesi altında kalması, Türkiye'nin bu devletlerle ikili ilişkilerini geliştirmesinin ve bölgesel ekonomik entegrasyonun önündeki başlıca etmenler olmuştur. Modern dönemde Orta Doğu devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaya başlamasıyla birlikte Türkiye, Orta Doğu politikalarını yeniden tasarlamak durumunda kalmıştır.

Türkiye, Orta Doğu politikasında iç işlerine karışmama, ikili ilişkileri geliştirme ve denge politikası gibi temel saiklerle hareket etmiştir. Bilhassa Arap-İsrail Savaşları ve Filistin meselesi, Türkiye'nin Orta Doğu politikalarındaki en önemli zorluklardan birini teşkil etmiştir. Ayrıca Türkiye, uzun yıllar boyunca komşu ülkelere dönük politikalarında sınır güvenliği, terörle mücadele ve su sorunu gibi başlıklara odaklanmıştır.

Genel olarak Türkiye, Orta Doğu'daki krizlerin kendi ulusal güvenliğini ve çıkarlarını yakından ilgilendirdiği gerçeğiyle hareket etmiştir. İhtiyatlı ve dengeli olmayı gerektiren bu politikalarda Türkiye, zaman zaman stratejik hatalara düşmüş olmakla birlikte her zaman uluslararası normlar çerçevesinde ve konjonktürün gerektirdiği şekilde hareket etmiştir.

Tarihsel perspektif içinde dünya düzenini anlamak oldukça önemlidir. Çünkü tarihin bize sunduğu örneklerden ders alınmazsa olayların tekerrür etmesi kaçınılmaz olur. 1991 yılında Soğuk Savaş sona ermesinin ardından bir düzensizlik dönemi başlamıştır. Yeni dünya düzenini kurma çabaları ise Orta Doğu bölgesinde gerçekleşmiştir. Şu anki Orta Doğu'daki savaşların sonucunda bir düzen kurulacak gibi görünmektedir. Bu düzeni kuracak olanlar ise gözlemlerime göre ABD ve Rusya olacak gibidir. Türkiye, tarihten ders alabilseydi çok daha farklı bir noktada olabilirdi. Ancak maalesef tarih hep tekerrür etmektedir.

JEOPOLİTİK DENGELERDE ABD VE AVRUPA

Doç. Dr. Ali Oğuz DİRİÖZ

Giriş

Türkiye, uzun süredir Avrupa siyasetinin organik ve kurumsal bir parçasıdır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra AB, kendi içinde kurumsallaşma yoluna giderek çeşitli yapılar aracılığıyla entegrasyon sürecini derinleştirmiştir. Özellikle güvenlik bağlamında Transatlantik ilişkiler ağı kurulmuş ve Türkiye, bu semsiyenin doğal bir parçası hâline gelmiştir.

Türkiye'nin ABD ile ilişkileri de tarihsel olarak inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Soğuk Savaş döneminden itibaren bilhassa NATO üyeliği vesilesiyle Türk-Amerikan ilişkileri güvenlik boyutuyla derinleşmiş ve stratejik bir nitelik kazanmıştır.

AB ve ABD, II. Dünya Savaşı'ndan günümüze kalan bir *multilateralism* geleneğiyle hareket etmişlerdir. Fakat Amerika, her zaman NATO ülkelerinin, özellikle Avrupa'nın savunma bütçelerini yeterli seviyeye çıkarmamasından şikayetçi olmuştur. 2025 yılında ABD'de yeniden başkan seçilen Donald Trump ise bu eleştirileri çok daha öteye taşıyarak ilave kotalar, gümrük vergileri ve çeşitli yaptırımlarla rakip olarak gördüğü Çin'in yanı sıra AB ülkelerini de hedef almıştır.

Türkiye'nin, önemli bir istikrar sağlayıcı aktör olarak ABD'nin Avrupa güvenlik mekanizmasında yer alacağı ileri sürülebilir. Zira Türkiye ile ABD'nin mevcut koşullarda fırsatları ve öncelikleri büyük ölçüde benzeşmektedir. Her ne kadar bireysel bazda birtakım farklılıklar veya lobicilik faaliyetleri gibi zorluklar olursa olsun, genel olarak uzun vadeli stratejik bakışta kesinlikle istikrar ve kazan-kazan ilişkisi bakımından benzeşen çıkarların olduğu görülmektedir.

1. Türkiye'nin Batı Dünyası'ndaki Yeri

Hızla değişen küresel jeopolitik dengelerde ABD ve AB arasındaki görüş ayrılıkları dikkat çekmektedir. Özellikle 2000'li yılların başından bu yana zaman zaman belirip sonra yeniden kapanan "transatlantik çatlağın" artık bir "fay hattına" dönüşmesi söz konusudur. Bu değişen dengelerin Türk dış

politikası açısından ne anlama geldiğini ne gibi fırsatlar ve zorluklar barındırdığını değerlendirmekte fayda bulunmaktadır.

Avrupa denilince akıllara ilk olarak AB gelmektedir. Ancak Türkiye ve ondan önce Osmanlı İmparatorluğu, AB'den çok daha önce Avrupa siyasetinin bir parçası olmuştur. Bu katılımı, kimileri Tanzimat dönemine, kimileri Osmanlı'nın daha eski evrelerine, kimileri ise İstanbul'un fethinden itibaren Balkanlar'daki varlığına ve bu coğrafyada Türk-Müslüman nüfusun yer almasına kadar götürmektedir. Dolayısıyla Türkiye, uzun süredir Avrupa siyasetinin organik ve kurumsal bir parçasıdır.

ABD'yle ilişkiler de tarihsel olarak inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Ancak özellikle Soğuk Savaş döneminden itibaren ve NATO üyeliği vesilesiyle Türk-Amerikan ilişkileri güvenlik boyutuyla derinleşmiş ve stratejik bir nitelik kazanmıştır. Bugün hâlâ bu bağlamda önemini sürdürmektedir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra AB, kendi içinde kurumsallaşma yoluna giderek çeşitli yapılar aracılığıyla entegrasyon sürecini derinleştirmiştir. Diğer yandan özellikle güvenlik bağlamında bir Transatlantik ilişki ağı kurulmuş ve Türkiye, bu şemsiyenin doğal bir parçası hâline gelmiştir. Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkilerini sorgulayan kesimlere, bu tarihsel ve kurumsal bütünlüğü hatırlatmak gerekir.

AB dışındaki neredeyse tüm Avrupa kurumlarına Türkiye ya tam üye ya da kurucu üyedir. Üye olmadığı en önemli kurum AB'dir ve bu yapıya da aday ülke statüsündedir. Dolayısıyla Türkiye, Avrupa kurumlarının dışında kalmış bir ülke değildir. Ayrıca AB ülkelerinde yaşayan milyonlarca Türk vatandaşı ve soydaşımız da Türkiye'nin Avrupa'yla olan bağlarının sosyolojik bir göstergesidir.

Türkiye, NATO'nun ikinci en büyük ordusuna sahiptir ve tarih boyunca Avrupa-Atlantik bölgesinin, özellikle de Avrupa kıtasının önemli bir güvenlik sağlayıcısı olmuştur. Bu nedenle uzun yıllar boyunca "sadık müttefik" olarak da anılmıştır. Elbette bu, ilişkilerin her zaman sorunsuz yürüdüğü anlamına gelmemektedir. Türkiye'nin hem ABD ile hem de AB ülkeleriyle ilişkilerinde dönem dönem çeşitli krizler ve gerilimler yaşanmıştır. Ancak bu gerilimlere rağmen ilişkiler hiçbir zaman tamamen kopmamış, aksine farklı düzeylerde devam etmiştir.

Bugün Türkiye, AB'yle ilişkilerine hâlâ önem vermektedir. Yeşil Mutabakat'tan sınırda karbon düzenlemelerine kadar Türkiye'nin ticaretini ve ekonomik standartlarını etkileyen birçok konuda Avrupa normları esas alınmaktadır.

Türk spor takımları Avrupa kupalarında mücadele etmekte, sporcularımızı Avrupa şampiyonu olmakta, finans ve özel sektör alanında da Avrupa'dan Türkiye'ye ciddi miktarda yatırım gelmektedir. Bu sadece ekonomiyle sınırlı değildir. Örneğin Türk üniversiteleri Erasmus programının bir parçası olarak Avrupa'daki akademik dolaşıma aktif şekilde katılmaktadır. ABD'yle ilişkiler de benzer şekilde devam etmektedir. Ticaret, savunma ve eğitim alanlarındaki bağlar sürmektedir. Ancak coğrafi yakınlık nedeniyle Türkiye'nin Avrupa'yla olan ilişkileri çok daha yoğun ve katmanlıdır.

2. Türk Dış Politikasında Stratejik Çevreler

Türk dış politikasında, komşu bölgeler dikkate alındığında üç ana stratejik bölge ön plana çıkmaktadır. Burada özellikle üç ayaklı bir komşuluk yapısından söz etmek mümkündür. Türkiye'nin deniz sınırlarını oluşturan Ege, Akdeniz ve Karadeniz'in dışında, karasal olarak doğrudan komşu olduğu üç temel bölge bulunmaktadır: Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya.

İlk olarak Türkiye, Balkanlar'a doğrudan komşudur ve bu bölge, Türkiye'nin Avrupa'nın geri kalanına açılan kapısı niteliğindedir. Bu nedenle Balkanlar'da yaşanabilecek herhangi bir istikrarsızlık, çatışma ya da düzen bozucu gelişme, Türkiye açısından arzu edilmeyen bir durumdur. Türkiye, bu bölgede istikrar ve sürdürülebilir bir düzenin hâkim olmasını istemektedir.

İkinci olarak Türkiye'nin en uzun kara sınırına sahip olduğu bölge Orta Doğu'dur. Özellikle Suriye başta olmak üzere Irak ve İran'la olan sınırları, Türkiye'nin bölgesel güvenlik ve dış politika stratejisinde merkezi bir rol oynamaktadır. Orta Doğu, aynı zamanda Türkiye'nin Körfez Arap ülkeleriyle olan ekonomik ve diplomatik ilişkilerinin geliştiği bir geçiş bölgesidir. Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE, Katar, Umman ve Bahreyn gibi ülkelerden oluşan Körfez İşbirliği Konseyi ile Türkiye'nin giderek artan ticari ilişkileri ve yatırım alanları göz önüne alındığında, bu bölge yalnızca güvenlik açısından değil; ekonomik anlamda da stratejik önemdedir.

Üçüncü bölge ise Kafkasya'dır. Türkiye, Gürcistan, Ermenistan ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti üzerinden Azerbaycan'la karasal bağlantıya sahiptir. Bu bölge, Hazar havzası üzerinden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne ve daha geniş anlamda Çin'e kadar uzanan Orta Koridor'un da bir parçası olması ile de ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda Karadeniz üzerinden Ukrayna, Rusya ve Avrasya coğrafyasına erişim sağlanmaktadır. Bu da Türkiye'yi Avrasya güvenlik mimarisinin doğal bir parçası hâline getirmektedir.

Bu üç bölge, aynı zamanda Türkiye'nin stratejik hinterlandı olarak da değerlendirilebilir. Balkanlar, Avrupa'ya; Orta Doğu, Körfez, Afrika ve Güney Asya'ya; Kafkasya ise Orta Asya ve Çin'e açılan kapılar niteliğindedir. Bu bölgelerde yaşanan her türlü istikrarsızlık, Türkiye'yi hem ekonomik hem de demografik anlamda (özellikle göç dalgaları bakımından) doğrudan etkilemektedir.

Son kırk yıl içerisinde Türkiye'nin komşusu olan bu üç bölgeden en az birinde ve çoğunlukla birden fazlasında kriz yaşandığını söylemek mümkündür. Bu krizlerin neredeyse tamamına AB, ABD veya her ikisinin birden müdahil olduğu görülmektedir. Örneğin Bosna Savaşı, Kosova Krizi, Lübnan'daki iç karışıklıklar, Gazze ve İsrail-Filistin Meselesi, Suriye İç Savaşı, Irak'ın İşgali, Libya'daki iç savaş, Karabağ Savaşı, Rusya-Ukrayna Savaşı vb. Tüm bu örnekler, Türkiye'nin çevresinde sürekli olarak değişen bir güvenlik ortamı bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin yakın çevresinde, son kırk yıldır neredeyse sürekli bir kriz ortamı olmuştur. Bu da Türkiye'deki göç, ekonomi, ticaret rotaları ve çeşitli enerji projeleri gibi birçok alanı etkilemektedir.

3. Transatlantik Çatlak ve Türkiye'nin Güçlenen Konumu

II. Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar AB ile ABD, çoğu zaman *multilateralism* geleneğiyle ve genellikle benzer saflarda hareket etmişlerdir. ABD Başkanı Donald Trump'ın ikinci seçiminden önce de AB'yle dönem dönem çatlaklar oluşmaktaydı. En önemli çatlaklardan biri de George W. Bush zamanında yaşanmıştı. Ondan hemen sonra Barack Obama döneminde biraz toparlanma olmuş, ancak Donald Trump'ın ilk döneminde yeniden bir çatlak oluşmuştur. Biden döneminde bu çatlak kısmen onarılmakla birlikte, Trump'ın Ocak 2025 tarihinde ikinci kez göreve gelmesinden sonra çok büyük bir transatlantik çatlaktan söz edilmeye başlanmıştır.

“Buradaki en büyük çatlak nedir?” sorusuna cevap ararken şunlardan söz edilebilir: ABD her zaman NATO içerisindeki savunma bütçeleri bakımından şikayetçi olmuştur. Zira AB ülkeleri, Gayri Safi Yurtiçi Hasılları'nın (GSYİH) en az yüzde ikisini savunmaya ayırma hedefini tutturamamaktadırlar. Bu durumda Avrupa'nın güvenliğine net katkı sağlayan bir ABD'den söz edilmektedir. Başkan Trump döneminde AB'ye dönük eleştiriler çok daha ileriye taşınmış, kotalar, gümrük vergileri ve çeşitli yaptırımlar getirilmiştir. Bunlar sadece rakip olarak görülen Çin'e değil, aynı zamanda AB ülkelerine de yönelik uygulanmıştır. Aynı zamanda Trump, Danimarka'nın iç işlerinde bağımsız, dış

işlerinde ona bağlı hareket eden ve dünyanın en büyük adası olan Grönland ile ilgili “Ben bu adayı istiyorum” şeklinde açıklamalar yapmıştır. Bu, müttefik ülkeler arasında daha önce eşine çok fazla rastlanmamış bir yaklaşımdı. Böyle bir söylem, NATO’nun caydırıcılık gücüne soru işareti getirmektedir.

Trump, bir önceki başkanlık döneminde “NATO’nun son kullanma tarihi geçmiştir” ifadesini kullanmış ve onun hemen ardından da Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, “NATO’nun beyin ölümü gerçekleşmiştir” şeklinde açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalar, NATO’nun caydırıcılığını çok büyük ölçüde zedelemiş ve bazı güçleri de belki cesaretlendirmiştir. ABD, bir taraftan Avrupa’ya çok daha eleştirel bir tutum sergilerken; diğer taraftan da Rusya’yla olabildiğince ılımlı ve pozitif bir görüşme atmosferi oluşturmaktadır. Bu durum, Türkiye açısından aslında jeopolitik fırsatlar yaratmaktadır.

2022 yılında Rusya-Ukrayna Krizi ilk patlak verdiğinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, çok net bir şekilde “Türkiye ne Rusya’dan ne de Ukrayna’dan vazgeçmeyecektir” demiştir. Bu sözler, Türkiye’nin pozisyonuna dair hiçbir soru işaretine yer bırakmamıştır. Türkiye, hukuki olarak Ukrayna’nın toprak bütünlüğünü tanımaktadır. Bu, son derece istikrarlı ve tutarlı bir Türk dış politikası anlayışıdır. Diğer yandan Rusya’yla ilişkilerde de “kompartmanlaşma” (*compartmentalization*) anlayışı çerçevesinde ticaret, enerji ve diğer alanlarda iş birliği sürdürülmüştür. Bu kapsamda farklı düşünülen meseleleri bir kenarda tutmakla birlikte, aynı düşünülen konularda ikili ilişkilerin olumlu seyretmesine imkân sağlanmıştır. Zira, savaş devam ederken BM Tahıl Koridoru Anlaşması geçici de olsa ilk başlarda Türkiye’nin önderliğinde mümkün olmuştur.

Aynı şekilde, 2022 yılında ateşkes sağlanması mümkün olabilirdi. Çünkü çeşitli esir anlaşmaları olmuştur. Dönemin Ukrayna Dışişleri Bakanı Kuleba ile Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, birden fazla kere Antalya’da aynı masada bir araya gelmiştir. Aynı masa etrafında dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu yer almıştır. Başka bir deyişle, bir müzakere masası kurulmuştur. Bu çok önemli bir başarı olarak öne çıkmıştır. Ancak o dönemde savaşın bitmesini bazı kesimler istememiş olabilir. Türkiye’nin öncülüğünde bir anlaşmaya yaklaşmışken sonuçsuz kalmıştır.

O zamandan beri Türkiye’nin jeopolitik olarak hem Ukrayna hem de Rusya’yla ilişkilerini iyi tutmuş olması, ikisinden de vazgeçmemesi ve Moskova’ya yönelik yaptırımlara taraf olmaması nedeniyle Türkiye, diğer AB ülkelerine nazaran arabuluculuk ve barış görüşmelerine ev sahipliği yapabilecek potansiyel

lkelerden biri olarak ön plana çıkmıştır. Türkiye’de çeşitli düzeylerde heyetler arası görüşmeler yapılmıştır. Genelde İsviçre-Cenevre’de bu tarz görüşmeler yapılabilmektedir. Dolayısıyla bu kadar önemli bir meselede ve Rusya gibi bir süper gle iyi ilişkiler kurabilen Türkiye, daha dengeli bir dış politika izleyebileceğini bir kez daha göstermiştir. Ancak Türkiye’nin bir NATO yesi olarak tamamen tarafsız bir politika izlediğini unutmamak gerekmektedir.

Avrupa ile ABD arasındaki yaşanan ciddi bir çatlak ve giderek derinleşen bir uçurum söz konusudur. Türkiye de bu çatlaktan jeopolitik avantajlar elde etmektedir. Çünkü Türkiye hem Rusya’yı dengeleyebilmekte hem de AB ile ticaret bakımından iyi ilişkiler kurabilmektedir. AB’yle aday ülke statüsünde olmasına rağmen Türkiye, hâlâ birçok Avrupa kurumunun yesi veya bazılarında kurucu üyedir. Diğer taraftan NATO’nun ikinci en büyük ordusuna sahip üyesidir ve çok önemli bir savunma sanayi vardır. Örneğin Polonya, Türkiye sayesinde savunma sanayisini güçlendirmektedir. Geliştirdiği büyük projelerle Türkiye, Portekiz Donanması’na gemi satabilecek noktaya gelmiştir. Daha birçok Avrupa lkesi de kendi savunma sanayilerini Türkiye sayesinde güçlendirme yönünde adımlar atmaktadır. Özellikle insansız hava araçları konusunda Türkiye çok önemli bir pazar hâkimiyetine sahiptir. Nitekim Türkiye’nin teknolojik gelişmeleri dikkat çekicidir. Türkiye savunma sanayisi gerçekten hepimizin göğsünü kabartan çok önemli adımlar atmaktadır.

Türkiye’nin Afrika Açılımı sürmektedir. Avrupa en önemli ticaret ortağı olmakla birlikte, Avrupa’da ekonomi küçülmektedir. Bu bağlamda Avrupa, çok daha doymuŐ bir piyasa ve büyümeyen bir pazardır. Büyüyen pazarlar ise Asya’da ve Afrika’dadır. Türkiye’nin hem “Afrika Açılımı” hem de “Yeniden Asya Açılımı” vardır. Güneydoğu Asya ve Güney Asya lkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır.

Dünyadaki küresel g dengelerinin de giderek deđiŐtiđi görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin çoğu zaman birçok akademisyen tarafından “stratejik otonomi arayışı” olarak tanımlanan bir dış politika izlediği söylenmektedir. Bunu, Doğu ve Batı arasında dengeli bir dış politika anlayışı olarak nitelendirme daha doğru olacaktır. Çünkü “otonomi” kelimesi, “bağımsız” anlamına gelmektedir. Türkiye de zaten bağımsız ve egemen bir devlettir. Dolayısıyla Türkiye’nin bağımsız ve egemen bir dış politika yürütmesi ve bunun da dengeli olması gerekmektedir. Türkiye, Doğu ve Batı arasında bir denge kurarak bölgesinde barış ve istikrar arzulayan bir ülke olarak bu politikayı izlemektedir.

Türkiye, her ne kadar Gabar, Doğu Akdeniz ve Karadeniz’de yeni enerji kaynakları keşfetmiş olsa da dünya ekonomisinden ve global piyasalardan bağımsız bir ülke değildir. Türkiye çok ciddi bir şekilde dünya ekonomisiyle entegre olmuş bir ülkedir. Tarih boyunca Türkiye’nin jeopolitik avantajı, Doğu-Batı ticaretinin çok kilit ve stratejik bir noktasında bulunmasıdır. Hâlâ bugün, küresel tedarik zincirlerinde, enerji ticaretinde ve dünya genelindeki çeşitli mal ve ürün ticaretinde Türkiye’nin bu jeopolitik konumu sayesinde bu ticaretten faydalandığı ve avantajlı bir konumda olduğu görülmektedir. Bu yüzden çok sayıda Avrupalı firma yalnızca doğuya daha rahat ulaşmak için Türkiye’ye yatırım yapmamaktadır; aynı zamanda Doğulu firmalar da Avrupa’ya rahat ulaşabilmek adına Türkiye’yi tercih etmektedir. AB üyesi olmasa da Türkiye’nin Gümrük Birliği Anlaşması mevcuttur ve bu, birçok yatırımcı için cazip bir faktör oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye, Doğu-Batı ticareti, ekonomik ilişkiler, diplomasi ve arabuluculuk gibi alanlarda gerçekten dengeli bir dış politika yürütebilecek ideal bir ülke konumundadır.

4. Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler

Türk dış politikasında, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana “Yurtta Barış, Dünyada Barış” ve “bölgede istikrar” ilkeleriyle hareket edilmiştir. Türkiye, başta komşuları olmak üzere yakın ülkelerinin toprak bütünlüğüne vurgu yapmış, darbelere karşı durmuş ve bu konuda Irak, Suriye ve Ukrayna gibi ülkelerde istikrarlı bir şekilde toprak bütünlüğünü savunmuştur.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 2023 Göreve Başlama töreninde, Macron’a (şakalaşarak da olsa) Türk Devletleri Teşkilatına (TDT) katılma teklifinde bulunması da dikkat çekicidir. Zira Orta Asya gerçekten çok önemli bir bölge ve Türkiye için de stratejik bir alandır. Hem kültürel hem dilsel benzerlikler söz konusudur. Dahası, coğrafi olarak bu bölge büyük bir potansiyele sahiptir. Beş Orta Asya devletinin toplam yüzölçümü, AB ile neredeyse eşdeğerdir. Orta Asya ülkeleri (Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan) toplamda yaklaşık 70.000.000-75.000.000 bir nüfusa sahiptir.

Orta Asya, Çin’e sınırı olan, dünyanın en kalabalık ülkesi olan Hindistan’a da yakın bir bölgedir. Bu da Orta Asya’yı, Asya Pasifik bölgesinde önemli bir geçiş noktası yapmaktadır. Çin, bu bölgedeki önemli altyapı projeleri için yatırım yapmayı hedeflemektedir. Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde bu ülkeler üzerinden Tarihi İpek Yolu’nun yeniden inşası sağlanmaya çalışılmaktadır.

Dolayısıyla Türkiye hem Asyalı hem Orta Doğulu hem de Avrupalı bir ülke olarak jeopolitik bir gerçeklik taşımaktadır. Dünyanın da bu gerçeği kabul etmesi gerekmektedir. Örneğin “Türkiye, Avrupalı değildir” söylemi de gerçekçi temellere sahip değildir. Zira Türkiye’nin az bir bölümü Avrupa’da olmasına rağmen bu bölüm, Belçika kadar nüfus ve yüzölçümüne sahiptir. Türkiye’nin Avrupa kıtasında 10.000.000’u aşkın nüfusu ve Belçika ya da Danimarka kadar yüzölçümü vardır. İstanbul’un Avrupa’daki birçok ülkeden fazla nüfusu vardır. Ayrıca Avrupa’da Almanya, Avusturya, Belçika, Fransa gibi ülkelerde çok sayıda Türk yaşamaktadır. Dolayısıyla Türkiye, Avrupa politikasının ve güvenliğinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu gerçek göz ardı edilmemelidir. Türkiye tamamen Avrupalı değildir, ama Avrupa’nın bir parçasıdır.

Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya ile çok önemli bağları bulunan Türkiye, bağımsızlık ve egemenlik ilkelerine bağlı olmak suretiyle farklı bölgelerde ve farklı ülkelerde dengeli bir dış politika yürütebilir. Türkiye’nin etrafında her zaman krizler olduğu da bir gerçektir. Bu krizleri yönetmek adına ekonomik ve askerî iş birlikleri önemlidir. Bu bağlamda Türkiye’nin Avrupa ve ABD ile olan iş birliğinin önemi çok büyüktür.

Bu ilişkiler her zaman düz bir çizgide gitmese de zaman zaman inişler ve çıkışlar olsa da Türkiye hem Doğu hem Batı arasında denge kurmaya çalışmaktadır. Özellikle Rusya ve Ukrayna arasındaki kriz bağlamında Türkiye’nin önemli bir diplomatik rolü vardır. Türkiye’nin Rusya’yla olan ilişkileri, Ukrayna’daki toprak bütünlüğünü savunmaya yönelik tutumu ve bunları birbirinden ayırarak yürüttüğü politikası, Türkiye’yi uluslararası platformlarda önemli bir arabulucu yapmaktadır.

Bu bağlamda Türkiye’nin içinde yer aldığı ve Rusya-Ukrayna görüşmelerine katkı sağladığı uluslararası organizasyonlardan iki tanesinin altını çizmek gerekir. Bunların başında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ) gelmektedir. KEİ, 1990’larda kurulduğunda bölgeye barış ve istikrar getirme adına büyük bir sembolik öneme sahipti. Bugün de potansiyelini kısmen de olsa gerçekleştirmiş ve önemli bir diplomatik misyonu olan bir platformdur. İstanbul’da genel merkezi bulunan KEİ; Balkanlar, Karadeniz, Kafkaslar ve çevre bölgelerden birçok ülkenin üye olduğu bir organizasyondur. Yunanistan, Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Ermenistan, Azerbaycan ve Ukrayna gibi ülkeler bu teşkilatın üyeleridir. Bu, Türkiye’nin bölgesel diplomasi için önemli bir fırsattır.

AB'nin Rusya-Ukrayna Krizi'nde taraf olduğu net bir şekilde görülmüştür. Bazı Avrupa ülkeleri, örneğin Macaristan, daha dengeli politikalar gütsede genel olarak AB, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü savunmuş ve Rusya'ya karşı tutum almıştır. Bu bağlamda KEİ gibi platformlar normalleşme süreçlerinde daha etkili bir çözüm sunabilir. Türkiye de bu diplomatik alanda yumuşak güç kullanarak Joseph Nye'nin "Akıllı Güç (Smart Power)" kavramını benimseyebilir. Bu strateji hem askerî gücün hem de diplomatik, ekonomik ve kültürel gücün bir arada kullanılmasının önemini vurgulamaktadır. Bu, Türkiye'nin stratejik gücünü artıran bir unsurdur. Yumuşak güç, hâlâ çok önemli bir güç unsurudur. Türkiye'nin uluslararası alandaki etkisini arttırabilmesi bakımından halihazırda genel merkezine ev sahipliği yaptığı en önemli kuruluşlardan biri KEİ'dir. Hem Ukrayna hem de Rusya, bu teşkilatın üyesidir. Bu teşkilatın daha verimli bir şekilde kullanılması büyük önem taşımaktadır.

Bir diğer önemli kuruluş ise TDT'dir ve bunun da merkezi İstanbul'dadır. TDT'nin önemli bir özelliği, Macaristan'ın gözlemci üye olmasıdır. Tam üye olmasa da Macaristan, Türkmenistan ve KKTC de gözlemci üyeler olarak bu teşkilata bağlıdır. Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de TDT'nin bir irtibat ofisi bulunmaktadır. Bu ofisin görevi AB ile TDT arasındaki projeleri ve iş birliğini güçlendirmektir. TDT üzerinden de Ukrayna ve Rusya ile iş birlikleri mümkün olabilir. Ukrayna ve Rusya, TDT'ye doğrudan üye olmasalar da bu ülkelerde (Tatarlar ve Tuva Türkleri gibi) Türk dili konuşan topluluklar bulunmaktadır ve farklı iş birlikleri geliştirilebilir. Bundan ötürü söz konusu ülkeler misafir ya da gözlemci olabilirler. Türkiye, her iki tarafı da davet ederek bu tür bir konferans düzenleyebilir ve Fransa gibi ülkeler, Ankara'nın daveti üzerine katılmak isteyebilir. Örneğin Macron'un bu tür bir davete katılacağı düşünülebilir.

Özellikle mevcut belirsizlikler, dünya ekonomisindeki değişimler, Çin ve ABD arasındaki ticaret savaşları ve bunların küresel ticaret yolları üzerindeki etkisi Türkiye için önemli fırsatlar sunmaktadır. Hem Avrupa hem de ABD ile ticaretin geleceği belirsizliğini korumakla birlikte Türkiye, ABD'yle yeni iş birliği fırsatlarının olduğu bir döneme girmeyi arzulamaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ABD'ye yapacağı ziyaret bu anlamda ikili ilişkilerde yeni fırsatlar doğurabilir.

Öte yandan Türkiye'nin yükselen ekonomiler olan Çin, Hindistan, Güneydoğu Asya ülkeleri ve Afrika gibi bölgelerle de yeni fırsatlar yaratması mümkün olabilir. BRICS ülkeleri ve diğer gelişen pazarlarla dengeli dış ilişkiler

kurmak Türkiye için büyük bir fırsat alanı oluşturmaktadır. Ancak bu ortamda her an yeni krizler ve çatışmaların patlak verebileceği endişesi de mevcuttur. Trump, “savaşları sevmiyorum” dese de dünya genelindeki belirsizlik ortamı ve istikrarsızlık, uluslararası ilişkilerde risklerin devam ettiğini göstermektedir.

Bu belirsizlikler göz önüne alındığında Türkiye’nin dış politikasındaki en önemli öncelik, kendi güvenliğini ve ekonomik gücünü sağlamlaştırmak olmalıdır. Yeni enerji projeleri ve yatırımlar, Türkiye’nin ekonomik gücünü artırırken, aynı zamanda diplomasi ve uluslararası hukuk gibi alanlarda da önemli adımlar atılmalıdır. İnsan hakları gibi konulara da gereken önem verilmelidir. Böylece Türkiye’nin yumuşak gücü ve diplomatik etkisi daha verimli bir şekilde kullanılabilir.

Türkiye’nin jeopolitik açıdan karşılaştığı en büyük risk, Gazze-İsrail-İran arasındaki hassas dengelerin her an bozulabilecek olmasıdır. En büyük fırsat ise AB ülkelerinin kendi güvenlikleri açısından ilk defa bu kadar Türkiye’ye muhtaç hissettikleri bir döneme girilmesidir. ABD, Çin ve diğer birçok ülke mevcut konjonktürde AB ile Türkiye arasında ciddi bir ayrım gözetmemektedir. Dolayısıyla Türkiye jeopolitik açıdan avantajlı bir konumdadır. Uluslararası kuruluşları da kullanmak marifetiyle Türkiye, uzun vadede Doğu ve Batı arasındaki dengeyi ve istikrarı sağlayıcı bir devlet olarak önemini artıracaktır.

AB açısından bakıldığında, Türkiye’nin artısı fazla görünmektedir. En büyük artısı ise Türkiye’nin sadece sağladığı asker sayısı değil, AB’ye askerî teknoloji alanında da katkı sağlayabilecek olmasıdır. Günümüzde Türkiye, tarihten beri donanmasıyla ünlü olan Portekiz’e gemi satacak konuma gelmiştir. Türkiye, Polonya’ya tank modifikasyon projelerinde yardımcı olmaktadır. Aynı şekilde Azerbaycan, Romanya, Macaristan, Malezya ve diğer birçok ülkeye, Türkiye’den insansız hava araçları sağlanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, Avrupa’ya yalnızca insan gücü ve asker sayısı ile değil, aynı zamanda teknoloji ile Ar-Ge olarak da net fayda sağlayabilecek konumdadır. Bu da uzun dönemde Türkiye’nin savunma sanayisiyle Avrupa’yla entegrasyonunun arttıracacağı tahmin edilmektedir. Türkiye’nin yeniden F-35 programına dâhil edilmesinden de söz edilmektedir. Daha yeni programların geliştirilmesi de mümkündür. Türkiye’nin bu sayede ciddi bir şekilde ekonomisini de önümüzdeki yıllarda kalkındırabileceği söylenebilir.

F-35, insansız hava araçları ve yeni teknolojiler gibi yatırımlar, uzun yıllar boyunca Türkiye’nin ekonomisine pozitif katkı sağlamakla kalmayıp ülkenin Ar-Ge faaliyetlerine de çok büyük girdiler sağlayabilir. Türkiye’nin insansız

hava araçları, sadece askerî alanda değil, aynı zamanda sivil arama-kurtarma, afet müdahale gibi alanlarda da kullanılacak teknolojilerdir. Bunlar, Türkiye'ye çok önemli bir fırsat sunmakta ve ülkenin AR-GE kabiliyetini de güçlendirmektedir. Kuzey Kutup denizinde eriyen buzullarla birlikte ticari gemicilik faaliyetlerinin artacağı tahmin edilmektedir. Türkiye, buna uygun gemiler üretebilir ve aynı zamanda arama-kurtarma, acil ikmal ve tahliye dronlarının bulunduğu yeni teknolojiler geliştirebilir. Türkiye, bu konuda müttefikleriyle yeni çalışmalara imza atabilir.

Türkiye bir taraftan Avrupa siyasetinin bir parçasıdır, ancak aynı zamanda giderek önemi artan Asya pazarlarına da sahiptir. Türkiye, jeopolitik açıdan ilk defa önemli bir fırsat yakalamıştır ve tüm bölgelerle dengeli ilişkilerini yürütebilir konuma gelmiştir. Gelecekte Türkiye, kendi siyasi, politik, askerî, yumuşak ve diplomatik gücünü geliştirmesi bakımından çok önemli yeni fırsatlar elde edebilir. Bunların mutlaka değerlendirilmesi gerekir. En büyük risk ise Türkiye'nin etrafında sürekli çok ciddi krizlerin olması ve her an yeniden bir krizin patlak verebilme olasılığıdır.

5. Batı Dünyası ve Türkiye Arasında Kriz ve Fırsatlar

“Kriz ve fırsat ikilemi bağlamında Batı'nın kendi içindeki krizde Türkiye nasıl bir politika izlemeli ve bunu fırsata çevirmek için neler yapmalıdır?” sorusuna cevap aramak faydalı olacaktır. Avrupa'nın içinde bulunduğu ekonomik kriz, giderek artan şiddetle 2000'li yıllardan beri devam etmektedir. Ancak bir şekilde yeniden toparlanabilme ihtimali vardır. Bu krizin sonsuza dek kalıcı olacağını düşünmek doğru bir çıkarım olmayacaktır. Yeniden toparlanabilme ihtimalini dikkate aldığımızda, Türkiye'nin bunu fırsata çevirebilmesi için öncelikle savunma sanayinde çeşitli ülkelerle iş birliği yapması gerekir. Hem ABD hem Avrupa hem de Asya ülkeleriyle, örneğin Endonezya ve Malezya'yla iş birliği kurulabilir. Çünkü Endonezya'nın da ada devleti olduğu için önemli deniz kuvvetleri vardır. Bu ülkelerle çok ciddi askerî teknolojiler ve savunma sanayi alanında, ancak aynı zamanda sivil alanlarda da iş birliği yapılabilir. Portekiz'e ikmal gemisi ve ticaret filosu için destek olunabilir. Hem savunma sanayisinde hem de lojistik ve ikmal alanında, ayrıca barış operasyonlarında da kullanılacak teknolojilerin Türkiye'de geliştirilmesi için büyük bir fırsat bulunmaktadır.

Türkiye hem doğuya hem batıya yakın olduğu için kaynakları kolayca tedarik zincirinden alıp bunları etkin bir şekilde üretip dağıtabilir. Dolayısıyla

bir kriz vardır, ancak bu kriz sonsuza kadar sürmeyecektir. Uzun dönemli bir yatırım yapmak için fırsatlar olduğu söylenebilir. En önemli fırsatlardan biri ise savunma sanayisindeki önemli gelişmelerdir. İkmal kabiliyeti, barış zamanında olduğu kadar kriz anlarında da çok önemlidir. Savaş dışında deprem, doğal afet, insani krizler, kuraklık, sel gibi durumlarla da askerî kabiliyetlerle müdahale edilebilir. Bu tür durumlarda kullanılacak teknolojilerin geliştirilmesi gerekir. Bu fırsatın mutlaka Türkiye açısından olumlu bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Diğer yandan Türk-Amerikan ilişkilerinde yaptırımların geleceği ve ABD'nin yaptırımlardan vazgeçip vazgeçmeyeceği yeniden tartışma konusu olmuştur. Türkiye'ye yönelik haksız olarak değerlendirilen bu yaptırımların başında "ABD'nin Hasımlarına Yaptırımlarla Karşı Koyma Yasası (CAATSA)" yer almaktadır. Sonuçta dost ve müttefik bir ülke olan NATO üyesi Türkiye'ye bu yaptırımların uygulanması gerçekten ekstrem bir durum olarak görülmektedir. Bu yaptırımların kaldırılabilmesi konuşulmaktadır.

Türkiye'nin bazı komşuları, ABD'yle söz konusu ilişkilerin daha gelişmesinden endişe duymaktadır. Çünkü F-35'lerin temini bu ülkeler için istenmeyen bir durum olabilir. Halbuki Türkiye, F-35 programında zaten en başından beri yer almaktaydı ve Türkiye'nin bu programdan çıkarılmasını birçok kişi haksızlık olarak görmektedir. Ancak bu konuda bir çözüm sağlanabileceği yapılan görüşmelerde anlaşılmaktadır. Komşu ülkelerin de bunu dile getirmeleri belli bir mesafe alındığını göstermektedir. Bir normalleşme ve güven arayışı söz konusudur.

Türkiye'nin denizdeki ve karadaki komşuları olan Yunanistan ve İsrail'le ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Bu iki devletin verdiği tepkilere bakıldığında, aslında ABD'nin açıklamalarının adresi olarak bu iki ülke öne çıkmaktadır. Türk-Amerikan ilişkilerindeki normalleşme bu iki devletin çıkarlarına pek hizmet etmemektedir. Geçmişte Yunanistan ve İsrail, Türk-Amerikan ilişkilerindeki krizden yararlanmaya çalışmıştır. Bu iki ülke, bu krizden faydalanarak Doğu Akdeniz başta olmak üzere bazı iş birliği arayışlarına girmiştir. Türk-Amerikan ilişkilerindeki normalleşme ve iyileşme kuşkusuz bu iki devletin çıkar alanlarının daralmasına sebep olacaktır. Ancak onlar da buna akıllıca yaklaşmaya çalışmışlardır. Türk dış politikasının en temel özelliği ise bölgede istikrar ve güvenlik istemesidir.

Türkiye, barış ve kazan-kazan anlayışına dayalı bir politika izlemektedir. Bunu tüm aktörlere söylemektedir. Bundan ötürü aktörlerin bir takım gizli

gündemlerini bir tarafa koyup çok açık ve şeffaf bir şekilde ortak coğrafyada iş birliği merkezli bir geleceğe bakmaları gerekir. Bu coğrafya, kendi içindeki sorunları kendisi çözebilir ve bölge bu anlamda krizler üzerinden yeni bir iş birliği formatı geliştirerek daha güçlü bir şekilde bu ortamdan çıkabilir. Bunun için ortak irade ve samimiyet son derece önemlidir. Türkiye, bölgedeki bütün rasyonel aktörlerle, meşru devletlerle, komşusu olan devletlerle, denizden komşusu olan devletlerle istikrar ve kazan-kazan ilişkilerini geliştirebilir. Zira Türk dış politikasının temel hedeflerinden biri, bölgede istikrarı sağlamak ve kazan-kazan ilişkileri kurmaktır.

6. Türk Dış Politikasında İş Birliği Formatları

Türkiye'nin Avrupa veya AB'yle ilişkilerinde geliştireceği iş birliği formatları da önemlidir. Öncelikle Türkiye-İngiltere ilişkisi çok önemlidir. Son zamanlarda İngiliz hükümetinin Türkiye'ye yönelik olumlu söylemleri artmaktadır. Türkiye ile İngiltere arasında ticaret anlaşması gündemdedir. Henüz bir anlaşma imzalanmış değildir, ancak ayrıcalıklı bir ticaret anlaşması yapılması için çalışmalar sürmektedir. İngiltere, özellikle "Commonwealth" denilen oluşumu sayesinde birçok ülkede özel ekonomik ilişkiler kurmuş bir ülkedir. Londra, hâlâ dünyanın en önemli finans merkezlerinden biridir ve İngiltere'nin yumuşak gücü, spor, müzik, tasarım ve üniversite eğitimi gibi alanlarda çok etkilidir. Ayrıca Asya ve Körfez ülkelerinde de önemli bir varlık gösterebilmektedir. HSBC, Hong Kong'da merkezi bulunan büyük bir finansal kurumdur (Hong Kong da bölgedeki en önemli finans merkezlerinden biridir).

Eski Singapur'u kuran Sir Stamford Raffles, İngiliz bir figürdür. Singapur, hâlâ küresel ticarete önemli etkisi olan bir ülkedir. Londra da hâlâ önemli bir finans merkezidir. Arap devletlerinde, özellikle Dubai (Birleşik Arap Emirlikleri) ve Katar'da İngiltere'nin etkisi büyüktür. Bu bağlamda Türkiye ile İngiltere ilişkilerinin özellikle finansal açıdan önemli olduğu söylenebilir. Özellikle Maliye Bakanı Mehmet Şimşek'in uzun yıllar İngiltere'de yaşamış olması, oradaki finans çevreleriyle bağlantılara sahip olmasını sağlamaktadır. Londra'nın ticaret bakımından Arap ülkeleriyle olan ilişkilerinin de etkisiyle önemli bir partner olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. AB dışı bir perspektiften bakıldığında, İngiltere'yle ekonomik ilişkilerin daha da gelişebileceği öngörülmektedir. Örneğin Rolls-Royce'un enerji biriminin başında şu anda bir Türk CEO (Tufan Erginbilgiç) görev yapmaktadır. Bu, savunma ve enerji alanlarında önemli iş birliklerinin geliştirilmesi açısından önemli bir örnektir.

Rolls-Royce, küçük modüler reaktörler (SMR) teknolojisini geliştirmektedir. Bu da yeni iş birliklerine olanak sağlayabilir.

Türkiye-AB ilişkilerine gelince; Ankara, AB ile tam üyelik dışında hiçbir ara formülünü kabul etmemelidir. Bunun birkaç sebebi vardır: Birincisi, Türkiye'nin tarihsel bağları ve Avrupa'ya olan uyumunun köklü bir geçmişi bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Savaşından sonra Avrupa'yla uyum sağlama çabalarına girmiş ve 1856 Paris Anlaşması ile Avrupa devletlerinin bir parçası olmuştur. Ayrıca Türkiye, Avrupa Konseyinin kurucu üyelerindendir (1949). Avrupa İnsan Hakları Bildirgesi'ni imzalayan bir ülke olarak birçok Avrupa kurumunun üyesidir, ancak AB'nin üyesi değildir. 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması, Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasındaki ilk adımı atmıştır. Gümrük Birliği Anlaşması yapılmıştır, ancak Türkiye, AB üyesi değildir, sadece bir ortaklık anlaşması yapabilmiştir. Bu noktada Türkiye, Gümrük Birliği'ne üye olmasına rağmen AB'nin karar alma mekanizmalarında yer alamamaktadır. Örneğin Avrupa Yeşil Mutabakatı, AB-MERCOSUR/MERCOSUL Anlaşması veya AB-Güney Kore Anlaşması gibi gelişmelerde Türkiye sadece uygulayıcı konumunda kalmaktadır. Bu durum, Türkiye için ciddi bir dezavantajdır. Türkiye, Gümrük Birliği'ne üye olduğu için Türk ürünlerinin Avrupa'ya girmesi konusunda bazı avantajlar elde edebilir. Ancak karşılıklı olarak Türkiye'nin AB ülkeleriyle bu tür anlaşmalar yapabilme yetkisi bulunmamaktadır.

Türkiye'nin AB'ye tam üyelik dışında başka bir çözümü kabul etmemesi gerekir. Çünkü Gümrük Birliği'nin parçası olmasına rağmen karar alma süreçlerinde yer almayan Türkiye, bu durumdan zarar görmektedir. AB'yle ilişkilerde tam üyelik dışında bir çözüm önerisi, Türkiye'nin çıkarlarına ters düşmektedir. Bu konuda daha uzun vadeli, stratejik bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Belki de bu süreç uzun yıllar sürebilir, ancak Türkiye'nin AB'ye tam üyelik için müzakereleri başlatması ve kararlı bir şekilde üyelik hedefini sürdürmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin Avrupa güvenlik entegrasyonunun NATO dışında bir formatta olması durumunda da AB'ye tam üye olması gerekir. Bu, yakın zamanda gerçekteşmeyebilir, ancak kesinlikle AB'ye tam üyelik müzakereleri başlamalıdır. Türkiye'nin AB karar alma mekanizmalarında yer alması, Türkiye'nin yumuşak gücünü kullanabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Eğer Türkiye, AB'nin siyasi karar mekanizmalarına katılmazsa, sadece ekonomik ilişkilerle sınırlı kalacaktır.

Türkiye'nin AB üyeliği konusunda İngiltere, İsviçre veya Norveç örnekleri gösterilebilir. Türkiye, Avrupa'nın güvenlik ve ekonomik stratejilerinde etkin bir rol oynamak istiyorsa AB'ye tam üyelik dışında bir çözüm kabul etmemelidir. Özellikle göç anlaşması konusunda Türkiye'nin çok ciddi bir haksızlığa uğradığı düşünülmektedir. Türkiye, dünya genelindeki en fazla mülteciyi barındıran ülke durumundadır. Bu yük, Türkiye'nin kamu hizmetleri üzerinde büyük bir baskı oluşturmaktadır. AB, Türkiye'ye vize serbestisi verme ümidiyle göç anlaşması yapmış ve ardından Türkiye'yi yalnız bırakmıştır. Türkiye bu yükü taşıırken Avrupa'dan tam anlamıyla destek görememektedir. AB ile Türkiye arasında böyle bir dengesizlik olmamalıdır. Türkiye, göçmen meselesini tek başına çözmeye çalışırken; Avrupa'nın bu konuda daha fazla sorumluluk alması gerekmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin AB'yle tam üyelik hedefini sürdürmesi, sadece ekonomik değil, güvenlik, siyasi ve stratejik anlamda da önemlidir. Gümrük Birliği Anlaşması ve benzeri çözümler Türkiye için yeterli değildir. Türkiye, AB karar mekanizmalarında etkin bir şekilde yer almalıdır ve bu uzun vadeli bir süreç olsa da bu hedeften sapmamalıdır.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti, Doğu ve Batı arasında bir denge kurarak bölgesinde barış ve istikrarı destekleyen bir politika izlemektedir. Her ne kadar yeni enerji kaynakları keşfetmiş ve savunma sanayinde yerleşme adına büyük atılımlar gerçekleştirmiş olsa da Türkiye, dünya ekonomisine ve global piyasalara entegre olmuş bir ülkedir. Tarih boyunca Türkiye'nin jeopolitik avantajı, Doğu-Batı ticaretinin çok kilit ve stratejik bir noktasında bulunmasıdır. Günümüzde hâlâ küresel tedarik zincirlerinde, enerji ticaretinde ve dünya genelindeki çeşitli mal ve ürün ticaretinde Türkiye'nin bu jeopolitik konumunun getirdiği avantajlardan faydalandığı görülmektedir.

Bu yüzden hem Batı'dan hem de Doğu'dan çok sayıda firma Türkiye'ye yatırım yapmaktadır. AB üyesi olmasa da Gümrük Birliği Anlaşması bulunan Türkiye, birçok yatırımcı için cazip bir ülke konumundadır. Dolayısıyla Türkiye, Doğu-Batı ticareti, ekonomik ilişkiler, diplomasi ve arabuluculuk gibi alanlarda gerçekten dengeli bir dış politika yürütebilecek ideal bir ülke pozisyonundadır.

Türk dış politikasına bakıldığında, Cumhuriyet'ten bu yana "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ve "bölgede istikrar" ilkeleriyle hareket edilmiştir. Türkiye

her zaman komşu ve yakın ülkelerinin toprak bütünlüğüne vurgu yapmış ve bu konuda Irak, Suriye, Ukrayna gibi ülkelerde istikrarlı bir şekilde toprak bütünlüğünü savunmuştur.

Türkiye hem Asyalı hem Orta Doğulu hem de Avrupalı bir ülke olarak jeopolitik bir gerçeklik taşımaktadır. Türkiye, Avrupa politikasının ve güvenliğinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu gerçek göz ardı edilmemelidir. Türkiye tamamen Avrupalı değildir, ama Avrupa'dır. Aynı zamanda Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya'yla çok önemli bağları vardır.

Kısacası Türkiye, bağımsızlık ve egemenlik ilkelerine bağlı olarak farklı bölgelerde, farklı ülkelerde dengeli bir dış politika yürütebilmektedir. Türkiye'nin etrafında her zaman krizler olduğu da bir gerçektir. Bu krizleri yönetmek adına ekonomik ve askerî iş birlikleri önemlidir. Bu bağlamda Türkiye'nin Avrupa ve ABD ile olan iş birliğinin önemi çok büyüktür. Bu ilişkiler her zaman düz bir çizgide gitmese de zaman zaman çıkışlar olsa da Türkiye hem Doğu hem Batı arasında denge kurmaya çalışmaktadır.

TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK MÜCADELESİ: SURIYE, GAZZE VE KÜRESEL DENGE

Prof. Dr. Selma YEL

Giriş

İçinde bulunduğumuz 2025 yılı itibarıyla Türkiye ve tüm dünyada siyasi alanda büyük belirsizlikler had safhada olup bu durum, Türkiye için de ciddi birtakım tehdit ve riskleri barındırmaktadır. Bu yüzden dünyadaki son gelişmeleri özellikle Türkiye'yi merkeze alan bir yaklaşımla değerlendirmek gerekmektedir.

Gazze ve Filistin'le ilgili gelişmelerle eş zamanlı biçimde Suriye'deki süreç de hızla değişmiştir. Türkiye, milli güvenliğini sağlayabilmek adına mümkün olduğu kadar kendi planlarını geliştirerek Suriye'deki sürecin içerisinde yer almaya çalışmaktadır.

ABD bir taraftan pazarlık masasında Türkiye'yi ikna etmeye çalışırken bir taraftan da ekonomi silahını baskı unsuru olarak kullanmaktadır. Sürekli her kriz durumunda dolar yükselmekte ve kamuoyu da bundan olumsuz bir şekilde hareketlenmektedir. Ancak Türkiye'nin temel problemi belli olup sınırlarının hemen ötesinde acil olarak çözülmesi gereken bir Suriye meselesi vardır. Hâlâ devam eden bir Gazze yangını vardır. Bu çalışmaya devam edilirken İsrail'in İran saldırısı gerçekleşmiş, bunu ABD'nin sözde füze saldırıları takip etmiştir. Buna mukabil İran da ABD'nin Katar'daki askerî üssüne füze saldırısı yapmıştır. Sözde diyoruz, çünkü basına yansıdığı kadarıyla Trump, İran'ın füze saldırısı öncesinde kendilerine bilgi verildiğini iddia etmektedir.

Türkiye, öncelikle Suriye'de kendi aleyhine olabilecek durumları engellemeye çalışırken, aynı zamanda gönül coğrafyasında da etkili bir iş birliği sürecini uzun zaman öncesinden başlatmış durumdadır. Ancak aynı şekilde Batı'nın da bölgeyle ilgili yapılmış yaklaşık 100 yıl öncesine dayalı planları olup sözde Kürdistan'ın kuruluşu için harekete geçmiş oldukları aşikârdır. Hem bu konuda ve hem de dünya tarihini etkileyecek pek çok ülkenin geleceği konusunda eylem noktasında son derece önemli kararlar alınmaktadır ve bu kararların merkezinde de Türkiye bulunmaktadır. Ancak, bu planların farkında olan ve

her şekilde dimdik ayakta durmaya çalışan Türkiye gerçeğini dikkate almayan herhangi bir küresel gücün Akdeniz, Avrasya ve Arap coğrafyasında başarılı olma şansı yoktur diye düşünülmektedir.

1. Batı'nın Arap-İslam Coğrafyası Planlarına Bakış

Dünya'da sadece Suriye değil, çok sayıda kriz bulunmaktadır. Yani Suriye, dünyadaki kaosun sadece çok küçük bir parçasıdır. Ancak etki-tepki zinciri içerisinde her bir olay birbirini tetiklemektedir. Özellikle de içinde bulunduğumuz Avrasya, Akdeniz ve Arap-İslam coğrafyası eksenindeki son gelişmeleri Türkiye'yi merkeze alan bir yaklaşımla değerlendirmek istediğimizde ABD, İsrail ve Rusya'nın politikaları üzerinden Gazze ve Suriye meselesini ele almak konunun anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

ABD ve Türkiye arasındaki ilişkiler oldukça karmaşıktır ve 1828-1830'lara kadar gitmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra özellikle Atatürk dönemiyle birlikte daha sağlam ve daha iyi ilişkiler içerisine girilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan itibaren bu ilişkiler daha da gelişmeye başlamıştır. Özellikle de Soğuk Savaş döneminde Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda ABD için vazgeçilmez bir müttefik hâline gelmiştir. Kore Savaşı da bu gelişmede son derece etkili olmuştur. Türkiye'nin Kore Savaşı'na birlik göndermesi ve akabinde NATO'ya kabul edilmesi ve Türkiye'nin askerî yardım paketine dâhil olması gibi gelişmeler ABD'yle olan siyasi ilişkiyi çok daha fazla pekiştirmiştir. Bu süreç daha sonra da zaman zaman ciddi krizler yaşanmış olsa da devam etmiştir. Ancak 1960'lı yıllarda ilişkilerde bir kırılma yaşanmıştır.

ABD Başkanı Johnson'ın, Kıbrıs Rumlarının ada Türklerine yapmış olduğu katliamlar karşısında askerî harekât düşünen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye görünüşte son derece nazik bir üslupla ama cümle aralarında ciddi tehditler barındıran mektubu, Türkiye'nin ABD ile yüzde yüz güven esasına dayalı ilişkiler kuramayacağını açık ve net bir şekilde göstermiştir. Türkiye'deki uyanış, aslında Johnson Mektubu'yla başlamıştır, demek mümkündür. Eğer bugün Türk havacılığında ve askerî sanayide çok önemli bir noktaya gelinebilseyse, bunu geriye dönüp Johnson Mektubu'nda aramak gerekmektedir.

Günümüz itibarıyla bakıldığında Türkiye aslında en başından itibaren Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumak istemektedir. Ancak olaylar, Türkiye'nin de ABD'yle birlikte hareket etmesini gerektirmiştir. Beşir Esad'ın ülkeyi terk etmesinin ardından ABD tarafından yeni Suriye planları gündeme getirilmiştir. Bu da Türkiye'deki Sevr Anlaşması sendromunu yeniden gündeme

getirmiş olup kuşatılmışlık ve sürekli toprak kaybetme korkusunu çok güçlü bir şekilde depreştirmiştir. Bunun sıradan bir evham olmadığı da aşikârdır.

Son dönemde ABD-İsrail temasları ve bu anlamda Nisan 2025'teki Trump-Netanyahu görüşmesi çok ciddi bir şekilde dünya medyasının ilgisini çekmiştir. Bu görüşmede Başkan Donald Trump'ın Türkiye'yi öven cümleler kullanması oldukça düşündürücüdür ve bu meseleye şüpheyle yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Zira Trump'ın siyasi tavrında ne kadar samimi olduğu tartışmalı olup emperyalist bir devletin Türkiye'den bir devlet adasını fazlaca övmesi akla başka düşünceler getirmekte olup daha çok taviz beklentisini düşündürmektedir.

Trump'ın samimiyetini kanıtlayabilmesi için öncelikle Türkiye'ye karşı uygulanan CAATSA yaptırımlarını kaldırması* ve Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden PKK'nın Suriye uzantısı terör örgütü YPG-PYD konusunda Ankara'nın endişelerini dikkate alması gerekmektedir. Nitekim PYD'nin legal hâle gelmesi, ABD'nin ilerleyen aşamada kurulacak olan bağımsız bir Kürdistan veya Suriye'de planlanan konfederasyon içerisinde yer alması gündemde olan federatif Kürdistan'ın sınırlarını mutlaka genişletmek isteyeceği anlamına gelmektedir. Bu da doğrudan Türkiye'ye tehdit anlamını taşımaktadır. PKK'nın ilk kuruluş aşamasında veya yüz yıl öncesinden itibaren hesaplar ve planlar gündeme geldiğinde, sözde büyük bir "Kürdistan" hayali, İran, Suriye, Irak ve Türkiye'den toprak talep edecek şekilde planlanmış ve ilgili bölge halkına da sürekli bu telkin edilmiştir. Burada şunu vurgulamakta da fayda vardır: 100 yıl öncesinin sözde denizden denize Büyük Ermenistan haritası ile denizden denize Büyük Kürdistan haritası, Türkiye'den talep edilen bölgeler söz konusu olduğunda neredeyse aynıdır. Bu benzerlik de çok düşündürücüdür.

İran, Irak, Türkiye ve Suriye'deki bu hak iddialarını dikkate alırsak, eğer PYD legal hâle dönüşürse mutlaka Türkiye'ye karşı kullanılacağını ve sınırlarını genişletmeye çalışacağını ifade etmek mümkündür. Üstelik de PKK gibi uluslararası terör örgütü tanımı olmadığı için Türkiye'nin askerî olarak bu yapıya müdahale şansı da olmayacaktır. ABD'nin samimiyetini test etme noktasında şunu da hatırlatmakta fayda vardır. Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ve Gülen

* Şeyda Karaca, CAATSA yaptırımları nedir? Türkiye'ye yönelik CAATSA yaptırımları, <https://www.dunya.com/ekonomi/caatsa-yaptirimlari-nedir-turkiyeye-yonelik-caatsa-yaptirimlari-haber-68386>, Erişim tarihi: 16.05.2025

CAATSA'da 12 farklı yaptırım türü uygulanıyor. Bunlar arasında; yaptırım uygulanan kişi ve kurumlara ihracat-ithalat bankası desteğinin kesilmesi, ABD ve uluslararası mali kuruluşlarından kredi verilmemesi, mali kurumlara ABD Merkez Bankası ile doğrudan alışveriş yapma izni verilmemesi, döviz üzerinden işlem yapılmasının yasaklanması da yer alıyor.

Hareketi'nin arkasındaki itici güçlerden birinin Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) olduğu artık bilinen bir gerçektir. Bunun yanında AB, kısmen İngiltere ve Almanya da vardır. Bu örgütün liderinin nerede ve kimlerin himayesinde vefat ettiği de bir gerçektir. Bu durumda müttefiklik romantizmi üstünden ABD ve diğerlerine güvenmek çok da mümkün görünmemektedir.

Ancak Temmuz 2025 itibarıyla ticaret alanında ABD'yle ilişkiler iyi bir noktaya gidiyor gibi görünse de Çin ve bazı ülkelere ağır vergiler getirilirken, Türkiye'ye uygulanan gümrük vergisi oranının diğer ülkelere göre en düşük seviyelerde, yüzde 10 olarak tutulması da şüphe uyandırmaktadır. Bu iyilik, PYD'nin legalleşmesiyle ilgili olabilir mi diye akla sorular gelmektedir. Böyle bir talep ciddi bir dayatmadır ve Türkiye'yi ikna etme sürecinde rüşvet olarak nitelendirilebilir. Aslında Trump'ın son iltifatkar davranışları, çok ciddi istekleri ve beklentilerinin olduğuna işaret olup Türkiye'ye bir havuç uzatıyor gibi görünmektedir. Sonuçta bu, yine Suriye'yle ilişkilidir diye değerlendirilmektedir. PKK'nın silah bırakması, terörsüz Türkiye projesi de yine Suriye planları ile ilgili görünmekte olup tek başına araştırma konusudur.

Bu noktada Türkiye-İsrail ilişkilerine de değinmek gerekir. 1948 yılında İsrail kurulduğunda onu ilk tanıyan ülkelerden biri ABD ve kısa bir süre sonra da maslahatgüzar seviyesinde Türkiye olmuştur. 1920'li yıllardan itibaren Arap coğrafyasında İngiliz ve Fransız sömürgeci döneminde "Osmanlı'nın onları uzun yıllar sömürdüğü için geri kaldıkları" şeklinde bir eğitim süreci varken, Türkiye'de ise aynı şekilde I. Dünya Savaşı'nda Türkleri arkadan vuran hain Araplar teması işlenmiştir; bu nedenle aslında bu gelişme çok da şaşırtıcı olmamıştır. Bu noktada birbirinden koparılan aynı coğrafyanın insanları söz konusudur. Hatta İsrail'in kuruluşundan hemen sonra topraklarını genişletmeye başlaması karşısında ne yazık ki Türkiye yeterince tepki vermemiştir. Aynı şekilde Kıbrıs vb. konularda da Arabistan coğrafyasından yeterince güçlü destek geldiğini söylemek zordur.

1914 yılında Osmanlı Devleti savaşa girdiğinde normal yüzölçümüne bakığımızda ortalama 2.000.000 kilometrekare iken, Lozan'dan sonra Anadolu Yarımadası'na sıkıştırılan Türkiye'nin yüzölçümü sadece 783.000 kilometrekareye düşmüştür. Aslında bunun arkasında İngiltere'nin olduğunu vurgulamak, anlatmak çok önemli olmasına rağmen neredeyse ders kitaplarında hiç yer almamıştır. Ayrıca bir yarımada üzerinde yaşadığımız ve bundan istifade ederek güçlü bir denizci devleti olmamız gerektiği de bizlere unutturulmuştur. O günkü imkânlar ve dünya şartları içerisinde Lozan'da alınabilecek en fazla kazanım alınmıştır. Fakat Mustafa Kemal ATATÜRK, eğer daha fazla yaşasaydı, kaybedilen bazı bölgelerin yavaş yavaş geri alınması düşüncesinde olduğunu Montreux ve Hatay

örnekleri üzerinden ileri sürmek mümkündür. Ancak ömrü vefa etmemiştir. Elli yedi yaş, bir insan ömrü için oldukça kısadır. Erken bir dönemde kaybetmiş olmamız, Türk milleti açısından düşündüğümüzde ciddi bir kayıptır.

XXI . yüzyılla birlikte Türk kamuoyunun farkındalık düzeyi artmaya başlayınca, uluslararası ilişkiler içerisinde ticaretin artması ve kültürel ilişkilerin gelişmesiyle Türkiye, daha önce sırtını döndüğü o kültür coğrafyasını yeniden fark etmeye ve hatırlamaya başlamıştır. Ama küresel batılı devletler, Türkiye içinde konumlandırılmış farklı noktalardaki kullanışlı aparatlarla daima Arap-Türk düşmanlığını teşvik etmeye devam etmişlerdir. Elbette, Arabistan coğrafyasında da Türklere yönelik bu düşmanlığı körükleyenler daha etkin bir şekilde sahaya çıkmıştır. Bu noktada İsrail ve ABD'yi de dikkate alıp Suriye üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir.

2. ABD ve İsrail'in Suriye'yi Bölme Planları

Gazze ve Filistin sorunu ortaya çıktığında Türkiye'de Filistin halkı lehine inanılmaz bir duyarlılık yükselmiştir. Aynı şekilde bütün dünya kamuoyunda da ciddi bir farkındalık oluşmuş ve itiraz sesleri yükselmeye başlamıştır. Gazze ve Filistin'le ilgili gelişmeler devam ederken bir anda Suriye'de ipler kopmuş ve Beşir Esad ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Anlaşılan o ki; Türkiye, mümkün olduğu kadar kendi planlarını geliştirecek ve millî güvenliğini sağlayabilecek şekilde bu süreci yönetmeye çalışmıştır. Ancak gelinen noktada Türkiye'nin başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira hem Gazze ve Filistin sorununda hem de Suriye'de eş zamanlı olayların gelişmesi çok da tesadüf değildir. Hemen ardından da İran ile çatışmaların başlaması bölgedeki kaosu hemen bitmeyeceğine işaret eder.

Uluslararası ilişkilerde birçok olayın arka planındaki gerçekler, çok uzun bir zaman sonra arşive girildiğinde fark edilmektedir. Gazete, TV, sosyal medya vb. ise kontrollü tematik bilgi aktarım vasıtalarıdır. Yani gerçek kanıt ve belgeler ilk aşamada karşımıza çıkmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının belgelerinin birçoğu, özellikle yakın tarihe kadar olanların bir kısmı hâlâ araştırmacılara kapalıdır. O yüzden günümüzde de Suriye konusunda arkada hangi pazarlıkların olduğunu ve hangi nedenden dolayı hangi tepkinin verildiğini çözümlenmek çok zordur. Trump'ın son günlerdeki Türkiye övgüsüne de güvenmemek gerektiğini önceki ifadelerde vurgulamıştık. Benzer şekilde 12 Eylül askerî darbesi sonrasında darbecilerin kontrolü altındaki Türkiye; Yunanistan, NATO'nun askerî kanadına geri dönmek istediğinde bunu veto etmiş ve ABD, vetonun kaldırılması karşılığında dönemin Cumhurbaşkanı

Kenan Evren'e birtakım yazılı olmayan vaatlerde bulunmuştu. Türkiye de buna güvenerek Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünün önündeki vetosunu kaldırmıştı. Ancak ABD'nin vaatleri yine de gerçekleşmemiş ve Türkiye bir kez daha ABD'ye güvenmemesi gerektiğini acı bir şekilde öğrenmekle kalmamış, aynı Yunanistan AB'ye girişte bize en büyük itirazları yapan ülke olmuştur. Yani bu defa da Trump'ın iltifatları ve sözel vaatlerine güvenilerek hareket edilmemesi gerekmektedir. Aksi takdirde bedeli çok ağır olacaktır.

Suriye konusunda İsrail faktörü çok önemlidir. Türkiye'de yaygın olan bir kanaate göre; "İsrail ve ABD, birbirleri için vazgeçilmezdir." Fakat bu düşüncenin çok da doğru olduğu söylenemez. Çünkü İsrail ve Netanyahu'nun politikaları başlangıçta ABD'den daha çok Çin ve İngiltere'ye daha yakındır. ABD, tekrar tekrar yaşanan bu olaylar sonucunda Netanyahu 'ya "Senin benden başka bir çaren yok" mesajını vermektedir. Bu noktadan baktığımızda, içinde bulunduğumuz coğrafyada şu süreçte meydana gelen olayların başta da Hamas'ın İsrail saldırısı olmak üzere, hiçbirinin tesadüfi olmadığını söyleyebiliriz.

17 Mayıs 2020'de Çin'in İsrail Büyükelçisi Du Wei, İsrail'in başkenti Tel Aviv şehir merkezinin dışında yer alan evinde ölü olarak bulunması da bu şekilde yorumlanabilir. Neden öldürüldüğüne dair şu ana kadar net bir bilgi yoktur. Burada İngiltere, sessiz bir aktör olarak hareket ediyor gibi görünmektedir. Zira İsrail'in finansal açıdan kuruluşunda etkin olan Rothschild ailesi İngiltere siyasetinde de etkin olup, aynı aile vasıtasıyla Çin üzerinde de İngiltere etkisini görmek mümkündür. Yani İngiltere, büyük ölçüde ABD karşısında Çin destekli hareket etmektedir. Aynı şekilde Afyon Savaşları'ndan galip çıkan İngiltere, Hong Kong Topraklarının Genişletilmesi Sözleşmesi ile 235 adıyla birlikte Yeni Topraklar'ı, 1 Temmuz 1898'den itibaren 99 yıllığına burayı kiralamış ve hemen akabinde de bu savaşın mali finansörü oldukları için burada da söz sahibi yine Rothschild ailesi olmuştur. Bu tarihten kısa bir süre önce Kıbrıs'ı da Osmanlı'dan sözde kiralayan İngiltere 1914'te resmen ilhak etmiştir. Ancak Hong Kong üzerindeki kiracı imtiyazı 1997 sonunda sözde sona ermiştir. Sözde diyoruz çünkü özel statülü alan olarak Çin hâkimiyetine geçmiş olup İngiltere'nin yani Rothschild ailesinin ekonomik imtiyazları aynı şekilde devam etmektedir. Bu nedenle de aslında dünya politikalarını büyük ölçüde İngiltere'nin yönlendirdiğini, ancak çok sessiz ve derinden ilerlediğini ileri sürülebiliriz.

Bu durumda asıl hedefi Çin'in Pasifik'teki gücünü sona erdirmek olan ABD'nin, Gazze ve Filistin çıkmaz sokağına saplanıp kalması ve bir türlü asıl hedefine yönelememesinden en çok kim ya da kimler menfaat sağlıyor sorusu da akla gelmektedir. Bu sorunun cevabı net olup görünüşte Çin'dir. Fakat arka planda bunun İngiltere olduğunu da söyleyebiliriz.

Bölgemizdeki olaylara tematik olarak bakıldığında dünyadaki çoğu gelişmenin altından ABD çıkmakta, ancak İngiltere hiç ön planda görünmemektedir. Fakat gerçekte İngiltere eski gücünü kazanmaya çalışmaktadır. Kendisi aslında Rothschild ailesi gibi bir Aşkenaz olan Netanyahu'nun arkasında da büyük ölçüde İngiltere varken, son Gazze krizi sonrasında Netanyahu, büyük ölçüde ABD tarafından kontrol altına alınmış durumdadır.

Yahudi aydınlardan bazıları ise ne İsrail'in ne de ABD'nin mevcut politikasından tam anlamıyla memnun olmayıp Siyonizm'e de karşıdırlar. İlerleyen günlerde İsrail politikasının değişmesinde etkin olabileceklerini umut etmek çok mümkün olmasa da bu gelişme yine de önemlidir. Aynı şekilde 1950'li veya 1960'lı yıllardaki Arap-İslam coğrafyasına mesafeli bakan Türkiye de günümüzde artık kendi kültür coğrafyasında etkin politikalar üretme çabası içindeyken, halihazırda Gazze konusunda başarısız olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü artık şu nettir: Giderek sınırlarını genişleten İsrail bir gün Türkiye için de tehdit olma potansiyeline erişmiştir. Bu nedenle Türkiye artık adımlarını çok daha planlı ve Türkiye adımlarını planlı ve bilinçli bir şekilde atmak ve bir adım sonrasını hesaplamak zorundadır.

Bahsi geçen İsrail ve ABD, farklı şekillerde Türkiye'yi köşeye sıkıştırmaya çalışmaktadır. İsrail- Türkiye ilişkileri, Filistin ve Gazze meselesi nedeniyle tam bir düğüme dönüşmüş durumdadır. Fakat iki tarafta da görünüşte bir akli selim söz konusudur. Çünkü İsrail'e göre; Türkiye'nin istikrarlı bir yönetimi vardır ve bölgede uzun vadeli ilişkiler kurabileceği en gerçekçi devlet konumundadır. Nitekim İsrail, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kıta sahanlığında varlığı tespit edilen doğal gaz ve diğer kaynakları kullanabilmek için Türkiye'yle birlikte hareket etmesi gerektiğinin de farkındadır.

Bu noktada İsrail'in Suriye'de ne istediğini ele almakta fayda vardır. İsrail'in değişmeyen bir hedefi vardır: "Arz-ı Mevûd" topraklarında "Büyük İsrail" devletini kurmak. Bu konuda çarpıcı bir örnek vermek gerekirse; İsrail'e gidildiğinde Tel Aviv'de Ben Gurion olarak da bilinen havaalanında "Sonsuza kadar Siyonizm" yazısı sizleri karşılamaktadır. İsrail, resmî olarak bunu reddetse de Siyonizm'in hedefleri son derece nettir. Günümüzde artık Arz-ı Mevûd sınırlarının düşünülenin çok daha ötesinde olduğu uzmanlar tarafından da dile getirilmektedir.

Siyonizm'in hedefleri arasında Doğu Akdeniz ve Kıbrıs'ın da yer aldığı ileri sürülmektedir. Suriye toprakları da bu kapsamda yer almaktadır. Talabani ve Barzani'nin aşiret kökenlerine dair çok ciddi iddialar vardır. 2003 yılında ABD'nin Irak'a askerî harekât yapmasının ardından Bağdat'ta üniversite öğrencileri büyük

bir yürüyüş yapmış ve “Yeni Balfour’lara Hayır!” yazılı pankartlar açmışlardır. Hatırlatmak gerekirse; 1917 yılında yapılan Balfour Deklarasyonu’nda İngiltere eliyle dünya Yahudilerinin ekonomik desteğini ve aynı zamanda ABD’nin de savaşa girmesini sağlamak amacıyla Filistin’de bir yurt vaadinde bulunulmuştur. 2003’te ABD işgali sonrasında Bağdat’taki üniversite öğrencilerinin açtığı bu pankartın anlamı nedir o hâlde? Açık ve net bu gençler şunu görmüştür: ABD, Irak’taki ayaklanmaları bastırmaya çalışırken iş birliği yapan Irak Kürtleri, bu gençlere Osmanlı’ya karşı İngilizlerle iş birliği yapan Mekke Emiri Şerif Hüseyin’i hatırlatmıştır. Ancak hatırlanacağı üzere İngiltere Mac-Mahan Anlaşmaları ile Araplara vaat edilen büyük Arabistan yerine masa üstünde sınırları cetvelle çizilen birkaç devlet vermiş ve müteakiben de Balfour Anlaşması kapsamında Filistin’i Yahudi yerleşimcilere açmıştır. II. Dünya Savaşı ile de Balfour tamamlanmış ve İsrail’in kuruluşu gerçekleşmiştir. Şu anda da sözde bir “Kürdistan” haritası vardır ve bu harita, sözde “Ermenistan” haritası ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Aynı zamanda Siyonizm haritası da bu haritanın önemli bir kısmı ile örtüşmektedir. Dolayısıyla Karadeniz ve Akdeniz’e çıkışı olan büyük bir devlet vaadinin arka planında çok farklı hesaplar olduğu açıktır. Yani Bağdat’ta üniversite öğrencilerinin açtığı bir cümlelik pankart, aslında bölge tarihindeki büyük entrikaları ifşa etmekte olup İsrail’in Irak’ta da büyük planları olduğunu işaret etmektedir.

Yani Suriye için de yeni “Balfourların” olabileceği konuşulmaktadır. Bu bölgede olan her olaya baktığımızda İsrail’in büyük ölçüde buradan nemalandığı kesindir. Peki, Türkiye bu durumda ne yapacaktır? İsrail veya ABD’yi doğrudan doğruya karşısına almak yerine elbette jeostratejik konumunu kullanacaktır. Zira Türkiye, dünyanın en önemli coğrafyasına sahip bir ülke olup bölgeyle ilgili planların gerçekleşmesi için mutlaka onayının alınması gerekmektedir.

Örneğin ABD’li Stratejist Zbigniew Brzezinski, 1997’de basılan “Büyük Satranç Tahtası” adlı kitabında bir harita çizmiştir. Stratejik Elips adlı bu haritada, ABD’nin dünya imparatorluğu gücünün devam etmesi için XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde özellikle gri olarak gösterilmiş alanlara doğrudan hükmetmesi ve kontrol etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu gri alan; özellikle Doğu Karadeniz, Doğu Akdeniz, Arap coğrafyası, Suriye, Kafkasya, Afganistan, Türkistan’ın büyük bir bölümü ve Çin’e kadar uzanan coğrafyayı kapsamaktadır. Bu coğrafya daha da genişleyecek gibi görünmektedir. Temel hedef ise ABD’nin küresel hâkimiyetinin herhangi bir rakip olmaksızın devamı için XXI. yüzyılda bu coğrafyaya hâkim olması esasına dayanmaktadır.

Bu planlar karşısında Türkiye ittifaklarını yapmak ve müttefiklerini oluşturmak zorundadır. Bu sürecin engellenmesi ve tehlikenin bertaraf edilmesi için Rusya-Türkiye ittifakı özellikle Karadeniz’in statükosu konusunda giderek

belirginleşmiş ve Türk devletleri arasında da çok güçlü iş birlikleri başlatılmış gibi görünürken, Türk Devletleri Teşkilatının önde gelen devletlerinin Güney Kıbrıs’da temsilcilik açmaları son derece düşündürücüdür. Aynı şekilde Zengezur Koridoru’nun 99 yıllığına ABD merkezli bir şirkete kiralanacak olması da vahim bir gelişme olarak görülmektedir. Halihazırda İngiltere ile de muhtevası net olarak belli olmasa da 15 Temmuz 2016’dan itibaren daha yakın bir siyasi ilişki sürdürüldüğü varsayılmaktadır.

ABD’nin, AB’ni de kontrol etmek istediği bilinmektedir. Rusya-Ukrayna Savaşı’yla birlikte ABD, çok ciddi anlamda kendisinin Avrupa için ne kadar vazgeçilmez olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda Avrupa, Rusya’nın doğal gazı kesmesi hâlinde kış ortasında zor durumda kalacağını anlamıştır. Bu nedenle de çok güçlü Rusya tercihleri arasında yoktur. Ukrayna meselesinde büyük ölçüde biraz da bu nedenle Rusya karşıtı politikaları desteklemişlerdir. Dolayısıyla bugün Karadeniz’den Avrupa’ya güvenli bir enerji akışı varsa bunun tek sebebi vardır: Türkiye’nin Montreux Sözleşmesi’ni sonuna kadar hukuki anlamda kullanması ve Karadeniz’i hâlâ bir “Barış Gölü” hâlinde muhafaza etmesidir. Vurgulamak gerekirse; ABD’nin doğrudan giremediği ve kontrol edemediği tek deniz de Karadeniz’dir. Ancak ABD’nin Zengezur’da kiracı konumu ile ne yazık ki artık bunu da söylemek zordur.

Hazar havzasındaki enerji hatlarından birisi de Afganistan üzerinden Çin’e doğru gitmektedir. ABD, bu hattı kontrol edemediği için oldukça huzursuzdur. İran üzerinden de Çin’e petrol sevkiyatı söz konusu olup, son yaşanan probleme bu noktadan da bakılması isabetli olacaktır. Bunun için ABD’nin Türkiye’nin de içinde bulunduğu coğrafyada birçok bölgede asker ve üs buldurması şaşırtıcı değildir. Özellikle Balkanlar’da, Bulgaristan ve Romanya’da yeni üsler kurulmuştur. Benzer girişimler Azerbaycan için de söz konusu olup Zengezur’da kiracı olma görünütüsü altında ABD’nin bu amacına da ulaştığını söylemek mümkündür. Mevcut gücüne ek olarak Zengezur üstünden ABD’nin Ermenistan’daki gücünün çok daha fazla artacağını söylemek de yanlış olmayacaktır. Daha güneyde, Arap coğrafyasında Kuveyt ve Suudi Arabistan’daki askerî varlıkları da ortadadır. Aynı zamanda halihazırda Akdeniz’de büyük bir donanma bulduran ABD, her ne kadar çekildiğini söylese de Afganistan ve Almanya’da da askerî varlığını devam ettirmektedir.

3. Türkiye’nin Tarihsel Mücadelesi ve Orta Doğu’nun Geleceği

Günümüzde Türkiye’nin belki ABD ile baş edebilecek kadar askerî, teknolojik gücü olmayabilir, ancak aynı zamanda 1960’ların edilgen Türkiye’sinin

olmadığı da hatırlanmalıdır. Bu, sadece ABD nedeniyle geliştirilen bir strateji olmaktan çok neredeyse yüzyılı aşkın yaşanan olaylarla ilgilidir. Türkiye artık, Osmanlı'yı tasfiye etmek için İngiltere'nin kumpasları, Rus Çarlığı'nın sürekli gelişme arzusu ve hiçbir zaman güven telkin etmeyen Fransa'nın planları karşısında yer ve zamana göre incelikli denge politikasını yürütmeyi bilen akla sahip olduğu umulmaktadır.

XIX. yüzyılda İngiltere'nin başını çektiği batılı devletler, Müslüman Türk Osmanlı Devleti'nin mümkün olduğu kadar küçültülmesi ve etkisiz hâle getirilmesini hedeflemiştir. 1827 yılında Navarin 'de Osmanlı Donanması'nın yakılmasıyla Osmanlı'ya ölümcül darbe indirilmiştir. Nitekim bir ülke, denizlerde etkin değilse ayakta kalabilmesi de çok mümkün olmamaktadır. Hemen ardından Yunanistan'ın kurulmasıyla Osmanlı Devleti'nin batıya çıkışı kesilmiştir.

1918 yılından itibaren Ermenistan'ın fiilen kurulması sonucunda gelecekteki Türkiye'nin Türkistan'la arasına bir set çekilmiştir. 1925 yılında dönemin küresel gücü İngiltere'nin kafasında tek bir plan vardır: XX. yüzyılda tek Türk devletine, aslında tek bir Müslüman devletine izin verebilecektir. Bu yüzdendir ki; 1925'te İran'da bir gece yarısı darbesiyle ülkedeki bin yıllık Türk varlığına son verilip Fars hâkimiyetinde bir İran yönetimi kurulmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında bu devlet ABD kontrolüne geçerken, İngiltere-Fransa destekli Humeyni rejimi ile bu süreç sona ermiştir. İşte ABD, 2025 yılı Haziran'ındaki İran krizi sonrasında yeniden eskiden olduğu gibi kayıtsız şartsız kendisine bağlı bir İran yaratmaya çalışmaktadır.

1948 yılında İsrail'in kurulmasıyla birlikte İslam coğrafyasında Türkiye tamamen kuşatılmıştır. Bu bağlamda Suriye, sıradan bir hadise değildir. Eğer PYD-PKK legal hâle dönüşürse, karşımıza İslam coğrafyası içinde ABD ile iş birliği yapmış "Müslüman Kürtler" olgusu çıkacaktır. Zira İsrail'in, kendisi için savaşacak ve onun için ölüme gidebilecek insanlara ihtiyacı vardır. Bu bakımdan İsrail ve ABD, gerekli durumlarda başta Türkiye olmak üzere bölge ülkelerine karşı Müslüman Kürtleri kullanmayı planlamaktadırlar diye tahmin edilmektedir.

Her problemde batıdan Yunanistan'ın ve doğudan Ermenistan'ın harekete geçirildiği gibi, bu kez de güneyden PYD-PKK merkezli bir tehdidin ortaya çıkartılması ve Türkiye'nin kendi içine doğru çekilmeye zorlanması söz konusudur. Ancak Türkiye, bu tehditleri ve kendisine karşı oynanan bu oyunu görmektedir diye umulmaktadır. ABD, bir taraftan pazarlık masasında Türkiye'yi ikna etmeye çalışmakta, diğer taraftan da ekonomi silahını kullanmaktadır.

Sürekli her kriz durumunda dolar yükselmekte ve kamuoyu da hareketlenmektedir. Ancak Türkiye'nin öncelikli problemi bellidir. Acil olarak çözülmesi gereken bir Suriye meselesi vardır. Hâlâ devam eden bir Gazze yangını vardır ki; bunun sonucu da eninde sonunda Türkiye'ye kadar uzanacaktır.

Türkiye'nin Filistin meselesiyle ilgilenmesi için birçok nedeni vardır. Çünkü Siyonizm'in hedeflerinden biri olan "Arz-ı Mevûd" toprakları, Türkiye sınırlarının içine de girmektedir. Bu, Türkiye'nin Arap coğrafyası ve Akdeniz'e çıkışının engellenmesi ve kültür coğrafyasıyla arasına set çekilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bugün Gazze'de mücadele verenler, aynı zamanda Türkiye için de mücadele vermekte ve İsrail'in hareket gücünü ve hızını yavaşlatmaktadırlar. İsrail yavaşlarken de Türkiye, gücüne daha çok güç katacak şekilde kendini takviye etmeye çalışmalıdır. Şu anda Türkiye'yi bir kenara koyarsak, neredeyse bütün İslam dünyası Gazze konusunda sessizdir. Halbuki birleşip tepki vermeleri hâlinde kesinlikle sonuç alabileceklerdir. Eğer bu sessizlik devam ederse Büyük Orta Doğu Projesi'nin (BOP) gerçekleşmesi iştenden bile değildir.

ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, 2003 yılında *Washington Post* gazetesinde yazdığı "Orta Doğu'yu Dönüştürmek" adlı yazısında, Fas'tan Basra Körfezi'ne kadar İslam coğrafyasında bulunan 22 devletin rejimlerinin, sınır ve haritalarının değiştirileceğini ve Türkiye'nin de buna dâhil olduğunu söylemiştir. Daha sonra Rice, bir basın toplantısında; "Bu savaşarak olmayacak. Sivil toplum kuruluşları ve halk hareketi yoluyla olacaktır." sözleriyle bu hedefe nasıl ulaşılabileceğini ifade etmiştir. Müteakiben, içinde bulunduğumuz kültür coğrafyasında kadife devrimler adı altında insanlar farklı bahanelerle sokaklara çıkararak rejimleri değiştirmeye çalışmışlardır. Özellikle Soros Vakfı desteğiyle ve birbirine benzer eylemler gerçekleşmeye devam ettiğine göre, bunların hiçbirini tesadüfle izah etmek mümkün değildir. Sınırları değişecek ülkeler arasında Türkiye ve Rusya da gösterildiği için iki ülke arasında en azından sınırlı da olsa ittifakın mevcudiyeti tesadüf olarak nitelendirilemez.

ABD'nin gerçek niyeti, bir dünya imparatorluğu kurarak ikinci Roma İmparatorluğu olmaktır. Bu proje kapsamında ABD'nin kendisine rakip olabilecek muhtemel bir gücün ve ittifakların oluşmasını mutlaka engellemesi gerekmektedir. Brzezinski'nin söylediği gibi, günümüzde AB ve Çin'i kuşatma çabaları bu hedefle ilgili olup Türkiye de kontrol edilmesi gereken ülkeler arasındadır. Türkiye'nin önceki satırlarda ifade edildiği üzere dolar üzerinden hedef alınması ve sürekli gençlerimizin sokağa sevk edilmesi gibi olaylar da büyük ölçüde bununla ilgilidir. ABD, bu projeye rakipsiz askerî

gücü ve teknolojik imkânlarıyla Arap coğrafyası, Balkanlar, Doğu Akdeniz, Karadeniz, Türkistan ve Çin'i kontrol etme sevdasındadır.

ABD bu hedefi bağlamında başta Arap coğrafyası olmak üzere Doğu Akdeniz ve Karadeniz üzerinden geçen enerji nakil hatları, petrol ve doğal gaz kaynakları üzerinde denetimi sağlamak zorundadır. XXI. yüzyıl hedefi bağlamında ayrıca İslam coğrafyasına hançer gibi sokulmuş olan İsrail'in emniyetini sağlama amacı da gütmektedir. Bunun için de İsrail'i tamamen kendi kontrolü altında tutup, Çin ve İngiltere eksenine tekrar kaymasını engellemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda ABD, yeterli kara savaşı becerisi olmadığı için İsrail'i "Arap-İslam jandarması" gibi kullanamadığı için Müslüman Kürt Devleti teşkili ile bu eksikliği tamamlama niyetindedir.

Netanyahu ile Trump arasındaki Nisan 2025'teki görüşmeyi, bu noktadan ele almak önemlidir. Trump, gösterdiği duruşla Netanyahu'ya "aba altından sopa göstermek" suretiyle, deyim yerindeyse "Haddini bil, gerekirse tercihim Türkiye'den yana da kullanabilirim" şeklinde uyarıda bulunmuştur. Fakat Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, ABD Başkanı Donald Trump tarafından övülmesine şüpheyle yaklaşmak gerektiğini bir kez daha vurgulamakta fayda vardır. Trump, "Türkiye bizim için önemli bir müttefiktir" derken aynı zamanda "nadir bulunan birçok elemente de sahip olduğunu" da vurgulamıştır ki; Grönland ve Ukrayna örneklerinde de görüldüğü gibi Trump, son dönemde sıkça "nadir bulunan elementler" ifadesini kullanmakta ve zorba ifadelerle adı geçen bölgelerde hak iddia etmektedir.

Türkiye, çeşitli nadir elementlerin çıkarıldığı birçok bölgeye sahiptir. Bunlardan bazıları şunlardır: Bursa bölgesinde yaygın olarak bulunan *Lantan*, özellikle elektrikli araçlar ve yenilenebilir enerji teknolojileri için önemli nadir toprak elementleridir. Zonguldak bölgesinde zengin olarak bulunan *Toryum*, *Galyum*, elektronik ve optoelektronik, yani diğer adıyla optik ışıkla ilgili elektronik araçlar veya sistemlerle ilgili uygulamalarda kullanılmaktadır. Manisa bölgesinde zengin olan *İndiyum*, çoğunlukla LCD ekranlar ve LED aydınlatma gibi teknolojik ürünlerin imalatında kullanılmaktadır. *Neodimyum* ise bölge ve maden yatakları açısından oldukça zengindir. ABD-Türkiye ilişkilerine bakılırken bu konunun da ihmal edilmemesinde fayda vardır.

Sonuç

Değişen küresel jeopolitikte Arap-İslam coğrafyası ve bu bağlamda Türkiye ve son gelişmeler boyutuyla da Suriye oldukça önemli bir yere sahiptir.

Nitekim ABD Başkanı Donald Trump'ın Türkiye'den övgüyle bahsetmesi ve yer altı zenginliklerine dikkat çekmesi, hedefleri arasında Türkiye ve yakın çevresinin de olduğunu göstermektedir. Suriye'de de keşfedilmemiş çok fazla kaynak vardır. Aynı zamanda, Suriye'de istedikleri şekilde yeni bir İsrail yapılanması olursa ve bu kapsamda PYD-PKK legalleşirse, Türkiye'nin o bölgeyle tamamen ilişkisinin kesilmesi ve meydana gelen mevcut siyasi yapını giderek daha da tehdit eder hâle gelmesi anlamına gelmektedir. Kısaca Sevr Anlaşması hiçbir zaman yürürlüğe girmemiş olabilir; fakat o fikir Türkiye'nin aciziyet içinde olduğu her zaman ve zeminde yeniden gündeme getirilecektir.

ABD, dünyadaki rakiplerini, örneğin AB, Çin, Japonya ve İngiltere'yi İslam coğrafyasındaki doğal gaz ve petrol başta olmak üzere zengin yer altı kaynaklarından uzak tutmayı istemektedir. Bunun için de ABD, İslam coğrafyasında bulunan tüm petrol ve doğal gaz yataklarına serbestçe ve korkusuzca ulaşmayı hedeflemektedir. Washington yönetimi, bu planların gerçekleşmesi için MOSSAD, CIA ve başka ülkelerin istihbarat örgütlerinin kontrolünde olan sözde "İslami terörü" kullanmakta ve ilgili bölgelere askerî müdahalelere zemin hazırlamaktadır. Bugün, tüm dünyada sağduyu sahibi aydınların ve devlet yöneticilerinin çoğunun bildiği üzere ABD ve İsrail, kontrol etmek istedikleri ülkelerde etnik ve dinî farklılıklara sahip toplulukları destekleyerek iç karışıklık çıkarma konusundaki faaliyetlerine devam etmektedirler.

Türkiye, Suriye'de kendi aleyhine olabilecek durumları engellemeye çalışırken, aynı zamanda gönül coğrafyasında da etkili bir iş birliği sürecini uzun zaman öncesinden başlatmış olması gerekirken, son gelişmeler ışığında bu konuda yeterince etkin olamadığını söylemek mümkündür. Ancak tüm olumsuzluklara rağmen günümüz Türkiye'si, 1960'larda ABD tarafından bir mektupla (Johnson Mektubu) kibarca tehdit edilen bir devlet değildir. Görünüşte son derece kibar ama her cümle arasında büyük tehditler barındıran Johnson Mektubu, Türkiye'de çok ciddi bir kırılma ve travmaya yol açmıştır. Yani, Türkiye'nin ölüm uykusundan uyanmasına neden olmuştur.

Gelinen noktada, ortada sıcak bir Suriye pastası olup paylaşım planları çok uzun zaman öncesine dayanmaktadır. Yaklaşık yüz yıl öncesinde kurulması planlanan, fakat şartlar müsait olmadığı için (aşiret yapısı içinde aynı lehçeyi bile konuşmadıkları için) İngiltere'nin o tarihte vazgeçtiği "Kürdistan" devleti, günümüzde ABD ve İsrail tarafından ikame edilmek istenmektedir. Aslında hiçbir zaman bu plandan vazgeçmemişlerdir. Sadece geçen zaman zarfında ayrılıkçı terör örgütleri vasıtası ile Kürtlere millî bilinç kazandırılmaya

çalışılırken, devlet kurma bilgi ve becerisine sahip kurmay heyetlerinin yetişmesi sağlanmış, lehçe olarak birbirlerini anlar hâle getirilmiştir. Artık son menzilde Türkiye'nin gaflet ve delalet içine düşmesi beklenmektedir. Bölge ülkelerinin tek tek domino taşı gibi rejimlerinin ve liderlerinin devrilmesi süreci de bu planın bir parçasıdır. Buna rağmen her şekilde dimdik ayakta durduğuna inanmak istediğimiz bir Türkiye gerçeği, şimdilik planlarını yaşılatmaktadır diye umulmaktadır.

Tarihçiler, gelecekte içinde bulunduğumuz zamanı, dünya tarihini etkileyen son derece önemli kararların alındığı süreç olarak değerlendirecek ve bu kararların merkezinde Türkiye olduğunu vurgulayacaklardır. Umarım tarih, bu sürecin sonunda galip gelenler içinde Türkiye de vardır diye yazacaktır.

Kaynakça

- Barkey, Henri J., and Graham E. Fuller. *Turkey's Kurdish Question*, Oxford: Rowman & Littlefield, 1998.
- Brzezinski, Zbigniew. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books, 1997.
- Brzezinski, Zbigniew. *Büyük Satranç Tahtası: Amerikan Birinciliği ve Jeostratejik Gereklilikler*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2000.
- Rice, Condoleezza. "Transforming the Middle East." *Washington Post*, August 7, 2003.
- Phillips, David L. *The Kurdish Spring: A New Map for the Middle East*. New York: Routledge, 2015.
- Gause, F. Gregory. *The International Relations of the Persian Gulf*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- BBC Türkçe. "Trump ve Netanyahu Beyaz Saray Görüşmesi." 7 Nisan 2025.
- Hürriyet. "Bahçeli'den Öcalan Tecridi Çıkışı." 22 Ekim 2024.
- ABD Dışışleri Bakanlığı. *Johnson Mektubu*. 1964.
- Yılmaz, Hilmi. "Ortadoğu'da Enerji Politikaları ve Büyük Güçlerin Rekabeti." *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 13, no. 49 (2016): 67–92.
- Yel, Selma, *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)*, Ankara, 2009
- William Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, Routledge, 2013.

Gazeteler

- The Guardian, Netanyahu discusses Gaza and tariffs with Trump at White House meeting, 7 Nisan 2025.
- AP News, Trump and Netanyahu may take a victory lap on Iran, 7 Temmuz 2025.
- Axios, Trump praises "very smart" Turkish strongman Erdoğan, 8 Nisan 2025.
- Gazete Oksijen, Bahçeli'nin Öcalan sözlerine siyasilerden tepki, 22 Ekim 2024.
- Kurdistan24, Bahçeli'den Öcalan çağrısı: Meclise gelsin, 22 Ekim 2024.
- Cumhuriyet Gazetesi, Trump'ın Türkiye övgüleri ve PYD gerilimi üzerine analiz, 2025 Nisan sayısı.

Al Jazeera English, Turkey's balancing act in Syria and Gaza, 2025 özel dosyası.

DEĞİŞEN KÜRESEL JEOPOLİTİKTE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ: NASIL BİR GELECEK

Prof. Dr. Nail ALKAN

Giriş

Türkiye-AB ilişkileri 1959 yılında başlamıştır. O dönemde bu sürecin başlatılmasında Yunanistan'ın Avrupa'ya yönelimi de etkili olmuştur. Zira Türkiye, bu konuda Yunanistan'ı takip etmiştir. Ancak Yunanistan, 1981 yılında tam üye olmuş, Türkiye'nin ise hâlâ üyeliği gündemde değildir. Türkiye'ye üyelik konusunda ne bir takvim verilmekte ne de süreç istikrarlı bir şekilde ilerlemektedir.

1987 yılına gelindiğinde Türkiye, AB üyeliği için başvuruda bulunmuş ve iki yıl sonra bu başvuru reddedilmiştir. Günümüzde Türkiye-AB ilişkileri çok daha zor bir hâle gelmiştir. Türkiye-AB ilişkilerinde üyelik konusu açıkça konuşulmasa da güvenlik meselesi özel bir konu olarak değerlendirilmekte ve bu alanda Türkiye'ye kapıların sonuna kadar açıldığı belirtilmektedir. AB'nin mevcut güvenlik sorunları karşısında Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu açıkça görülmektedir.

AB, Türkiye'yle ilişkilerini onarmak istiyorsa bazı küçük ama samimi adımlar atmak zorundadır. Ancak karşılıklı irade zayıf olduğu için somut adımlar da atılamamaktadır. Artık Türkiye-AB ilişkileri yorgun düşmüştür. İki tarafın da iyi niyetli olması ve olumlu adımlar atmaları hâlinde Türkiye'nin özellikle güvenlik alanında Avrupa içindeki önemi artacaktır. Güvenlik sektöründe başlayan süreç, ilerleyen dönemde başka konulara ve farklı iş birliklerine doğru genişleyebilir.

1. Türkiye-AB İlişkileri Tarihi

Türkiye'de AB meselesi hâlâ canlı ve tartışmalı bir konudur. Bu ilişkilerin geleceğini değerlendirmeden önce tarihini incelemekte fayda vardır. Bu ilişkiler, 1959 yılında başlamıştır. O dönemde bu sürecin başlatılmasında Yunanistan'ın

Avrupa'ya yönelimi de etkili olmuştur. Dönemin Türkiye Başbakanı Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'ya "Bu Avrupa nedir, biz de mi katılsak?" diye sormuş, Zorlu da "Yunanistan giriyorsa biz de girelim, onların bir bildiği vardır" demiş ve süreç, bu şekilde başlamıştır. Ancak Yunanistan, 1981 yılında tam üye olmuş, Türkiye'nin ise üyeliği hâlâ gündemde değildir.

Türkiye'nin Avrupa sürecinin en önemli hukuki belgesi, üyelik perspektifinin açıkça ifade edildiği 12 Eylül 1963 tarihli Ankara Anlaşması'dır. AB, bugüne kadar üyelik için ilişki kurduğu her ülkeyle süreci başarıyla sonuçlandırmıştır. Üstelik bu süreç genelde 10 ila 20 yıl arasında sürmüştür. Türkiye örneğine baktığımızda ise 66 yıl geçmiştir ve hâlâ sonuç alınamamıştır. Üyelik konusunda ne bir takvim verilmekte ne de süreç istikrarlı bir şekilde ilerlemektedir.

1987 yılına gelindiğinde Türkiye, AB üyeliği için başvuruda bulunmuştur. Burada iki temel hedef güdülmüştür: Birincisi, kararı Avrupa'ya bırakmak; ikincisi, AB'nin büyük fonları ve projelerinden yararlanmaktır. Ancak bundan iki yıl sonra AB, Türkiye'yi alamayacağını, çünkü "genişlemeyi" değil, "derinleşmeyi" düşündüğünü açıklamıştır. Bu açıklama, Soğuk Savaş hâlâ devam ederken yapılmıştır. Soğuk Savaş, 1991 yılında sona erdikten sonra AB, genişlemeyeceğini söylemiş olmasına rağmen 1995 yılında genişleme yoluna gitmiştir. Ama Türkiye, bu genişleme sürecinde yine yer alamamıştır.

1990'lı yıllarda AB, Türkiye'nin kendisinden uzaklaşmaya başladığının farkına varmıştır. Bunu bir döngü olarak nitelendirmek mümkündür. Zira AB, bunu sürekli yapmaktadır. Türkiye ne zaman geri adım atsa ya da uzaklaşsa, AB bir şekilde bu süreci idare etmeyi başarmaktadır. Örneğin 1996 yılında Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmıştır. O dönemde, bu anlaşmayla birlikte sanki "üyelğe yaklaşıldı" izlenimi oluşmuştur. Fakat günümüzde gelinen noktada Türkiye hâlâ Gümrük Birliği'ni güncellemeye çalışmaktadır. Çünkü bu yapı artık güncel değildir ve Ankara'nın aleyhine işlemektedir.

1997 Lüksemburg ve 1999 Helsinki zirveleri sonucunda Bulgaristan ve Romanya dâhil olmak üzere on kadar ülkenin adaylığı açıklanmış, ancak Türkiye'ye adaylık verilmemiştir. O dönemde Türkiye'nin AB'ye "hızlıca kabul olacağı" şeklinde yanlış bir algı oluşmuştur. Bu tarihlerden itibaren Türkiye-AB ilişkilerinde çifte standartların başladığı ileri sürülebilir. Çünkü AB, diğer ülkelere farklı davranırken Türkiye'ye daha farklı bir tutum sergilemektedir.

1981 yılında Yunanistan'ın AB'ye katılımı da buna örnektir. O tarihe kadar hem NATO'da hem AB sürecinde Türkiye ve Yunanistan'a hep eşit mesafede yaklaşıyordu. Oysa 1981 yılında Yunanistan üyeliği alınmıştır. O dönemde Yunanistan'da darbeler olmuştu, demokrasi yeterince işlemiyordu ve ciddi

ekonomik sorunları vardı. Kısacası sorunlu bir ülkeydi. Hatta bir dönem AB'nin "şımarık çocuğu" olarak anılıyordu. Günümüzde bu tanım belki Yunanistan için geçerli değildir, ama Macaristan ve Polonya için kullanılmaktadır.

Türkiye, Soğuk Savaş döneminde AB'ye daha yakın olabilseydi ve Brüksel, o zamanlar iyi niyetli olsaydı, bu üyelik söz konusu olabilirdi. Ancak günümüzde Türkiye-AB ilişkileri çok daha zor bir hâle gelmiştir. Öyle ki son fasıl 2016 yılında açılmıştır. Neredeyse on yıldır yeni fasıl açılmamaktadır. Bu bağlamda Türkiye-AB müzakere süreci durmuş durumdadır. Nitekim üye olmak için otuz beş faslın açılıp tamamlanması gerekmektedir. Her bir faslın açılması ve kapanması için 27 ülkenin "evet" oyu gerekmektedir. Bu, üye ülkelerin 54 defa ortak bir karar alması anlamına gelmektedir.

Gümrük Birliği'nden sonra Türkiye, 1999 yılında AB'ye resmen "aday ülke" ilan edilmiştir. Dönemin Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit ise 2002 yılında AB'ye tam üye olunacağını söylemiştir. Fakat süreç bu yönde ilerlememiştir. Çünkü AB'nin fonları ve bütçeleri 7 yıllık periyotlar için onaylanmaktadır. O dönemde Türkiye'nin ismi ilgili bütçede yer almamaktaydı. Günümüze bakıldığında, AB'nin 2021-2027 dönemine ait bütçesi onaylanmış olup yürürlüğe girmiştir. Bu dönem tamamlanmadan, yani 2027 yılına kadar Türkiye'nin üyeliği mümkün değildir. Zira, onaylanmış bir bütçeye sonradan yeni bir üye için kaynak eklenememektedir.

Haziran 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye, ilk kez "aile fotoğrafına" katılmıştır. Ancak bu esnada AB liderlerinin Başbakan Ecevit'i çoğunlukla yalnız bırakmaları, Birliğin Türkiye'ye yaklaşımını çok iyi özetlemiştir. AB ülkeleri, Türkiye'yi aralarında görmek istemiyorlardı. 3 Ekim 2005 tarihinde üyelik müzakereleri başlamış, o günden günümüze tam 20 yıl geçmiş ve 2016 yılından itibaren süreç fiilen durmuştur. 2005 yılında Türkiye'yle birlikte müzakerelere başlayan Hırvatistan ise 2013 yılında AB'ye üye olmuştur.

Türkiye konusunda ise bugüne kadar yalnızca 16 fasıl açılmış, sadece bir fasıl (Bilim ve Araştırma Faslı) geçici olarak kapatılmıştır. En son 2016 yılında, Hollanda Dönem Başkanlığı sırasında "Mali ve Bütçesel Hükümler" faslı açılmıştır. O tarihten bu yana yeni bir fasıl açılmamıştır. Aslında bu müzakere sürecinin de yanlış anlaşıldığını söylemek mümkündür. Normalde müzakere, iki tarafın eşit şartlarda oturup konuşması anlamına gelmektedir. Ancak Türkiye-AB ilişkilerinde durum farklıdır. AB, "Bunu şu tarihte yapacaksın" tarzında adeta emir verir gibi davranmaktadır. Türkiye ise yalnızca "evet" ya da "hayır" diyebilmektedir. Bu nedenle müzakere değil, daha çok tek taraflı bir dayatma süreci yaşanmaktadır.

Bir diğer mesele ise Hırvatistan'ın üyeliği öncesinde yaşadığı sorunlardır. Ülke, 2013 yılında AB'ye girmeden önce Slovenya'yla bir sınır anlaşmazlığı yaşıyordu. Bu nedenle Slovenya, AB üyesi olarak Hırvatistan'ın müzakere sürecini altı ay boyunca bloke etmiştir. Çünkü AB sürecinde oy birliği şarttır: 27 ülkenin de “evet” demesi gerekmektedir. Slovenya “hayır” deyince süreç durmuştur. Daha sonra Almanya ve Avusturya gibi ülkelerin baskıları sonucunda Slovenya geri adım atmış, blokajı kaldırmış ve böylelikle Hırvatistan, 2013 yılında üye olmuştur.

2005 yılında başlayan müzakerelerin üzerinden tam 20 yıl geçmiştir. 2016 yılından beri süreç fiilen durmaktadır. Fasıllar açılmamaktadır. AB, en çok faslı 2008 yılında Almanya'nın dönem başkanlığı sırasında açmıştır. Merkel döneminde tam üç fasıl açılmıştır. Diğer dönemlerde en fazla bir veya iki fasıl açılmıştır. Merkel açıkça, “Ben Türkiye'nin AB üyeliğini istemiyorum. Ancak ahde vefa gereği benden önceki hükümet söz verdiyse, ben de bunu yerine getiririm.” demektedir. Merkel, sözünde durmuş ve gerçekten de üç fasıl açılmıştır.

2. Türkiye-AB İlişkilerinde Güncel Gelişmeler

Günümüzde AB, Polonya'nın dönem başkanlığı altındadır ve bu süreçte “Güvenli Avrupa” sloganı benimsenmiştir. Çünkü ABD'de ikinci kez başkanlığa seçilen Donald Trump, Avrupa'nın güvenliğini artık kendi başına sağlaması gerektiğini söylemektedir. Bu da Avrupa'da ciddi bir güvenlik boşluğu doğurmaktadır. Artık Avrupa, güvenlik mimarisini yeniden şekillendirmek zorundadır. Çünkü Trump, NATO'dan çekilme ihtimalini de dillendirmektedir. Bu yüzden “Avrupa ordusu” fikri yeniden gündemdedir. Polonya, özellikle savunma alanında Türkiye'yle iş birliğinin gerekliliğini vurgulamaya başlamıştır. Bu bakımdan Türkiye'ye karşı daha olumlu bir yaklaşım söz konusudur. Zira AB'nin mevcut güvenlik sorunları karşısında Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu açıkça görülmektedir.

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da bu konuyu birkaç kez açık bir şekilde dile getirmiş ve şöyle demiştir: “Evet, bizim AB'ye belki ihtiyacımız olabilir, ama AB'nin bize daha çok ihtiyacı var. Çünkü AB'nin güçlü bir ülkeye, güçlü ve güvenilir bir orduya ihtiyacı var.” Polonya Dışişleri Bakan Yardımcısı Anna Radwan da özellikle şunu ifade etmiştir: “Avrupa güvenlik mimarisinde Türkiye'nin yer alması yönünde bir irade mevcuttur. Hatta birçok Avrupa ülkesinde artık bu irade netleşmiş durumdadır.” Üyelik konusu açıkça

konuşulmasa da güvenlik meselesi özel bir konu olarak değerlendirilmekte ve bu alanda Türkiye'ye kapıların sonuna kadar açıldığı belirtilmektedir.

2015 yılına kadar olan süreçte AB'nin ciddi bir göç sorunu vardı. Suriye'den gelen mülteciler büyük bir kriz oluşturmuştu. O dönemde Almanya Şansölyesi Merkel, dört beş kez Türkiye'ye gelmiş ve göç mutabakatı anlaşmasının imzalanması için büyük çaba göstermiştir. Nihayetinde anlaşma imzalanmış ve o süreçte kimse "Türkiye'nin müzakere süreci ilerlemiyor" dememiştir. Türkiye'nin sorunları olduğuna dair eleştiriler dile getirilmemiş, aksine "Türkiye'ye ihtiyacımız var" denilmiştir.

Günümüzde de benzer bir durum söz konusudur. AB'nin Türkiye'ye yeniden ihtiyacı olduğu bir dönem yaşanmaktadır. Üyelik konusu ise uzak görünmektedir. Bir dönem "À La Carte Avrupa" şeklinde bir model önerilmişti. Buna göre AB, bir menü sunmakta ve bu menüden bazı başlıklar seçilerek iş birliği yapılabilir. Örneğin güvenlik bu menüde yer alırsa, Türkiye yalnızca bu alanda AB'yle yakın ilişkiler içinde olabilir. Aynı durum eğitim politikalarında da geçerlidir. Türkiye, AB üyesi olmamasına rağmen Erasmus programına dâhildir. Demek ki AB, istediği takdirde Türkiye'yi sisteme entegre edebilmekte; istemediği zaman ise üyelik ve bütçe konularını gündeme bile almamaktadır. AB'nin genişleme politikası açısından bakıldığında, yakın gelecekte Türkiye'ye yer verilmediği açıkça ifade edilmektedir.

Özellikle Polonya, AB Dönem Başkanı olduğu için Türkiye'nin AB üyeliğine destek veren ülkeler arasında öne çıkmaktadır. Bu nedenle dönem başkanlıkları her zaman önemlidir. Ancak AB'nin genişleme politikası açısından bakıldığında, yakın gelecekte Türkiye'ye yer verilmediği açıkça ifade edilmektedir. AB Türkiye Delegasyonu Başkanı Büyükelçi Nikolaus Meyer-Landrut da bu konuda açık konuşmaktadır: "Kapılar tamamen kapanmamış olabilir, ancak yakın bir tarihte Türkiye'nin AB üyeliği gündemde değildir."

Eski Almanya Şansölyesi Olaf Scholz, konuyla ilgili yaptığı açıklamada "Batı Balkan ülkeleri önümüzdeki on yıl içinde AB'ye üye olabilir" demiştir. Günümüzde Batı Balkanlar, Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkelerin üyelik süreçleri konuşulmaktadır. Ancak Türkiye'nin üyeliği tartışılmamakta ve gündeme dahi getirilmemektedir. Bu durum, Türkiye açısından elbette rahatsız edicidir.

2016 yılında imzalanan Göç Mutabakatı'nda Türkiye, AB'ye bazı taahhütlerde bulunmuştur. Türkiye, Yunan adalarına yasadışı yollarla geçen Suriyeli mültecileri geri almayı kabul etmiştir. AB de bu kapsamda Türkiye'deki kamplarda kalan Suriyelilerden bire bir esasına göre kabul yapacağını söylemiştir. Ayrıca

Türkiye, sınır güvenliğini artırarak özellikle Ege üzerinden Avrupa'ya geçişleri ciddi şekilde azaltmıştır. Türkiye bu sözlerini büyük ölçüde yerine getirmiştir.

AB'nin vaatlerinden birincisi, müzakere fasıllarının açılacağı yönündeydi. Nitekim 2016 yılında Hollanda Dönem Başkanlığı sırasında bir fasıl açılmıştır. Ancak 2016 yılından bu yana yeni hiçbir fasıl açılmamıştır. Bu, AB'nin kendi sözünü tutmadığını göstermektedir. İkincisi AB, Türkiye'ye mali destek sözü vermiştir: 3+3 milyar avro olmak üzere toplam 6 milyar avro. Türkiye bu konuda umutlanmış ve "Bu kaynak doğrudan aktarılır ve verimli kullanılır" beklentisine girmiştir. Ancak AB, bu parayı proje bazında ve aşamalı olarak göndereceğini açıklamıştır. Türkiye, örneğin devlet olarak IBAN numarası verip doğrudan para transferi beklerken; AB, "Yüz bin liralık proje varsa o kadar gönderirim, beş yüz binlikse o kadar. Milyonluksa ona göre" diyerek projeye göre ödeme sistemine gitmiştir.

AB, Türkiye'ye belirli koşullar dâhilinde mali destek sağlamaya başlamıştır. Ancak bu destek dört ila beş yıl gibi bir sürede ve aşamalı olarak verilmiştir. Bu yardımların önemli bir şartı vardı: Söz konusu fonlar sadece Türkiye'de yaşayan Suriyeliler için kullanılabilirdi. Yani bu kaynakları başka alanlarda kullanmamıza izin verilmemiştir. Bu fonlar zamanla gelmeye başlamıştır. İlk aşamada 3 milyar avro verilmiş, ardından ikinci bir paket daha açıklanmış; fakat üçüncü 3 milyar avro hâlâ gelmemiştir. Buna rağmen bu vaat hâlâ resmî belgelerde ifade edilmektedir.

AB'nin Türkiye'ye verdiği diğer bir söz ise vize muafiyeti olmuştur. Buna göre Türk vatandaşları Schengen bölgesine 90 gün süreyle vizesiz seyahat edebilecekti. Bu noktada dikkat çekici bir durum söz konusudur. Türkiye dışındaki AB aday ülkelerinin vatandaşları bu hakka sahiptir. Kosova, Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkelerin yanı sıra Arnavutluk ve Sırbistan gibi aday ülkelerin vatandaşları Avrupa'ya vizesiz seyahat edebilmektedir. Hatta Bosna-Hersek gibi potansiyel aday ülkeler dahi bu haktan yararlanabilmektedir. Ancak tek istisna Türkiye'dir. Türkiye vatandaşları, hâlâ Schengen bölgesine vizesiz gidememektedir.

AB, başından beri bu konuda bazı kriterler öne sürmüştür: Schengen vize muafiyeti için 72 kriter belirlenmişti. Türkiye bu kriterlerin 66'sını yerine getirmiş, ancak kalan altı kriter için hâlâ bir ilerleme kaydedilememiştir. 2016 yılından günümüze dokuz yıl geçmesine rağmen hâlâ aynı altı kriter konuşulmaktadır. Bu da bazı alanlarda tarafların bakış açılarının örtüşmediğini göstermektedir. Örneğin terörle mücadele konusunda Türkiye'nin yaklaşımı

ile AB'nin yaklaşımı oldukça farklıdır. Türkiye olarak daha kapsamlı bir güvenlik anlayışına ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak AB, bunu yeterince anlayamamaktadır. Bu nedenle vize muafiyeti konusu kolay kolay çözülecek gibi görünmemektedir.

AB, Türkiye'yle ilişkilerini onarmak istiyorsa bazı küçük ama samimi adımlar atmak zorundadır. Örneğin öğrenciler, bilim insanları ve iş insanları için kolaylaştırıcı adımlar atmalıdır. Ama bu yapılmamaktadır. Polonyalıların çok güzel bir sözü vardır: "Tango yapmak için iki kişi gerekir." Yani sadece Türkiye'nin değil, AB'nin de üzerine düşeni yapması gerekmektedir. Artık Türkiye-AB ilişkileri yorgun düşmüştür.

Türkiye'de toplumun genelinde artık AB üyeliğiyle ilgili eski heyecan kalmamıştır. Eskiden Türkiye'nin dış politikasında Batı önemli bir yer tutardı. AB üyeliği bir hedef olarak görülürdü. Günümüzde ise yeni dış politika alternatifleri ortaya çıkmıştır: ŞİÖ, BRICS ve Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) gibi yapılar da Türkiye'nin gündemindedir. Türkiye artık sadece AB'yi değil, farklı seçenekleri de değerlendirmektedir. Bu da toplumda "AB olursa olur, olmazsa da çok şey kaybetmeyiz" şeklinde bir anlayışın oluşmasına yol açmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Türkiye'nin stratejik hedefinin AB üyeliği olduğunu" dile getirmeye devam etmektedir. Bu hedeften tamamen vazgeçilmiş değildir. Ancak karşılıklı irade zayıf olduğu için somut adımlar da atılamamaktadır.

3. Türkiye'nin Avrupa'nın Güvenliğindeki Kritik Rolü

Jeopolitiğe baktığımızda Türkiye, Rusya'yla yakın ilişkiler içindedir. Bu da aslında AB için çok önemli bir konudur. AB'nin Rusya'ya uyguladığı yaptırımlara Türkiye katılmamıştır; bu durum AB nezdinde rahatsızlık yaratmıştır. Türkiye, dış politikada çok doğru bir adım atmakta ve çok yönlü dış politika yürütmeye çalışmaktadır. Eskiden tek taraflı ve Batı odaklı bir dış politika varken; günümüzde çok yönlü bir dış politika izlemektedir. Bunun için de elbette Rusya'yla ilişkilerini güçlendirmesi gerekmektedir.

Eğer bir gün NATO kendisini feshederse, Türkiye, Avrupa güvenlik mimarisinde önemli bir rol üstlenmiş olacaktır. AB, eğer yeni bir güvenlik mimarisi kuracaksa, bu mimari Türkiye'siz olmayacaktır. Avrupa da bunun farkındadır.

Nitekim Avrupa, Türkiye'den vazgeçmiş olsaydı, bunu açıkça ifade ederdi. Özellikle son dönemde yabancı basına bakıldığında, Türkiye'nin güvenlik konusundaki öneminin farkında oldukları görülmektedir. Trump sonrası

Avrupa güvenliği tartışılırken, Avrupa, Türkiye'nin 300 bin askerine ve 2 bin tankına güvenmektedir. Türkiye, NATO'da ABD'den sonra en büyük askerî güce sahip ülkedir. Avrupa güvenliği için bunlar çok önemlidir. Bu bağlamda AB, Avrupa güvenlik mimarisini Türkiye'siz düşünmemektedir.

“Bu güvenlik mimarisi oluşturulurken, Türkiye de ‘arka kapıdan’ AB üye olabilir mi?” sorusu akıllara gelmektedir. Bu konu açıkça konuşulmakta ve dile getirilmektedir. Güvenlik boyutunda Türkiye, eğer AB içinde yer alırsa bu, büyük bir başarı olacaktır. Çünkü belki ileride başka bir kapı açılabilir ve AB üyeliği belki o dönemde mümkün olabilir. Türkiye bu yeni dönemde artık Avrupa'yla eşit bir ortak olarak görülmekte ve onunla aynı göz hizasında oturmaktadır. AB de artık bunun farkına varmıştır ve Türkiye'nin önemini görmektedir.

Antalya Diplomasi Forumunda birçok ülkenin devlet başkanları, başkanları, dışişleri bakanları ve büyükelçiler yer almış ve Türkiye, bu konuda ne kadar başarılı olduğunu açıkça göstermiştir. Bu forum şimdiye kadar üç kez yapılmış, bu sene dördüncüsü düzenlenmiş ve binlerce kişi ağırlanmış, onlara Türkiye anlatılmıştır. Eğer Ankara, bu tür faaliyetlerini biraz daha güçlendirirse, Avrupa'nın Türkiye'den vazgeçme gibi bir şansı veya lüksü kalmayacaktır. NATO üyesi ülkeler, artık ABD'ye güvenemeyeceklerini açıkça söylemektedirler. Diğer yandan Çin ve Rusya, yeni ikili anlaşmalar imzalamaktadırlar.

Çin ve Rusya özellikle Batı'ya karşı bir cephe almaya hazırlanmaktadır. Burada ABD'nin ve Avrupa'nın nerede duracağı önem arz etmektedir. Bu noktada Türkiye en iyisini yapmakta ve her iki tarafta da yer alabilmektedir. Bu yüzden Türkiye'nin önemi artmaktadır. Avrupalılar artık bunun farkındadır ve eski düzene dönmek çok zordur. Eski düzende ABD, Avrupa'nın güvenliğini sağladı. Ama artık ABD'ye güven olmayan bir döneme girilmiştir. Trump henüz göreve yeni başlamıştır ve dış politikada neler olacağı belirsizdir. Avrupalılar özellikle bundan büyük rahatsızlık duymaktadırlar.

Türkiye-AB güvenlik ilişkilerine dair, Azerbaycan'ın Almanya Büyükelçisi Nasimi Agayev, “Türkiye'nin istikrarı, Avrupa'nın istikrarı demektir.” ifadesini kullanmıştır. Eskiden Batı Avrupa'da, Almanya'da veya başka bir ülkede herhangi bir sorun olduğunda Türkiye bunu hissetmekteydi. Günümüzde ise “Türkiye'nin istikrarı, Avrupa'nın istikrarı” demektir. Başka bir deyişle, Türkiye ne kadar istikrarlı olursa Avrupa da o kadar istikrarlı olacaktır. AB üye ülkeleri artık Türkiye'nin politikasını anlamış durumdadırlar.

AB'nin Türkiye Delegasyonu Başkanı Büyükelçi Thomas Hans Ossowski, bir gazeteye verdiği röportajda güzel ve umut verici söylemlerde bulunmuştur. Ossowski'nin en önemli sözü şu olmuştur: “Kapıyı kapatmak istemiyoruz. AB, niye kapıyı kapatsın ki?” Bu sözlerden AB'nin Türkiye'ye ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim böyle olmasaydı AB kapıyı çoktan kapatırdı. Bu sözleri söyleyen de Türkiye'deki en önemli AB Büyükelçilerinden biridir. Ayrıca Ossowski, şöyle demiştir: “AB ve Türkiye yakınlaşma kararı aldı ve yakınlaşacaklar.” Taraflar son birkaç aydır hem yakınlaşma kararı almış hem üst düzey diyalog kurmaya çalışmış hem de güven artırıcı önlemler yürütmüşlerdir.

Türkiye ve Avrupa'nın birbirine yakınlaşması gerekmektedir. Konuyla ilgili bir büyükelçi, “Türkiye, AB'nin adayı ama güvenilir bir NATO müttefikidir.” ifadesini kullanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin özellikle NATO üyeliğine vurgu yapılmaktadır. Adaylığı hakkında çok fazla yorum yapılmamaktadır. Ancak Türkiye'nin NATO üyeliği ciddi şekilde ifade edilmektedir.

Son dönemlerde güvenlik konusu gündemde olduğundan dolayı diğer konulardan çok bahsedilmemektedir. Türkiye'nin özellikle savunma sanayisinde attığı önemli adımlar göz önünde bulundurulduğunda AB bunları görmekte ve Türkiye'nin son dönemde ne kadar başarılı olduğunu takdir etmektedir. Bu nedenle AB, Türkiye'nin güvenlik mekanizmasına açıkça daha fazla önem vermektedir.

Türkiye'nin AB güvenlik mimarisinde yer almak için üyeliği ön şart olarak koşup koşamayacağı da merak edilen sorular arasındadır. Bu, diplomasiye ve Türkiye'nin ağırlığını koymasına bağlı olarak gelişebilir. Ancak Avrupa'daki bürokratlar ve diplomatlar, açık açık şunu söylemektedirler: “Güvenlik alanında iş birliği yapmak güzel ama bu Türkiye'yi üyeliğe götürmez.” Türkiye de karşı tez olarak “Güvenlik istiyorsanız önce üyelik vereceksiniz” şartını koşabilir.

Türkiye'nin 60 yıllık AB deneyimi vardır, müzakereler devam etmektedir ve fasıllar neredeyse yarısı açılmıştır. Bazı fasıllar açılmamaktadır. Çünkü Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Yunanistan ve Fransa bazı fasılları bloke etmektedir. Örneğin Yunanistan, “Bu faslı tartışamazsınız; Kıbrıs Sorunu çözülmeden bu faslı açamazsınız.” demektedir. Türkiye, “Çözelim.” dediğinde ise onlar, “Hayır, çözmüyorum.” demektedir. Türkiye, anlaşma planına (Annan Planı) “evet” demiş ve olumlu karar vermiş, onlar ise reddetmiştir. Türkiye, fasılları açmak istemektedir. Türkiye AB Başkanlığı da yakında fasıl açılacakmış gibi çalışmalarını sürdürmektedir. Ama AB'nin burada siyasi irade göstermesi gerekmektedir. “Türkiye'yi almak istiyor muyuz, istemiyor

muyuz?” diye kararını vermesi gerekir. Çünkü AB artık Türkiye’yi eskisi gibi oyalayamamaktadır. Eskiden fonlarla ve projelerle oyalayabiliyorlardı belki, ama günümüzde Türkiye’nin yanında alternatifler vardır. AB, “Türkiye’yi kaybetmek mi istiyor, yoksa kazanmak mı?” AB, bu kararı verdikten sonra her şey kolaylaşacaktır.

4. Türkiye’nin AB Üyelik Hedefi: Araç mı? Amaç mı?

Türkiye’de son dönemlerde AB’ye yönelik istek ve arzu biraz azalmış durumdadır. Olumlu görüşler hâlâ mevcut olmakla birlikte, burada önemli olan olumsuz görüşleri de kazanabilmektir. Örneğin Fransa’da Sarkozy döneminde “Türkiye üyelik sürecine girerse Fransa’da referanduma gidilecektir” denmiştir. Çünkü yaygın uygulamaya göre parlamentolar üyelik konusunda oy kullanmaktadırlar. Ancak Fransa o dönemde Türkiye’nin üyeliğine karşı referandum yapma fikrini ortaya koymuştur.

Eğer günümüzde Fransa’da bir referandum yapılırsa, Türkiye lehine çok olumlu bir sonuç çıkmayacaktır. Bu yüzden Türkiye’nin Fransa, Avusturya ve Almanya gibi ülkelere yönelik etkin bir kamuoyu çalışması yapması gerekmektedir. Bu ülkelerdeki kamuoyunun Türkiye lehine ve ileride olası bir referandumda “evet” oyu vermesi şarttır. Çünkü aksi takdirde tüm müzakere fasılları tamamlansa ve Avrupa Parlamentosu’ndan onay çıksa bile 27 ülkeden biri “hayır” derse, Türkiye üyelik sürecini tamamlayamayacaktır.

Bu yüzden Türkiye, eğer üyeliğe inanıyorsa ve bu hedefi önemsiyorsa, orta ve uzun vadede özellikle sorunlu ülkelerde pozitif bir siyaset geliştirmesi gerekmektedir. Örneğin Fransa, Türkiye’nin lehine siyaset yapıyorsa, Ankara, Paris’i yanımıza çekmek zorundadır. Fransız kamuoyunun kazanılması gerekmektedir. Fransız gazetelerinde ve dergilerinde Türkiye’yle ilgili haberlerin çıkması lazımdır. Türkiye’nin AB üyeliğinin doğru ve kapsamlı bir şekilde anlatılması gerekmektedir. Fransız gazetecilerin Türkiye’ye gelmesi ve bilim insanlarının gidip gelmesi önemlidir. Böylece karşılıklı iş birliği gelişebilir.

Önemli olan Türkiye’nin AB sürecinde tekrar yakınlaşmasıdır. Son dönemdeki söylemlere bakıldığında, Türkiye ile AB arasında bu yakınlaşmanın söz konusu olduğu görülmektedir. İki taraf da bu yakınlaşmaya sıcak bakmakta ve olumlu yaklaşmaktadır. Türkiye Dışişleri Bakanı Hakan Fidan da bu konuda sık sık açıklamalarda bulunmakta ve müzakerelerin duraklamış durumda olduğunu söylemektedir. “Müzakereler dondu” denmese bile, “duraklamış durumda” ifadesi kullanılmaktadır. Bu, Türkiye’ye önemli bir mesaj

niteliğindedir. Çünkü Türkiye, genelde “müzakereler dondu ve buzluğa atıldı” diye düşünmekte ve bu buzların kolay kolay erimeyeceğini varsaymaktadır. Oysa Avrupalı diplomatlar ve bürokratlar, “müzakereler duraklamış durumda” diyerek Türkiye’nin hâlâ AB’ye aday bir ülke olduğunu hatırlatmaktadırlar. Bu yüzden Avrupa Parlamentosu’nun kararlarını çok ciddiye almamak gerekir. Çünkü bu kararlarla müzakereler yürümektedir. Bu anlamda üye ülkelerin tutumu çok daha önemlidir.

Müzakerelerin tekrar başlaması gündemde değildir. Türkiye, belki 10-15 yıl sonra artık AB üyeliği istemeyebilir. “AB üyeliği bir amaç mı yoksa bir araç mı?” sorusuna “bir araç” olarak yanıt verebilmek mümkündür. Bu süreç, Türkiye’nin her şeyi daha iyi yapması ve daha fazla ilerlemesi için bir araç olarak görülebilir. Bu bakımdan üyelik, bir amaç olmak zorunda değildir. Çünkü AB, 2020 yılında Brexit ile bir üyesini kaybetmiştir. Ayrıca Polexit, Dexit, Frexit gibi çıkış tartışmalarının yapıldığı diğer ülkeler de vardır. Birçok yerde AB’ye karşı şüphecilik artmaktadır. Son Avrupa Parlamentosu ve Almanya Federal Parlamentosu seçimlerinde aşırı sağın oyları yükselmiştir. AB’nin durumu pek iyiye gitmemektedir.

Sonuç

Türkiye ve Avrupa, birbirlerine karşı güven arayışındadırlar. Bu da tarafların birbirine daha fazla yakınlaşması ve dış politikada daha fazla uyum anlamına gelmektedir. Örneğin AB, Rusya’ya yönelik bir politika belirlerken Türkiye’ye danışabilir ve ortak bir siyaset geliştirebilirler. Türkiye-AB ilişkileri, güven artırıcı önlemler ve diyalogla ilerlemelidir. Bu sayede orta ve uzun vadede müzakereler yeniden başlayabilir ve gerçekten üyelik söz konusu olabilir.

Türkiye’nin ŞİÖ, BRICS, TDT ve AB gibi uluslararası örgütlerden hangisine daha çok yöneldiği merak edilen konular arasındadır. Genel eğilim AB’ye üyelik yönünde olmakla birlikte son dönemde bu konuda istek ve arzu azalmış durumdadır. Önemli olan Türkiye’nin AB’ye tekrar yakınlaşmasıdır. Geline nokta bu yakınlaşmanın arttığı görülmektedir. İki taraf da bu yakınlaşmaya olumlu yaklaşmaktadır.

Müzakerelerin tekrar başlaması gündemde olmamakla birlikte güvenlik konusunda yakın iş birliği yapılacağı ve Türkiye’nin güvenlik alanında ihtiyaç duyulan bir ortak olduğu ifade edilmektedir. Fakat güvenlik iş birliği, müzakerelerin başlaması anlamına gelmemektedir. Zira müzakerelerin başlama kriterleri, açılış ve kapanış süreçleri bellidir. Aynı şekilde üyelik için istenilenler

nettir. Bunlar yerine getirildiği takdirde üyelik süreci başlayacaktır. Güvenlik mimarisi ise farklı bir alanda durmaktadır.

İki taraf da iyi niyetli olmak zorundadır ve iki taraf da çaba sarf etmelidir. Nitekim “Tango için iki kişi gerekir.” İki tarafın da iyi niyetli olması ve olumlu adımlar atmaları hâlinde, Türkiye’nin özellikle güvenlik alanında Avrupa için-deki önemi artacaktır. Güvenlik sektöründe başlayan süreç, ilerleyen dönemde başka konulara ve farklı iş birliklerine doğru genişleyebilir.

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE YAŞANAN KRİZLER: II. TRUMP DÖNEMİ ANKARA-WASHINGTON İLİŞKİLERİNİ NELER BEKLİYOR?

Prof. Dr. Mehmet Sait DİLEK

Giriş

Geçmişten günümüze Türk-Amerikan siyasi ilişkilerinin temelleri incelendiğinde; riskler ve fırsatlar başlıkları üzerinden inişli çıkışlı bir görüntünün oluştuğu göze çarpmaktadır. Bu çalışmada, ikili ilişkilerde özellikle risk seviyesini yükseltmiş olan krizler, zamanın ruhu dikkate alınarak vaka analizi penceresinden ana hatlarıyla değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu kapsamda ABD Senatosunun onaylamadığı üç ayrı antlaşma başta olmak üzere Amerikan askerî ve siyasi varlığından kaynaklanan sorunlar, tarafların bölgesel ve küresel hadiselerle farklı perspektiflerden yaklaşımları gibi hususlar, harmanlanma metoduyla (dönemsel-güncel) okuyucuların dikkatine sunulmuştur.

Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik açılardan köprü bir ülke olduğundan günümüzde sarkaç politikası izleyip hem Batı hem de Doğu ülkeleriyle sürdürülebilir ilişkiler kurmayı dış politikasının merkezine yerleştirmiştir. Günümüz Türk-Amerikan ilişkilerini değerlendirirken, ABD Başkanı Trump'ın ilk döneminde Washington-Ankara hattında yaşanmış olan zorlukları gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bu nedenle ikili ilişkilerin bugününe ve geleceğine “ihtiyatlı bir iyimserlik” penceresinden bakmakta fayda vardır. Lakin her iki devlet başkanının (Erdoğan-Trump) günümüzde daha güçlü siyasi zemine sahip olmaları, birbirlerini yakından tanımaları ve ulusal çıkarlara odaklanmaları ilişkilerde rasyonel bir zemin kurma olasılığını artırmaktadır. Makro açıdan bakıldığında ise Trump, ikinci dönemiyle birlikte küresel dünya düzenini özellikle Çin'i hedef alacak şekilde değiştirmeye çalışıp herhangi bir uluslararası ilke ve norma bağlı kalmadan ülkesinin çıkarlarını maksimize etmeye çalıştığı gözlemlenmektedir. Bu yaklaşım, yalnızca yükselen güçler nezdinde değil, müttefiklik ilişkilerinde de risk faktörünün yükselmesine neden olmaktadır.

1. Krizlerin Tarihsel Arka Planı

Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanmış olan krizleri ele alırken, meseleyi siyasi tarih disiplini üzerinden değerlendirebilmek önem arz etmektedir. Tarihsel arka plana hâkim bir yazar, o dönemin ruhunu güçlü bir şekilde yansıtabilirken, güncel meseleleri yakından takip edebilmek de Türk-Amerikan ilişkilerinin bugünü ve yarını sorusuna kuvvetli düzeyde cevap verme kapasitesi sağlamaktadır. Dolayısıyla Washington-Ankara ilişkilerine “harmanlama metodu” ile yaklaşabilmek, daha rasyonel analiz yapabilme ve kriz yönetimlerindeki güçlü ve zayıf boyutları ortaya çıkarabilme imkânını mümkün kılmaktadır.

Türk-Amerikan ilişkileri özellikle II. Dünya Harbi’ni müteakip ivme kazandıktan, akademik bağlamda çalışmalar bahsi geçen dönem sonrasına odaklanmış tarzda yoğunluk göstermektedir. Ancak başta Ermeni meselesi olmak üzere tarihsel arka planı olan konularda, ikili ilişkileri 1945 yılı itibarıyla dikkate almak akademik açıdan eksiklik anlamına gelmektedir. Öte yandan, Türk-Amerikan ilişkileri tarihi, salt krizlerden ibaret olmayıp her iki ülkeye fırsatlar yelpazesi de sunabilmiştir. Bu çalışmada, ilkin vaka analizi üzerinden krizlerin anatomisi incelenmiş olup karar vericilerin sorunun çözümü kapsamında ne gibi adımlar attıklarına yer verilmiştir. İkinci olarak ise II. Trump Dönemi Ankara-Washington İlişkilerini Neler Bekliyor? sorusuna bilimsel ilkeler ışığında cevap aranmıştır.

1.1. Osmanlı Devleti Dönemi

Bağımsızlık Savaşı’nı müteakip ABD, Akdeniz’deki deniz ticaretini İngiltere’nin himayesi olmadan sürdürmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Amerikan ticaret gemilerinin Atlas Okyanusu’ndan Akdeniz’e geçerken Osmanlı Devleti’nin kısmen de olsa hükümrânlık alanında bulunan ve Magrib Ülkeleri/ Garp Ocakları ismiyle de bilinen Libya, Tunus ve Cezayir Dayılarıyla sorunlar yaşamalarına neden olmuştur. ABD, Dayılara ilk zamanlarda vergi ödemek zorunda kalmış olduğundan, mevcut durumu değiştirebilmek bağlamında Berberiler Savaşı (1801-1815) adı verilen deniz muharebeleri gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla bu mücadele, Osmanlı Devleti ile ABD arasında dolaylı da olsa muharebeler yaşandığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki, 2016 yılında Amerikan Donanması, resmî sosyal medya hesabı üzerinden kuruluşunun 241. yıldönümü anısına tasarımsal bir görsel paylaşmıştır. Eskiye ait bu görselde, Türk ve ABD bayraklarını taşıyan denizciler arasında yaşanan çatışmalardan bir kesit, çetin başlığı altında resmedilmiştir. Ancak ABD Donanması yetkilileri,

Türk kullanıcılarının gösterdikleri yoğun tepkiler üzerine bu paylaşımı kaldırmak zorunda kalmışlardır.

Akdeniz ve Karadeniz limanlarına açılmak isteyen ABD, siyasi ve dinî faktörlerin de etkisiyle Osmanlı Devleti ile de resmî bir antlaşma imzalamanın yollarını aramıştır. Türk tarafı ise coğrafi uzaklık ve “en ziyade müsaadeye mazhar devlet” statüsüne zemin hazırlayan kapitülasyonlar gibi hususlar nedeniyle bu teklife uzun süre sıcak bakmamıştır. Ancak İngiliz-Fransız-Rus ittifakının, Osmanlı-Mısır Donanması’nı Navarin’de (1827) yakması üzerine Osmanlı Devleti denizcilik alanında zafiyet yaşamaya başlamıştır. Bu alanda iş birliği yapabilme iradesi, iki devlet arasında resmî ilişki kurulma sürecini hızlandırmıştır. 1830 Antlaşması’nda bu konudaki eksiği giderebilmek için kaleme alınan gizli madde, ABD Senatosunda hukuk sistemlerine uygun olmadığı gerekçesiyle onaylanmamıştır. Bu kapsamda yürütme organı sorumluluk üstlenip, Henry Eckford isimli deniz mühendisini Osmanlı Devleti uhdesinde görev alması için yönlendirmiştir. Eckford, “The United States” isimli gemisiyle Türk sularına gelip bahsi geçen deniz aracını Osmanlı Devleti’ne satmıştır. Eckford’un vefatı sonrasında yakın arkadaşlarından Foster Rhodes, İstanbul Aynalıkavak Tersanesi’nde gemi yapımı hizmetine devam etmiştir.

XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren başat güçler; adli, ticari, siyasi ve iktisadi alanlarda kapitülasyonlar elde etme yarışına girdiklerinden, ülke içerisinde dualist bir yapının (eğitim: mektepler, medreseler, azınlık okulları, yabancı okullar; hukuk: şeriat mahkemeleri, nizamiye mahkemeleri, konsolosluk mahkemeleri) oluşması kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu dönemde misyoner okullarının sayısı kontrolsüz bir şekilde artarken, Amerikan konsolosları da Osmanlı Devleti’ndeki vatandaşlarının suç işlemleri hâlinde extraterritorial haklar kapsamında kendileri tarafından yargılanmaları gerektiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca ABD, mütekalibiyet ilkesine aykırı bir şekilde tek taraflı olarak İstanbul’daki elçiliğini Büyükelçilik seviyesine çıkarmak istemiştir. Washington-İstanbul hattı arasında yaşanan bu kriz, Türk yetkililerinin geri adım atmaları üzerine çözülmüştür.

ABCFM (Amerikan Board) adlı misyoner teşkilatı, dünya halklarını Protestanlaştırma düşüncesiyle Osmanlı Devleti topraklarına da öncü misyonerler göndermiştir. Bu misyonerler, geniş çaplı sondaj çalışmaları neticesinde hazırladıkları raporları üst yönetimlerine sunmuşlardır. Başta ABCFM olmak üzere misyoner teşkilatlar, hayırseverlik sepeti üzerinden kendilerini görünür tutmaya çalıştıkları gibi, zamanla teşkilatlanmalarını hızlandırıp en ücra

yerlere kadar yayılma becerisi göstermişlerdir. Bu genişleme stratejisi sayesinde Amerikan misyoner teşkilatları, özellikle Gayrimüslimlerin milli kimlik inşalarında (Bulgar, Ermeni vb.) kritik roller üstlenmeye başlamışlardır. Ayrıca ABD Dışişleri Bakanlığı, tek taraflı olarak aldığı bir kararla, Erzurum, Sivas ve Harput üçlüsünde konsolosluklar açıp Ermenilerin ayrılıkçı hareketlerini yakından izleyip dolaylı açıdan siyasi destek verme stratejisi izlemiştir. Bu gibi müdahaleler, içte Müslümanlar ile Gayrimüslim unsurlar arasında gerilimlerin tırmanmasına neden olduğu gibi, Ermenilerin ve Rumların vb. ABD'ye göç ediş olgusunu da hızlandırmıştır. Misyoner teşkilatları, özellikle Osmanlı Devleti'ndeki Şark Hristiyanlığı ile organik bağ kurduklarından, Amerikan kamuoyunda lobcilik çalışmaları hız kazanmış olup Türkler aleyhine kara propaganda içerikli haber sayısında da artış yaşanmıştır. Bu bağlamda kara propagandanın zirve örneklerinden biri, Henry Morgenthau'nun kaleme aldığı "Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü" adlı çalışmasıdır. Ancak önde gelen Türkologlardan biri olan Heath W. Lowry, yaptığı inceleme neticesinde Morgenthau'nun savaş sonrası yazdığı hatıratıyla, büyükelçilik dönemine ait günlükleri arasında ciddi düzeyde tutarsızlıklar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Buna rağmen ABD Başkanları her yılın 24 Nisan'ında yaptıkları açıklamalarda veya Senatonun ve Temsilciler Meclisinin kabul ettiği karar tasarılarında Morgenthau'nun öyküsüne doğrudan veya dolaylı şekilde atıf yapmaya devam ettikleri görülmektedir. Ayrıca günümüzde, Türkiye aleyhine hazırlanan bazı karar tasarılarının ABD Senatosunda ya da Temsilciler Meclisinde gündeme getirilmesinde ya da bazı dış yardımların veya yüksek düzeyli teknoloji transferlerinin engellenmesinde Ermeni ve Rum lobilerinin etkide buldukları görülmektedir.

Osmanlı Devleti döneminde iki taraf arasında yaşanan en ciddi krizlerden birisi de diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve savaş ilanı riskidir. Almanya'nın, Zimmermann Telgrafı üzerinden Meksika'yı, ABD'ye karşı kışkırttığı İngiliz kriptoloji uzmanlarınca tespit edilmiştir. Bu konuda bilgilendirilen Wilson yönetimi, tarafsızlık siyasetini ihlal etmeleri nedeniyle Almanya ile Avusturya-Macaristan ikilisine 1917 yılının Nisan ayında savaş ilan etmiştir. ABD, Bulgaristan'a ve Osmanlı Devleti'ne ise diplomatik ilişkilerin kesildiğini aynı ay içerisinde bildirmiştir. ABD'nin bahsi geçen iki devlete savaş ilan etmeyişi; uzak cephelerde bulunmaları, misyoner kurumlarına karşı halkın olumsuz tepkiler verme olasılığının kuvvetli oluşu ve Almanya'nın asimetrik açıdan daha güçlü bir tehdit kapsamında görülmesi etkili olmuştur.

1.2. Millî Mücadele Dönemi

Osmanlı Devleti ile ABD arasında diplomatik ilişkiler 1917-1927 yılları arasında *de facto* (fiilen) olarak gayriresmî bir şekilde yürütülmüştür. Bu kapsamda Millî Mücadele dönemi içerisinde Amerikalı Amiral Bristol, yüksek komiser statüsüyle ikili ilişkilerin fiilen de olsa sürmesine ciddi katkıda bulunmuştur.

Büyük Harp sonrasında başat güçler (İngiltere ve Fransa) Wilson'un On Dört Noktası'nı teorik olarak kabul etmişlerse de pratik bağlamda ulusal çıkarlarını maksimize edebilmek için ciddi hak ihlallerinde bulunmuşlardır. Paris Barış Konferansı'nda etkili olan İngiliz aklı önemlerine binaen Orta Doğu'yu A Tipi, Afrika Kıtasını B Tipi ve Asya-Pasifik bölgeleri ise C Tipi topraklar şeklinde kategorize etmiştir. Wilson'un sömürgeciliği kaldırma teklifi ise mandaterlik adı altında yeniden şekillendirilmiştir.*

İngiltere; bu dönemde Suudi Arabistan, Irak, Mısır, Kıbrıs, İstanbul ve Boğazlara odaklanırken Fransa ise Suriye, Ürdün, Lübnan ve Çukurova bölgesini kontrol altına almaya yönelmiştir. Türkler çoğunlukta olduğu hâlde Anadolu toprakları ise "Ermenistan" mandaterliği adı altında ABD'ye önerilmiştir. İngiltere, misyoner teşkilatlarının etkisiyle ABD Dışişleri Bakanlığının bu konuya olumlu yaklaşabileceği kanaatini taşımıştır. Ayrıca ayrılıkçı Ermenilere sunulan vaatlerin yerine getirilebilmesi askerî, siyasi ve iktisadi yükümlülükler getireceğinden Washington'un bölgede mandater güç olması, Londra'nın çıkarlarıyla uyum göstermektedir.

Bu öneri üzerine ABD Başkanı Wilson, mandaterlik teklifini incelemek üzere General Harbord Heyeti'ni görevlendirmiştir. General Harbord, bölgeye yaptığı ziyaretler neticesinde hazırladığı raporda meseleyi realist bir bakış açısıyla ele almıştır. Harbord, özellikle Türk-Rus yakınlaşmasını "kızıl-yeşil birlikteliği" olarak tanımlayıp bu bölgede Amerikan mandası önerisinin uygulanabilirliğinin güç olduğunu dile getirmiştir. Harbord, Osmanlı coğrafyasının verimli ve stratejik bölgelerinin İngiltere ve Fransa tarafından kontrol altına alındığını; ABD'ye ise en sorunlu ve çatışma riski yüksek bölgelerin önerildiğini belirtmiştir. Harbord, geniş bir coğrafyada yaptığı ziyaretler neticesinde risklere ve fırsatlara yer verdiği raporunu hazırlayıp ABD Senatosuna sunmuştur. Senato, geleneksel politikaları olan yalnızcılık ilkesinin de etkisiyle

* Hillary Clinton ABD Dışişleri Bakanı görevindeyken Asya-Pasifik bölgesinin, jeopolitik ve jeo-ekonomik açılardan birincil derecede önemli coğrafya hâline dönüştüğünü bildirmiştir. Dünya nüfusunun neredeyse yarısını ihtiva eden Çin, Hindistan ve Rusya üçlüsünün hem ikili ilişkilerde hem de uluslararası örgütler vasıtasıyla Amerikan hegemonyasını tehdit edecek adımlar atmaları Washington'un küresel ve bölgesel politikalarını yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur.

Ermenistan mandaterliği teklifini reddetmiştir. Millî Mücadele hareketi ise Amerikan mandaterlik teklifini Erzurum ve Sivas Kongresi'nde kesin bir dille reddetmiştir. Amerikan istihbaratıyla da yakından ilişkili isimlerden biri olan Louis Edgar Browne, Sivas Kongresi'ni yakından takip etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu süreçte oldukça dikkatli davranıp ulusal ve uluslararası dengelere uygun hareket etme stratejisi izlemiştir. Bu nedenle Ankara, ulusal bağımsızlığa saygı duyulması şartıyla çeşitli alanlarda teknik düzeyde anlaşmalar yapabileceklerini Amerikan kamuoyuna duyurarak Anglo-Sakson ittifakı parçalamayı hedeflemiştir.

İngiltere'nin mandaterlik hususundaki yönlendirmesi başarısız olunca, İngiliz karar vericiler bu kez ABD'den daha uygulanabilir bir talepte bulunmuşlardır. Bu kapsamda Sevr Antlaşması'na 89. madde olarak bir hüküm eklenip Ermeni-Türk sınırının belirlenmesi yetkisi ABD Başkanı Wilson'a bırakılmıştır. Wilson, bu konuda tarafsız bir kişi olduğunu iddia etmişse de hazırladıkları harita gerçeklere aykırı şekilde çizilmiştir. Şöyle ki; Müslümanların çoğunlukta oldukları Erzurum, Van ve Bitlis gibi doğu illeri "Ermenistan" sınırları içerisinde gösterilmiştir. Bu suni proje, Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk ordusunun askerî başarıları neticesinde fiilen geçersiz hale getirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Millî Mücadele hareketinin batı, doğu ve güney cephelerinde elde ettiği askerî başarılar, siyasi zaferlerle de taçlandırılmıştır. Bu bağlamda çok taraflı bir antlaşma olan Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923), Yeni Türkiye'nin uluslararası hukuk zemininde tanınması anlamına gelmiştir. ABD, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmemiş olduğundan Lozan Barış Konferansı'na gözlemci devlet statüsünde katılmıştır. Diğer devletlerin Ankara ile imzaladığı hukuki metinleri kapsamlı inceleyen Amerikan Heyeti, Türk tarafıyla diplomatik ilişkileri yeniden tesis edebilmek gayesiyle Lozan'da ikili antlaşma talebinde bulunmuştur. Yapılan görüşmeler neticesinde TBMM Hükümeti ile ABD arasında Lozan'da ikili antlaşma (6 Ağustos 1923) imzalanabilmiştir.

1.3. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi

1.3.1. Cumhuriyetin İlk Yılları

Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden normalizasyonu için ilk adım kapsamında ikili antlaşmanın imzalanıp yasama organlarınca onaylanması önem arz etmekteydi. Ancak bahsi geçen antlaşmada kapitülasyonlar, azınlık hakları

ve Ermeni Yurdu gibi konularda Türk tarafının lehine maddelerin yer verilmiş olması ABD Senatosunun antlaşmayı onaylamamasına neden olmuştur. Bunun üzerine yürütme organları, karşılıklı bir şekilde devreye girme kararı almışlardır. Şöyle ki, iki tarafın Dışişleri Bakanları, Modus Vivendi tekniğiyle (mektup teatisi) diplomatik ilişkileri yeniden tesis etme iradesi göstererek krizi sonlandırmayı başarmışlardır. Müttekabiliyet ilkesi gereği Joseph Grew ile Ahmet Muhtar Bey ikilisi büyükelçi olarak atandıklarından diplomatik ilişkiler resmî (de jure) bir şekilde yeniden kurulmuştur.

Taraflar arasında bu dönemde yaşanan krizlerden biri de Bursa Amerikan Kız Lisesi olayıdır. Bursa Amerikan Kız Lisesinde dört Müslüman kız öğrencinin din değiştirdiğinin 1928 yılında öğrenilmesi, Ankara-Washington hatında kısa süreli de olsa gerginlik yaşanmasına zemin hazırlamıştır. “Tanassur Olayı” olarak da bilinen bu kriz, bahsi geçen okulun kapatılıp öğretmenlerinin ülkelerine geri gönderilmeleriyle sona ermiştir.

Türkiye'nin II. Dünya Harbi'nde savaş dışı kalma stratejisini benimseyip aktif tarafsızlık stratejisi izlemesi, Washington-Ankara siyasi ilişkilerinde küçük ölçekli de olsa güven bunalımı oluşturmuştur. II. Dünya Harbi esnasında yaşanan önemli kırılmalar (Pearl Harbor-Barbarossa Harekâtı) İngiltere, ABD ve SSCB üçlüsünün zorunlu müttefiklik ilişkisi kurmalarını kaçınılmaz kılmıştır. SSCB'nin Balkanlar üzerinde ikinci cephe açılması isteği, Amerikan kuvvetlerinin Normandiya sahillerine çıkmayı tercih etmesiyle sekteye uğramıştır. II. Dünya Savaşı'na katılması için Türkiye'ye yönelik baskılar gün geçtikçe artmış olup Roosevelt, Churchill ve İsmet Paşa Kahire Konferansı'nda liderler zirvesi gerçekleştirmişlerdir. Ancak Türkiye, askerî taahhütler yerine getirilmeden savaşın taraflarından biri olmayı o dönemin koşulları açısından uygun görmemiştir. Ankara'nın bu konuda olumsuz cevap verşi başta SSCB olmak üzere müttefik güçlerin Potsdam Konferansı'nda (1945) Boğazlar rejiminin güncellenmesine dair fikir teatisinde bulunmalarına zemin hazırlamıştır. Türkiye'nin denge oyunu, harbin sonlarına dek ülkeyi büyük bir afetten kurtarmış olsa da başat güçlerin bu konferanstaki yaklaşımları artık harbe sembolik de olsa katılımın zaruri olduğunu göstermiştir.

1.3.2. Soğuk Savaş Yılları

Türkiye, Büyük Harbin sonlarına doğru BM'in kurucu üyelerinden biri olabilmek ve Batı İttifakı ile yakınlaşabilmek gayesiyle Almanya ve Japonya ikilisine sembolik düzeyde savaş ilan etmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken SSCB,

makro boyutta komünizm ideolojisini dünya siyasetindeki nüfuzunu artırma bağlamında kullanırken; mikro boyutta ise Türkiye'ye yönelik baskılayıcı bir dış politika stratejisi benimsemiştir. Sovyet tehdidinin gün geçtikçe daha yüksek bir seviyeye gelmesi, Türk-Amerikan ilişkilerinin çeşitlenip güçlenmesine neden olmuştur. Türkiye, partiler üstü (CHP akabinde DP) bir stratejiyle ana müttefik kapsamında ABD ve NATO ikilisine eklemlenmeye çalışmıştır. Truman Doktrini, Marshall Yardımı, NATO üyeliği gibi hususlar ilişkileri güçlendirirken Amerikan askerlerinden kaynaklanan spesifik sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Şöyle ki, gümrük muafiyetine tabi olan Amerikalı askerlerin bir kısmı, bu hakları suiistimal edip ülkelerinden getirdikleri ürünleri yüksek fiyatlarla Türk halkına satabilmişlerdir. Bavul ticareti dışında millî ve dinî değerlere saygısızlıkta bulunan bazı askerlerin varlığı da Türkiye'deki Amerikan sempatisinin sorgulanmaya başlanmasına etkide bulunmuştur. Ankara'da ikamet eden Yarbay Morrison'un sivil haldeyken ölümlü trafik kazasına (1959) sebep olması da Türk kamuoyunca yakından takip edilmiştir. Çünkü Amerikalı komutanlar, bahsi geçen personelin görevi başındayken bu kazayı gerçekleştirdiği beyanında bulunarak Türk yargısının ceza vermesini engellemişlerdir. Dolayısıyla "NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması"nın ilgili maddesi suistimal edildiğinden ülke içerisindeki anti-Amerikancılık fikirsel boyutta güç kazanmaya devam etmiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan diğer bir kriz, İncirlik Üssü'nden kalkış yapan U-2 casus uçağının Türkiye'nin haberi olmadan bir uçuş gerçekleştirmesidir. Şöyle ki Sovyet askerî unsurları hava sahalarında yaptıkları müdahale sonucunda bu uçağı düşürmüş olup Francis Gary Powers isimli pilotu sağ olarak ele geçirmişlerdir. ABD'nin tek taraflı bir şekilde aldığı bu gibi kararlar, Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehlikeye düşürdüğü gibi iç ve dış siyaset bağlamında oldukça zor durumlara düşürebilmiştir.

Benzer başka bir kriz ise Jüpiter Füzeleri'nin İzmir Çiğli'den sökülüşüyle yaşanmıştır. Eisenhower döneminde Türkiye ve ABD arasında imzalanan 1959 yılı Protokolü ile nükleer başlıklı Jüpiter Füzeleri İzmir Çiğli'ye 1961 yılı itibarıyla konuşlandırılmıştır. Küba Füze Krizi nedeniyle ABD-SSCB ikilisi kendi aralarında pazarlıklar yapıp İzmir Çiğli'deki füzelerin sökülmesi hususunda uzlaşmışlardır. Türkiye bu görüşmeler esnasında bilgilendirilmemiştir.

Türkiye'de Amerikan karşıtlığının güçlenmesine zemin hazırlayan krizlerden diğer biri de Kıbrıs meselesi nedeniyle kaleme alınmış olan Johnson Mektubu'dur. Kıbrıs meselesinin çözümünde uygulanan kriz yönetimine ana

hatlarıyla bakıldığında Türkiye, Yunanistan ve Birleşik Krallık üçlüsünün 1959 yılında Zürih ve Londra Antlaşmaları'nı imzalayıp Ada'da garantör devletler hâline geldikleri ve nihai aşamada Kıbrıs Cumhuriyeti'ni çoğulculuk anlayışıyla 1960 yılı itibarıyla kurdukları görülmektedir. Ancak bir süre sonra Rum tarafı, "Biz bu anayasayla çok fazla taviz verdik, değişiklik istiyoruz" diyerek Ada'daki Türklerin imhasını hedefleyen Akritas Planı'nı uygulamaya başlamıştır. Akritas Planı kapsamında gerçekleştirilen Kanlı Noel (1963) sonrasında TSK, Ada'daki Rum saldırganlığına karşı askerî bir harekât planlamıştır. Bu gelişme üzerine harekete geçen ABD Başkanı Lyndon B. Johnson, İsmet İnönü'ye diplomatik nezakete uygun düşmeyen bir mektup (1964) göndermiştir. Bu mektupta, askerî bir müdahale yapıldığı takdirde Amerikan silahlarının kullanılmayacağı ve Sovyet müdahalesi olduğu takdirde NATO kolektif güvenlik taahhüdünün geçerli olmayabileceği tehdidinde bulunulmuştur. Adalet Partisi iktidara geldiğinde Başbakan Süleyman Demirel ve ekibi de Ada'ya askerî müdahale gerçekleştirmedikleri için kamuoyundan baskı görmüşlerdir. Bu baskıların da etkisiyle Cüneyt Arcayürek, Hürriyet gazetesindeki 13 Ocak 1966 günlü yazısında bu mektuptan bahsederek hükümet üzerindeki baskının bir nebze de olsa hafiflemesini sağlamıştır. Bu krizlerin Washington kaynaklı oluşu ve kriz yönetimi konusundaki eksiklikler, Türkiye'de 68 kuşağının oluşmasına ve anti-Amerikancı eylemlere neden olmuştur.

ABD'nin başta Kıbrıs ve Vietnam olmak üzere dış politika anlayışından rahatsızlık duyan 68 Kuşağı, "Tam Bağımsız Türkiye" sloganlarıyla Altıncı Filo'nun İstanbul ziyaretlerini 1967-1969 yılları arasında protesto etmiştir. Bu dönemde Amerikalı askerlerin denize atılması olayları yaşandığından iki ülke arasında diplomatik kriz yaşanmıştır. Göstericiler, o dönemin meşhur sloganı olan "Yankee Go Home" ifadesini sıkça kullanmışlardır. Başka bir çarpıcı protesto ise 1969 yılında ODTÜ Kampüsü önünde yaşanmıştır. Tüm uyarılara rağmen ODTÜ'yü ziyaret etmeye karar veren ABD'nin Ankara Büyükelçisi Robert Komer'in, Cadillac marka makam aracı öğrenciler tarafından yakılmıştır.

Türk-Amerikan ilişkilerinde güven bunalımını artıran bu hadiseler, daha büyük krizlerin habercisi olmuştur. Bu krizlerin ilki, haşhaş ekiminin yasaklanması için uygulanan baskıdan kaynaklanmıştır. Şöyle ki, 1970'li yıllarda ABD'de hippie gençlik hareketi hızla yayılırken, uyuşturucu kullanım yaşı da giderek alt yaşlara doğru düşmüştür. Dönemin ABD Başkanı Richard Nixon, "Altın Üçgen" ismiyle bilinen Laos-Tayland-Burma (Myanmar) en yoğun

uyuşturucu üretim bölgelerinden biri olduğu hâlde, Türkiye’de sınırlı düzeyde yapılan haşhaş ekiminin yasaklanması için Ankara’ya baskı yapmaya başlamıştır. Seçilmiş hükümetler (AP, CHP/MSP) yasağa karşı dururlarken; teknokrat hükümetler (Nihat Erim hükümetleri) 10 milyon \$ karşılığında ABD’nin yasaklama talebini yerine getirmişlerdir. CHP-Millî Selamet Partisi (MSP) koalisyon hükümeti, bir başka ifadeyle Ecevit-Erbakan ikilisi, haşhaş ekimi yasağını ikinci kez kaldırma kararı aldığından içte ve dışta bedeller ödemek zorunda kalmıştır. Dönemin Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayan-gil’e göre “12 Mart Muhtırası’nın en önemli nedenlerinden biri, Türkiye’nin haşhaş ekimini yeniden serbest bırakmasından kaynaklanmıştır”.

Türkiye’nin haşhaş ekimine yeniden izin vermesini müteakip Kıbrıs Barış Harekâtını iki aşamalı şekilde gerçekleştirmesi üzerine Başkan Ford’un engelleme çabalarına rağmen ABD Senatosu 1975 yılı itibarıyla silah ambargosu kararı almıştır. Tolere edilmesi mümkün olmayan bu adım üzerine 1. Milliyetçi Cephe iktidarı Başbakan Süleyman Demirel’in kararıyla Savunma İşbirliği Antlaşması’nı (SİA) askıya alıp Amerikan üslerini aynı yıl içerisinde kapatma kararı almıştır. Üst üste yaşanan krizler üzerine ABD yürütme organı normalizasyon kapsamında adımlar atmaya başlamıştır. ABD, Türkiye ile yeniden diyaloga geçerek üs kullanımı karşılığında her yıl ekonomik yardım içeren Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA) teklifinde bulunmuştur. SEİA, sadece savunma alanında değil, ekonomik ilişkilerde de Türkiye ile ABD arasındaki iş birliğini derinleştirmeyi amaçlamıştır. Türkiye’ye yıllık yaklaşık 1 milyar \$ ekonomik yardım öngören bu antlaşma genel bütçe prensiplerine uygun düşmediği gerekçesiyle ABD Senatosu tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine yürütme makamı, Dış Yardım Yasası’na 1978 yılında ilave bir madde ekleyip bahsedilen rakamın 1990’lı yıllara dek Ankara’ya gönderilmesini sağlamıştır.

Türkiye-ABD ilişkilerinde güven bunalımına neden olan hususlardan birisi de ABD’nin seçilmiş iktidarlara karşı çeşitli vesayetlerle kurmuş olduğu ilişki türüdür. 1954 yılında kabul edilen Ulusal Güvenlik Strateji Belgeleri’ne bakıldığında ABD’nin gerektiğinde müttefik ülkelerde de CIA operasyonlarına izin verdiği görölmektedir. Öte yandan 1979 yılı, ABD açısından dış politika-da üç önemli ülkenin kaybedildiği yıl olarak ön plana çıkmıştır. Afganistan, Sovyetler tarafından işgal edilirken, İran’da Batı karşıtı “İslam Devrimi” gerçekleştirilmiştir. Nikaragua’da ise iktidar ABD karşıtı sol kesimlerin eline geçmiştir. Aynı dönemde Türkiye’de yoğun ideolojik çatışmalar yaşanması,

ABD'nin Ankara'daki gelişmeleri yakından takip etmesine neden olmuştur. ABD, 1960 yılında olduğu gibi 12 Eylül 1980 askerî darbesinin de olacağını görmüş, ancak ulusal çıkarlarına doğrudan tehdit saymadığı için darbeyi engelleme iradesi göstermemiştir. Beyaz Saray'da hâkim olan düşünce, darbecilerin demokrasiyi daha sağlam temellere oturtacağı varsayımıdır. Bu geleneksel yaklaşım, Türk-Amerikan ilişkilerinde güven duygusunun zedelenmesini kaçınılmaz kılmıştır.

İkili ilişkilerin zedelenmesine neden olan diğer bir sorun ise sözde Ermeni soykırımını tanıyan tasarılar ile başkanlık düzeyinde verilmiş olan resmî beyanatlardır. Şöyle ki, Temsilciler Meclisi ilk kez 1975'te, ABD Senatosu 2019'da sözde soykırımı tanıma kararı almışlardır. Ermeni lobilerinin çalışmaları neticesinde elli eyaletin tamamı Türkiye aleyhine kararları kayıt altına almıştır. ABD Başkanları düzeyinde ilk soykırım tabiri ise 1981 yılında Ronald Reagan tarafından ifade edilmiştir. Soykırım kelimesini kullanmaktan diğer ABD Başkanları özellikle kaçınmışlardır. Biden başkanlığı döneminde sözde soykırım tabirini her yıl kullanmayı geleneksel bir şekilde tercih ederken; Obama ve Birinci ve İkinci Trump dönemlerinde "Meds Yeghern" (Büyük Felaket) tabiri kullanılmıştır.

1.3.3. Soğuk Savaş Sonrası İlk Yıllar

Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında Baba Bush, Irak'ın Kuveyt'e askerî müdahalesini gerekçe gösterip Körfez Harekâtını başlatmıştır. Bu kararın bir neticesi olarak Irak'a konuşlandırılan Amerikalı askerlerin oluşturduğu Çekiç Güç ile terör örgütü PKK ilişkisine dair Türk basınında yer alan haberler, Washington-Ankara hattında yeni gerilimlere zemin hazırlamıştır.

ABD Uçak Gemisi Saratoga'nın NATO Kararlılık Tatbikatı (2 Ekim 1992) esnasında Türk Savaş Gemisi Muavenet'i vurması ve beş Türk askerinin şehit düşmesi iki taraf arasında yaşanmış krizlerden bir diğeridir. ABD'li yetkililer, bu olayın bilinçli bir şekilde planlanmadığını iddia edip Türk donanmasında kullanılmak üzere ondan fazla askerî deniz aracını tazminat bağlamında hibe etme kararı almışlardır. Konuyu derinlemesine inceleyen çalışmalar incelendiğinde bu tür tatbikatlarda normalde gerçek mühimmat kullanılmadığı ve sadece tek bir kişinin düğmeye dokunmasıyla ateşlemenin yapılamayacağı bilgisine erişilmektedir. Bu nedenle Çekiç Güç kaynaklı gerilimin bir çıktısı olarak bu saldırının bilinçli yapıldığına dair iddialar gündemde yer bulmuştur.

1.3.4. 11 Eylül Saldırıları Sonrası Dönem

ABD, 11 Eylül saldırıları sonrasında “önleyici savaş” adı altında devletlerin egemenliğini kısıtlayıcı sert bir tutum geliştirmiştir. Oğul Bush “Ya bizimlesiniz ya da karşımızdasınız” söylemi üzerinden kovboy diplomasisinin devletlerce desteklenmesini olmazsa olmaz bir koşul kapsamında değerlendirmiştir. ABD, önleyici savaş doktrini kapsamında sırasıyla Afganistan ve Irak’a askerî müdahalelerde bulunmuştur. ABD, Irak’a daha etkili düzeyde askerî müdahalede bulunabilmek için Türkiye topraklarını da kullanmak istemiştir. 1 Mart Tezkeresi içerisinde yer alan bu talep, TBMM’de gerçekleştirilen oylama neticesinde 2003 yılında reddedilmiştir. Bu ret kararı, Türk-Amerikan ilişkilerinde ciddi düzeyde kırılmaların yaşanacağıının en temel işaretlerinden birisi olmuştur. Amerikalı karar vericiler, yasama organının ret kararını müttefiklik ruhuna aykırı bulmuşlardır ve kara kaplı defterlerine Türkiye’yi not etmişlerdir.

1 Mart Tezkeresi’nin olumsuz etkisiyle Amerikalı askerî gruplar, Süleymaniye’de konuşlanmış olan Özel Kuvvetlerdeki on bir Türk askerinin başlarına çuval geçirerek 4 Temmuz 2003’te gözaltına almışlardır. Bu olay, iki taraf arasındaki uyuşmazlığın, çatışmaya evrilecek kadar kritik seviyelere ulaştığını gösterdiği gibi Türk toplumunun ABD’ye bakışı derinden etkilemiştir.

15 Temmuz 2016 tarihli FETÖ Darbe Girişimi esnasında ve sonrasında ABD Başkanlığını yürüten Obama ve ekibinden beklenen güçlü ve açık destek gelmemiştir. Dönemin ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden, darbe girişiminden yaklaşık kırk gün sonra Türkiye’yi ziyaret etmişse de ABD’nin genel yaklaşımı yetersiz ve soğuk bulunmuştur. Ayrıca hain darbe girişiminin arkasındaki örgüt başının ABD’de ikamet edişi ve Türkiye’nin iade taleplerine rağmen hiçbir adım atılmayışı ilişkileri zedeleyici ana başlıklardan biri olmuştur.

ABD Başkanı Obama döneminde başlayan Suriye İç Savaşı’nda CENTCOM, PYD-YPG terör yapılanmasını SDG çatısı altında örgütleyerek alanda güç kazanmalarına olanak tanımıştır. Bu durum, Türkiye’nin güney sınırında güvenlikçi politikalar izleyip Fırat Kalkanı’nı gerçekleştirmesine neden olmuştur. Trump’ın ilk döneminde de adı geçen terör oluşumunun kullanması için ağır silahlar bölgeye gönderilmiştir. Türkiye, sınır güvenliği başta olmak üzere güvenlikçi politikalarının tezahürü neticesinde ilkin Zeytin Dalı Harekâtı’nı (2018), akabinde ise mektup krizine rağmen Barış Pınarı Harekâtı’nı (2019) düzenlemiştir. Bunun üzerine ABD, Barış Pınarı Harekâtı dolayısıyla Millî Savunma Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına kısa süreli de olsa yaptırım uygulamıştır. Biden döneminde de özellikle Suriye ve Filistin

konularında benzer politikaların sürmesi, Washington-Ankara ilişkilerindeki kötümser havanın sürmesini kaçınılmaz kılmıştır. Biden-Erdoğan ikilisinin Roma’da vardıkları mutabakat uyarınca Türkiye-ABD Stratejik Mekanizması, 4 Nisan 2022 tarihi itibarıyla Ankara’da başlatılmıştır. Ekonomik/savunma iş birliği, terörle mücadele, bölgesel ve küresel meseleler başta olmak üzere iki tarafın ortak menfaatlerinin bulunduğu konu başlıkları heyetler arası görüşmeler üzerinden incelemeye tabi tutulmuşsa da ilişkilerin istenilen düzeyde restorasyonu mümkün olmamıştır.

Birinci Trump dönemine damga vuran krizlerden bir diğeri de Rahip Brunson olayıdır. İzmir Diriliş Kilisesi Rahibi Andrew Craig Brunson, süresiz oturma izni için Türk makamlarına 2016 yılında başvurmuştur. Bu başvuruyu müteakip Evanjelik mezhebine mensup Rahip Brunson hakkında ilkin sınır dışı edilme, akabinde ise FETÖ soruşturması kapsamında tutuklama kararı alınmıştır. Başkanlar seviyesinde yapılan görüşmeden sonuç alınamayınca ABD, zorlayıcı diplomasi metoduna başvurup Adalet ve İçişleri Bakanlarına yönelik yaptırımın yanı sıra Türkiye’den ithal edilen alüminyumda ve çelikte gümrük vergisini artırma kararı (Ağustos 2018) almıştır. Bu kararlar, Türk lirasının değer kaybı yaşamasına neden olduğundan Türkiye’deki piyasalar olumsuz etkilenmiştir. 2018 yılının Ekim ayında bahsi geçen şahıs, tutuklu bulunduğu süre yeterli görülerek mahkeme kararıyla serbest bırakılmıştır.

Trump’ın birinci döneminde yaşanan diğer bir kriz, Türkiye’nin S-400 hava savunma sistemi alımı nedeniyle ortaya çıkmıştır. Aslında Türkiye, Obama döneminde hava savunma sistemlerini ABD’den Patriot satın alarak çözmek istediği hâlde Washington yönetimi bu talebi sıcak karşılamamıştır. Türkiye’ye füze sistemi 12 Temmuz 2019’da ulaşıncaya Trump yönetimi, F-35 yeni nesil savaş uçaklarının üretim sürecinden Ankara’yı çıkardığını duyurmuştur. Akabinde ise ABD Kongresi, Rusya ile kayda değer ilişki kurulması münasebetiyle “ABD’nin Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşı Koyma Yasası’nı (CAATSA)” devreye almıştır. Bu yasanın verdiği yetkiyle, T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı ve adı geçen kurumda üst düzey yetkili olan dört kişi, 2020 yılı aralık ayı itibarıyla ikincil yaptırımlara maruz bırakılmıştır.

2. İkili İlişkilerin Geleceği ve Muhtemel Krizler

ABD-Türkiye ikilisi arasında NATO çerçevesinde uzun yıllara dayanan müttefiklik ilişkileri mevcuttur. Bu köklü ortaklık, Avrupa-Atlantik coğrafyasının barış ve istikrarına önemli katkılarda bulunmaktadır. Trump yönetiminin

Transatlantik ilişkiler bağlamında külfet yükü paylaşımı talebi de (GSYH'nın %5'i) Türkiye tarafından desteklenip NATO Zirvesi'nde onaylanmıştır. Fırsatlar penceresinden bakıldığında; Türkiye'nin NATO üyesi oluşu Ankara'nın elini güçlendirmektedir. Şöyle ki, Türkiye'nin hem Batıyla hem de Doğuyla sürdürülebilir ilişkiler kurabilmesi, güncel sorunlarda (Ukrayna, İran, Suriye, Filistin vb.) Ankara'nın arabulucu rolü üstlenmesini sağlamaktadır. Türkiye; Kafkasya, Ortadoğu, Akdeniz, Karadeniz ve Balkanlar gibi kritik bölgelerin kesişim noktasında bulunduğu için, asimetrik açıdan güçlü olan ve farklı yaklaşımlar benimseyen devletler de Ankara'nın pozitif diplomasi çabalarına rasyonel bir perspektiften yaklaşmaktadırlar. Örneğin ABD Başkanı Trump, Körfez turuna (2025) çıktığı sırada Dışişleri Bakanı Rubio'yu İstanbul'a göndermiştir. Burada ABD-Ukrayna-Türkiye ve Rusya Federasyonu-Ukrayna-Türkiye üçlü görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Esir takası ve Tahıl Koridoru Anlaşması gibi önemli işlere imza atmış olan Türkiye, arabuluculuk zemini kurmaya devam ederek bölgesel veya küresel çapta savaş riskini azaltmaya çalışmaktadır.

Türkiye ve ABD, iktisadi bağlamda 100 milyar dolarlık ticaret hacmi hedeflemektedirler. 2024 yılı verilerine göre Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında ABD ikinci; ithalatta ise beşinci sırada yer almaktadır. İki ülke arasındaki toplam ticaret hacmi yaklaşık 32,5 milyar dolardır. Trump'ın gümrük vergilerini artırma eğilimi taşımasından dolayı hedeflenen rakama ulaşmanın çok güç olduğu ortadadır. ABD, Türkiye'ye yaklaşık 1 milyar dolar daha fazla ürün satıyor olsa da bu fark ciddi bir cari açık ya da bağımlılık ilişkisi yaratmamaktadır. Türk Hava Yolları'nın İstanbul'dan, ABD'deki 14 ayrı noktaya doğrudan uçuş yapması, başkonsoloslukların ve Türk-Amerikan İş Konseyinin faaliyetleri ilişkilerin ivme kazanmasına zemin hazırlayabilecek kapasite barındırmaktadır.

Trump özellikle ilk dönemdeki başkanlık sürecinde kritik öneme sahip mevkilere müesses nizamın uygun bulunduğu kişileri atadığı gibi, Rusya soruşturmasının olumsuz etkileri nedeniyle karar verme seçeneklerini gözden geçirmek zorunda kalmıştı. Birinci dönemde Ankara-Washington hattında yaşanan zorluklar, yaptırımlar politikası çerçevesinde ilişkileri daha da içinden çıkılması güç bir noktaya taşımıştır. Bu nedenle ikinci dönem ikili ilişkilere de "ihtiyatlı bir iyimserlik" penceresinden bakmak gerekmektedir. Zira Trump, hızlı bir şekilde fikir değiştirebilen ve çıkarlarını en üst düzeyde merkeze alan lider profili çizmektedir. Ancak her iki devlet başkanının (Erdoğan-Trump) günümüzde daha güçlü siyasi zemine sahip olmaları, birbirlerini yakından

tanımları ve ulusal çıkarlara odaklanmaları ilişkilerde rasyonel bir zemin kurma olasılığını artırmaktadır. Bu kaygıyı giderebilmek bağlamında taraflar arasında telefon diplomasisi, üst düzey ziyaret planlamaları ve hariciye koridorlarının karşılıklı iyi niyet girişimlerinde bulunmaları önem arz etmektedir.

Diplomatik ilişkilerde büyükelçilerin kişisel nitelikleri ve siyasi kimlikleri de önemli bir rol oynayabilmektedir. Atanan büyükelçiler zaman zaman ilişkileri pozitif yönde ivmelendirebildiği gibi gerilimleri de artırabilecek etkide bulunabilmektedirler. Bu bağlamda ABD'nin Ankara Büyükelçisi görevine yakın zamanda atanan Thomas Barrack'ın kökeninin Osmanlı tebaasından Lübnanlı bir aileye dayandığı göze çarpmaktadır. Bu durum, bahsi geçen kişiye bulunduğu ülkenin kültürünü tanıması bakımından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Aynı zamanda bahsi geçen Büyükelçi, ABD'nin Suriye Özel Temsilcisi olarak atanmış olup "ABD-Türkiye-Suriye Çalışma Grubu" da faaliyetlerine başlamıştır. İki ülkenin Dışişleri Bakan Yardımcıları düzeyinde yapılan bu temaslar, tarafların Suriye konusuna dair bir uzlaşma zemini aradıklarını göstermektedir. Lakin bu konuda Türkiye'nin hassasiyetlerine ne kadar dikkat edileceği hususu, kriz riskini sürekli canlı tutacak bir potansiyel barındırmaktadır.

ABD, Soğuk Savaş döneminde "üçgen politikası" izlerken Çin ile yakın ilişkiler kurup SSCB'yi yalnızlaştırmıştı. Bu politikanın da etkisiyle Soğuk Savaş dönemindeki amansız rekabetin sona ermesi mümkün olmuştu. Günümüzde kritik teknolojiler açısından Çin, 44 kritik teknolojinin 38'inde ABD'nin önüne geçmiş durumdadır. Bu nedenle Çin, ABD'nin küresel hegemonyasına karşı iktisadi ve yüksek teknoloji bağlamında göz ardı edilemez bir rakip hâline gelmiştir. Bu nedenle Trump, askerî ve siyasi açıdan tehdit gördüğü klasik rakibi Rusya Federasyonu ile ilişkileri normalleştirip Asya Pasifik'teki dengeleri lehine çevirmek istemektedir. Ancak Trump yönetiminin herhangi bir uluslararası ilke ve norma bağlı kalmadan ülkesinin çıkarlarını maksimize etmeye çalıştığı bir ortamda, müttefiklerini gücendirmeden bu dengeleri yeniden nasıl şekillendirebileceği sorusuna sağlıklı cevap verebilmek güçtür.

Sonuç olarak, Türk-Amerikan ilişkileri geçmişten günümüze örnek vakalarda da görüleceği üzere birçok sınamaya tabi tutulmuştur. Lakin ilişkilerde krizler kadar fırsatların da ön plana çıktığını gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bu bağlamda iki ülke karar vericileri, siyasi ilişkileri sürdürürlerken kompartmantalist yaklaşımla hareket etme olgunluğu gösterebilmeleri diyalog zeminini sürdürebilmelerine imkân tanıyacaktır.

TÜRKİYE-AFRİKA ÜLKELERİ İLİŞKİLERİNDE YENİ DÖNEM: SAHEL PENCERESİ

Doç. Dr. Ceren GÜRSELER

Giriş

Türkiye'nin Mali, Nijer ve Burkina Faso başta olmak üzere Sahel ülkeleriyle olan ilişkileri, Afrika dış politikasında yeni bir pencere, yeni bir dönem açmaktadır. Dolayısıyla Afrika dış politikasını ve söz konusu politikada değişimi görmek ve anlamak için bu yeni dönemi Sahel ile ilişkileri üzerinden okumak son derece önemlidir.

Türkiye'nin genel dış politika çerçevesi ve Sahel'deki gelişmeler, Batı'nın özellikle Fransa'nın bölgeden çekilmesi, Türkiye'nin Sahel'le olan ilişkilerinin gelişmesine neden olmuştur. Fransa'nın çekilmesi, Ankara'nın faaliyetlerini ve görünürlüğüne artırması gibi bölgede yaşanan çeşitli değişikliklerden ve gelişmelerden hareketle mevcut dönemi "Sahel'de yeni paradigma" olarak adlandırmak mümkündür.

Sahel'de yaşanan bu yeni paradigma, yukarıda bahsedildiği üzere Türkiye'nin Afrika ülkeleri ile ilişkilerinde de yeni bir sayfayı içermektedir. Afrika politikaları söz konusu olduğunda Türkiye, ilk aşamada Kuzey Afrika odaklı bir politika izlemiş, sonrasında Sahraaltı Afrika'ya yönelmiştir. Ancak belli bir dönemin sonrasında Doğu Afrika ve Güney Afrika'ya da açılmaya başlamıştır. Günümüzde Türkiye'nin politikaları, Doğu Afrika'dan sonra Batı Afrika'ya, diğer bir ifadeyle Sahel bölgesine odaklanmış durumdadır. Bu bağlamda Türkiye'nin Sahel ülkelerine yönelik politikası, bahse konu bölgedeki yeni gelişmeleri bizzat takip ettiğini ve ilgili gelişmelere cevap verdiğini göstermektedir.

1. Türkiye'nin Afrika Ülkeleri ile İlişkileri

Türkiye'nin Afrika politikasında yeni dönemin bir göstergesi olarak Ankara ile Sahel ülkeleri arasındaki ilişkiyi ele almak, Türk dış politikasında Afrika'nın mevcut konumunu anlamayı ve gelecekteki yerine dair çıkarımlarda bulunmayı kolaylaştıracaktır. Mevcut dönemde akademik literatürde ve medyada, Türkiye'nin kıtadaki varlığı ve politikaları için "geleneksel olmayan

aktör” nitelendirmesi yapılmaktadır. Eski sömürge devletleri, özellikle Fransa ve Birleşik Krallık “geleneksel ülkeler” olarak kabul edilirken; Afrika ile gelişen ilişkileri ve kıtadaki görünürlükleri bağlamında Türkiye ve Rusya ise “geleneksel olmayan” aktörler olarak değerlendirilmektedir.

Diğer bir ifadeyle gerek “yükselen güç” gerekse “geleneksel olmayan aktör” nitelendirmelerinin de gösterdiği üzere Afrika’da görünürlüğü en fazla olan yabancı ortaklardan biri de Türkiye’dir. Bu bağlamda oluşan siyasi çerçevede Türkiye’nin Afrika politikasında Sahel bölgesi giderek öne çıkmaktadır. Türkiye’nin dış politikasına yaşanan değişikliklere ilaveten Afrika siyasetindeki yapılanmalar, hareketlilik ve Sahel bölgesindeki konjonktürün değişmesi bu tablonun oluşmasındaki başat gelişmelerdir.

Türkiye’nin Afrika ülkelerine yönelik politikası özellikle 2005 yılından itibaren üç dönem altında incelenebilir: “Açılım Dönemi” ile ilişkilerde başlatılan ivme, ardından “Stratejik Ortaklık Dönemi” ve son olarak “Afrika Ortaklık Politikası Dönemi” adıyla sürdürülmektedir.

“Açılım Politikası”, Türkiye’nin kıtaya yeniden dönüşü anlamı taşıyan, bazı ülkelerle ise ilişkileri yeniden başlatan, bazı ülkelerle ise ilk defa ilişkiler kuran bir süreç olmuştur. “Stratejik Ortaklık” döneminde ilişkiler gelişmeye devam etmiş ve daha çok güvenlik politikaları ön plana çıkmıştır. “Afrika Ortaklık Politikası” sürecinde ise ilişkilerin kurumsallaştığını ve sistematik bir yapı kazandığını söylemek mümkündür. Ayrıca Türkiye’nin savunma politikasının bir parçası olarak Afrika ile ilişkiler uygulanmaya konulmakta, özellikle savunma başlığı öne çıkmaktadır. Her üç dönemin ana unsurları, Sahel-Türkiye ilişkilerinde de mevcuttur.

“Afrika Ortaklık Politikası” dönemine paralel olarak bazı akademik çevrelerde, Türkiye’nin Küresel Güney’in sözcülüğüne soyunduğu ve Afrika’daki artan görünürlüğünün de bunun bir göstergesi olduğu ifade edilmektedir. 2005 yılından itibaren ilgili siyasi tablo incelendiğinde Türkiye’nin Küresel Güney’in sözcülüğünü yapmak adına çeşitli adımlar attığı görülebilmektedir. Örneğin “En Az Gelişmiş Ülkeler Konferansı”nın 2010’lu yıllarda İstanbul’da düzenlenmesi, bu bağlamda akla gelen ilk örneklerden birisidir. Söz konusu konferansa katılımı Afrika ülkelerinin çoğunlukta olması da Ankara’nın kıta ülkeleri ile ilişkileri bağlamında kayda değer bir adım olmuştur.

Bu kapsamda Türk dış politikası söyleminde BM Güvenlik Konseyinin yapısının sürekli eleştirilmesi de önem teşkil etmektedir. Diğer ifadeyle Afrika

lkelerinin Konyeyde temsiliyetinin kuvvetlendirilmesi talebi Ankara tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır.

Sahel özelinde değerlendirme yapıldığında ise yukarıda çizilen çerçevenin Ankara tarafından takip edildiğini söylemek mümkündür. Örneğin halihazırda “Açılım” ve “Stratejik Ortaklık” dönemlerinin izleri görülmekle birlikte yeni dönemin, yani “Afrika Ortaklık Politikası” döneminin başat unsurları da Sahel ile ilişkilerde uygulanmaya konulmaktadır.

2. Sahel’de Güncel Gelişmeler, Stratejik Değişimler ve Türkiye

Dünya çapında değerlendirildiğinde Sahel’in istikrarsızlığa en fazla maruz kalan bölgelerden biri olduğu görülmektedir. Bu bölgede radikal terör yapılanmaları bulunmaktadır. Ayrıca Sahel lkelerinde devlete isyan eden ayrılıkçı gruplar mevcuttur. Yoksulluk, kaynakların eŐitsiz dağılımı, iklim krizinin getirdiği sorunlar gibi birçok etmen Sahel’i istikrarsız bir bölge hâline getirmektedir. Sınırların yeterince kontrol altında olmaması ve özellikle Libya’da Muammer Kaddafi rejiminin düŐmesiyle artan silah kaçakçılığı da istikrarsızlığın ortaya çıkmasında ve devam etmesinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda terörizmle mücadele, istikrarsızlığın giderilmesinde önemli bir alan teşkil edilmektedir. Dolayısıyla Sahel gerek Avrupa gerekse Orta Doğu için stratejik öneme sahiptir. Çünkü Irak ve Suriye’deki terör yapılanmaları g kaybettikçe Afrika kıtasına, özellikle Libya’ya ve Sahel bölgesine geçerek faaliyet göstermeye başlamıştır.

“Afrika Ortaklık Politikası Dönemi”nde Türkiye, bölgedeki gelişmelerden de hareketle Sahel lkeleri ile ilişkilerini giderek artırmış ve artırmaya devam etmektedir. Türkiye-Sahel ilişkileri artık birçok kaynakta “yeni bir pencere” olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’nin Afrika politikası hakkında Osmanlı Devleti geçmiŐinden hareketle “kaldığı yerden devam ettiği” Şeklinde yorumlar yapılmaktadır. Türkiye, diğer Afrika lkeleriyle olan ilişkilerinde olduğu gibi Sahel’de de Osmanlı tarihinin kültürel yakınlığını kullanarak iş birliğini arttırabilmektedir.

Sahel’de yaşanan en önemli stratejik deęiŐimlerden biri, yeni aktörlerin giderek ağırlığını ve etkisini Batı aleyhine arttırmasıdır. Türkiye ve Rusya, Sahel’de öne çıkan aktörler olarak görülmektedir ve iki ülke bazı alanlarda benzer politikalar izlemektedir. Sahel bölgesinde, özellikle de Mali’de, Rusya ve Türkiye’nin Fransa ile rekabet içinde oldukları söylenebilir. Bu durum hem uygulanan politikalara hem de Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ile

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan arasındaki söylem düzeyindeki rekabete de yansımaktadır.

Batılı ülkeler, Batı Afrika'ya yönelik yaklaşımlarında kimi örneklerde demokrasi ve insan haklarını ilişkilerde birer şart olarak öne sürerken kimi örneklerde ise yaşanan ihlalleri görmezden gelmektedir. Türkiye ise söz konusu başlıklara daha temkinli ve ılımlı yaklaşarak, özellikle anayasal olmayan yollardan yönetim değişikliği gibi istikrarsızlık unsurlarında krizi yumuşatma politikası izlemektedir. Bu bakımdan Türkiye, Afrika ve Sahel'le olan ilişkilerinde “devlet” ve “egemenlik” kavramlarına odaklanmaktadır. Türkiye'nin Afrika ile ilişkilerinde öne çıkan bir diğer unsur, inşaat ve altyapı yatırımlarına odaklanması, yumuşak gücünü ve gerektiğinde sert gücünü kullanabilmesidir. Bu etmenler, Sahel ile ilişkilerde de öne çıkan özelliklerdir.

Rusya da bu bölgede etkin bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Sputnik gibi medya araçlarıyla yumuşak gücünü kullanarak uluslararası kamuoyunda görünürlük kazanmaya çalışmaktadır. Ancak Sahel ülkeleri bağlamında Türkiye ile Rusya'yı karşılaştırmak gerekirse, başta kültürel yakınlık ve benzerlikler gibi nedenler olmak üzere Türkiye, Rusya'dan daha fazla öne çıkmaktadır. Rusya'nın Afrika ile ilişkilerinde Cumhurbaşkanı Vladimir Putin'in etkisinden bahsedilebilir. Nitekim Putin, Rusya'nın yakın çevresinde istediği politikaları izledikten sonra Afrika'ya yönelmiş; özellikle 2014 Ukrayna Krizi sonrası Afrika'ya olan ilgi ve bu kapsamda uygulanan politikalarda artış gözlemlenmiştir.

Fransa bağlamında da son dönemde Macron örneğinde görüldüğü üzere Paris'in Afrika politikaları ülkenin gerek iç gerekse dış siyasetinde kayda değer bir etkiye sahiptir. Macron, seçim kampanyalarında ve yönetime gelir gelmez Afrika'yla ilişkileri değiştireceğini kaydetmiştir. Ancak Afrika'dan gelen tepkilere bakıldığında Macron'un bu yönde başarılı olduğunu ifade etmek pek mümkün gözükmemektedir. Fransa-Afrika birleşimi anlamına gelen “Françafrique” kavramının değiştirileceği açıklanmıştır. Çünkü Macron, kolonyal dönemin hatıralarının artık geçerli olmadığını ve Fransa'nın kolonyal politikalar izlemediğini ileri sürmüştür.

Darbeler, mevcut dönemde dahi Afrika'nın bir gerçeğini teşkil etmektedir. Dekolonizasyon sürecinden sonra pek yüksek sesle olmasa da 2000'li yıllarda Afrika Birliği'nin kuruluşuyla birlikte darbeye resmen karşı çıkılsa da kıta ülkelerinde darbeler hâlen gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda Sahel bölgesi ve yaşanan stratejik değişimler öne çıkmaktadır. 2020 yılından itibaren Afrika'nın

Sahel bölgesinde Mali'yle başlayan, daha sonra Burkina Faso ve Nijer'le devam eden bir darbeler süreci yaşanmaktadır. Dekolonizasyon, diğer ifadeyle sömürgeciliğin tasfiyesinden sonra oluşturulan paradigmlar değişmektedir. Özellikle 2000'li yıllarda Afrika Birliği'nin kuruluşuyla birlikte darbeye resmen karşı çıkılrsa da kıta ülkelerinde darbeler hâlen gerçekleşebilmektedir. Bunun en son örnekleri Mali, Burkina Faso ve Nijer'de yaşanmıştır.

Peki, bu darbeler neden önemlidir ve diğer darbelerden neden farklılık göstermektedir? Bunun sebebi, söz konusu ülkelerin hem Afrika'daki geçerli siyasi, idari paradigmayı reddetmeleri hem de bu muhaliflikleri üzerinden kendi aralarında bir bütünlük ve yeni bir paradigma oluşturup Afrika'nın genel siyasi tablosuna karşı çıkmalarıdır. Örneğin, söz konusu ülkeler, kurucusu oldukları Batı Afrika Ekonomik Topluluğundan (Economic Community of West African States, ECOWAS) ayrılma kararı almışlardır.

Bahsi geçen örgüt, ilk aşamada ekonomik bir yapılanma olarak kurulmuş olsa da ilerleyen yıllarda bölgedeki güvenlik sorunları sebebiyle faaliyet alanlarına güvenlik ve siyasi iş birliği konularını da eklemiştir. ECOWAS'ın temel prensiplerinden biri de üye ülkelerde gerçekleşen darbeleri, diğer ifadeyle anayasal olmayan yollardan yönetim değişikliğini reddetmesidir. Nitekim Mali, Nijer ve Burkina Faso ile ECOWAS arasında gergin ilişkiler uzun süredir devam etmekteydi. Üç ülke, söz konusu örgütten ayrılma kararı alarak kendi aralarında bir ittifak ve daha sonra konfederasyon oluşturmuştur. Bu bağlamda Afrika'nın mevcut paradigmasına karşı gelip en azından küçük çapta da olsa kendi aralarında yeni bir paradigma yarattıkları için söz konusu yeni tablo incelemeye değerdir.

Mali'nin durumuna özel olarak değinmekte yarar bulunmaktadır. Zira Sahel'deki darbeler süreci bu ülkede başlamıştır. Mali'de birden fazla darbe yaşanmış; adeta bir darbeler süreci ortaya çıkmıştır. Ayrıca Fransa'nın Mali'den çekilmesi, Sahel'den çekilmesi olarak yorumlanmış; Mali'deki istikrarsızlık ve Fransa karşıtlığı süreci başlatan gelişmelerden birkaçı olarak öne çıkmıştır. Burkina Faso ve Nijer'le kıyaslandığında Mali, Afrika'nın mevcut paradigmasından ayrılma ve yeni bir paradigma oluşturma sürecinde daha görünür hâle gelmiştir. Bu yeni paradigma, Mali'deki darbe süreciyle fiilen başlamıştır. Söz konusu süreç, 2010'lu yıllara kadar götürülebilir.

Mali'deki istikrarsızlığın birçok sebebi ve boyutu mevcuttur. Örneğin Tuaregler'in devletle sorunlu ilişkileri her dönem istikrarsızlık unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Tuaregler, Mali nüfusu içinde azınlığı oluşturmakta ve

uygulanan politikalarda değişikliği hedeflemektedir. Öyle ki Mali'nin bağımsızlığını kazanmasından bu yana Sahel bölgesinde self-determinasyon talep edilmektedir. Gerek özerklik gerekse bağımsızlık yönünde çeşitli self-determinasyon taleplerde bulunulmuştur. Söz konusu talepler, çeşitli gerekçelerle meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Örneğin Mali'nin farklı bölgeleri arasında siyasi ve ekonomik olarak oldukça büyük farklılıklar vardır. Buldukları bölgede dışlandıkları, siyasi ve kültürel haklarının tanınmadığı sıklıkla dile getirilmektedir.

Bu dışlanmışlık duygusu içinde çevre ülkelerden destek aldıklarında ayaklanmalar çıkabilmektedir.

Yaşanan son ayaklanmalar dikkate alındığında istikrarsızlığın daha büyük boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bunun en büyük nedeni, Tuareglerin köktendinci terör hareketleriyle iş birliği yapmasıdır. Ayrıca Mali'nin kuzeyinden başkent Bamako'ya doğru ilerlenmiştir. Bu durum, bölgede en fazla istikrarsızlık yaratan gelişme olmuştur. Öyle ki başkent Bamako'nun düşmesi an meselesi hâline gelmiştir. Bu yüzden Sahel'in diğer bölgelerinde de istikrarsızlık yaşanması kuvvetle muhtemel olduğu için çeşitli uluslararası müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Bu müdahalelerde Fransa ön planda yer almıştır.

Fransa, askerî müdahalelerle bölgeye ve Mali'ye istikrar getirmeye çalışmış; Serval, Barkhane ve Takuba operasyonları bu kapsamda yürütmüştür. Fakat Mali'de son yaşanan gelişmeler, özellikle artan Fransa karşıtlığı, Fransa'yla her türlü ilişkiyi koparma çabaları ve hatta ECOWAS'ın Fransız politikalarını izlediği yönündeki suçlamalar, Fransa'nın bölgedeki politikalarını başarıyla gerçekleştiremediğini açıkça göstermektedir. Böyle bir ortamda, henüz istikrar sağlanamamışken, terör örgütlerinin faaliyetleri gibi gerekçelerle Fransa'yla iş birliği yaptığı iddiasıyla eski Cumhurbaşkanı Keita devrilmiş ve darbe gerçekleştirilmiştir.

Mali'deki darbeden sonra tablo Sahel'in diğer iki ülkesinde de yaşanmıştır. Bu tablonun yayılmasını yeni paradigma değişikliği şeklinde okumak mümkündür. Özellikle Fransa karşıtlığı'nın her üç ülkenin toplumları ve devlet yetkilileri tarafından dile getirilmesi ve ECOWAS'tan ayrılarak yeni bir örgütlenmeye gidilmesi, yeni paradigmanın en önemli işaretleri arasında yer almaktadır. Afrika genelinde dışlanacaklarının farkında olan bu ülkeler, ittifaklarını daha sonra konfederasyon şeklinde yapılandırmıştır. Ayrıca Fransa'nın yarattığı boşluğu da Türkiye başta olmak üzere farklı aktörlerle iş birliğine girerek doldurmuştur.

ECOWAS, Sahel'in üç ülkesindeki anayasal olmayan yollardan yönetim değişikliğine karşı gösterdiği tepkiler nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Başta söz konusu ülkelere yaptırım uygulaması, ardından yaptırımlarını geri çekmesi, istikrarsızlığı derinleştirdiği şekilde eleştirilmiş ve dolayısıyla rolünün sorgulanmasına yol açmıştır. Böylece Batı Afrika'da Sahel ile sınırlı yeni bir iş birliğinin sağlanması olumsuz bir tabloyu ortaya çıkarmıştır. Bu durum, Mali, Nijer ve Burkina Faso ile ECOWAS'ın ekonomik ve diplomatik ilişkilerinin gerilmesine hatta kapmasına neden olmuştur.

3. Türkiye-Afrika İlişkilerinde “Sahel Penceresi”

Mali, Nijer ve Burkina Faso örneğinde görülüğü üzere Sahel ülkeleriyle olan ilişkiler, Türkiye'nin Afrika dış politikasında yeni bir pencere açmaktadır. Diğer bir ifadeyle bahse konu yeni dönemi Sahel merkezli okumak son derece önemlidir. Türkiye'nin genel dış politika çerçevesi ve Sahel'deki gelişmeler, Batı'nın -özellikle Fransa'nın- bölgeden çekilmesi, Türkiye'nin Sahel'le olan ilişkilerini artırmıştır. Bu dönemi “Sahel'de yeni paradigma” olarak adlandırmak mümkündür. Afrika Birliği'nin ve özellikle ECOWAS'ın altını kalın çizgilerle çizdiği “anayasal olmayan yollardan yönetim değişikliğine, darbelere ve sınır değişikliklerine” karşı çıkan mevcut paradigma; Mali, Burkina Faso ve Nijer tarafından tersine çevrilmiş ve kendi aralarında yeni bir paradigma oluşturulmuştur. Yeni paradigma, yakın ilişkilerin iş birliğine evrilmesine odaklanmaktadır. İlk olarak üç ülke arasında bir ittifak sistemi şeklinde başlayan bu iş birliği, daha sonra bir konfederasyon yapısına dönüşmüştür.

Bu yeni çerçevede Türkiye, savunma sanayindeki iş birliğiyle Sahel ile ilişkilerini daha da genişletmiş; ilişkiler kapsamlı bir boyuta ulaşmış ve giderek gelişmektedir. Türkiye, Sahraaltı Afrika, Kuzey Afrika odaklı bir politikadan sonra Doğu Afrika ve Güney Afrika'ya da açılmaya başlamıştır. Günümüzde ise Türkiye'nin politikaları, Doğu Afrika'dan sonra Batı Afrika, yani Sahel bölgesine odaklanmış durumdadır. Bu bağlamda Türkiye, özellikle Sahel'deki yeni gelişmeleri bizzat takip etmekte ve uygun politika üreterek cevap vermektedir.

Ankara'nın alandaki gelişmeleri yakından takip etmesine önceki dönemlerde de rastlamak mümkündür. Türkiye'nin Afrika politikasının özellikle ikinci dönemde, diğer ifadeyle “Stratejik Ortaklık” döneminde güvenlik konusu ön plana çıkmıştır. Güvenlik alanındaki derinleşen ilişkilerin ve faaliyete yansıyan iş birliğinin en somut örneklerinden biri Somali başlığıdır. Sert gücün yanı sıra yumuşak gücün de kullanıldığı Somali örneği, özellikle Sahel bağlamında

Türkiye'nin Afrika'ya yaklaşımı ve izlediği politikalar açısından önemli bir model teşkil etmektedir. Bu örnek, Türkiye'nin Sahel bölgesine açılmasında önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca Fransa'nın bölgeden ve özellikle Mali'den çekilmesi, Türkiye'nin bölgeye yönelmesini kolaylaştıran bir unsurdur. Türkiye, bu gelişmeyi doğru değerlendirerek alandaki boşluğu doldurmuştur.

Fransa'nın Mali'deki politikalarının başarısız olması, askerî müdahaleleri ve buradaki askerî varlığına gerekçe gösterilen terörizmi sonlandırma hedefinde başarısız olması veya ülkede istikrarı sağlayamaması, Mali'de ve bölge genelinde Fransız karşıtlığını artırmıştır. Kamuoyunda Rusya öne çıksa da Türkiye'nin bölgedeki varlığı bir kez daha önem kazanmıştır. Bu ortamda artan Fransız karşıtlığına paralel olarak Türkiye, Sahel ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmektedir. Gerek yumuşak güç gerek sert güç açısından Türkiye, Sahel'de etkin bir politika sergilemektedir.

Fransa'nın aksine Türkiye, taraflar arasında diyalogu benimseyen, demokratik yönetime bir an önce geçilmesini savunan, gerektiğinde anayasanın hazırlanmasında ve ulusal uzlaşma görüşmelerinde yardımcı olabileceğini ifade eden bir tavır sergilemektedir. Bu açıdan bakıldığında ECOWAS, Afrika Birliği ve Türkiye'nin farklı pozisyonlarında olduğu söylenebilir. Fakat Türkiye, her iki örgütle de ilişkilerini iyi tutmaya çalışmakta ve bu alanda başarılı da olmaktadır. Çünkü hem Afrika Birliği hem de ECOWAS, Türkiye'nin Afrika'yla ilişkilerinin özellikle başlangıcında ve kurumsal çerçevenin çizilmesinde oldukça etkili aktörler olmuştur.

Her iki örgütte de Türkiye gözlemci üye statüsündedir. Bu durum özellikle Rusya'yla kıyaslandığında Türkiye'nin Afrika'yla ilişkilerinde daha etkin bir politika izlediğini göstermektedir. Yeni paradigma, Afrika'da bir değişimin habercisi olarak okunabilir. Macron'un çekilme kararı alması ve Türkiye'nin Sahel politikalarının eleştirilmesi, aslında Sahel'deki değişikliğin Türkiye tarafından doğru okunduğunu göstermektedir. Mali, Nijer ve Burkina Faso, Türkiye'nin sunduğu fırsatların Rusya, Batı ve Çin'in sunduğu fırsatlardan farklı olduğunu görmektedir. Konfederasyon yapısına giden üç ülke; Mali, Burkina Faso ve Nijer, savunma sanayinde, örneğin zırhlı araçların veya insansız hava araçlarının alınmasında Türkiye'yi tercih etmektedir. Bunun sebepleri olarak Batı ülkelerinin ilgili teçhizatlarının daha pahalı olması, demokrasi ve iyi yönetim gibi kriterleri sık sık gündeme getirmesi, Çin'e göre Türk araçlarının kalitesinin yüksek olması gösterilebilir. Sayılan faktörler, aynı zamanda Türkiye'nin Sahel'de daha görünür olmasına sebebiyet vermektedir.

Bu bağlamda çeşitli örnekleri sıralamak mümkündür. Bayraktar firması, insansız hava araçlarının Mali’de güvenliğe ve istikrara katkısından dolayı devlet tarafından nişanla ödüllendirilmiştir. Dolayısıyla salt Mali değil; Burkina Faso ve Nijer de Türkiye’nin savunma sanayisine ayrı ayrı ilgi göstermekte ve Çin ya da Batı’dan ziyade Türkiye’yi tercih etmektedir.

Türkiye, söz konusu ülkelerle kurduğu ilişki kapsamında, genel olarak Afrika siyasetinde görüldüğü gibi, hammadde ihtiyacını karşılamaktadır. Bu bağlamda Sahel ile ilişkisi, Türkiye’nin “Açılım Dönemi”nde, “Stratejik Ortaklık Dönemi”nde ve bu üçüncü dönemde geçerli olan özelliklerin bir devamı olarak yeni bir pencere sunmaktadır. Ticaret hacminin giderek artması, söz konusu durumun en somut göstergesidir. İkili ticaret hacmi giderek büyümektedir. Özellikle 1990’ların sonu ve 2000’lerin başındaki rakamlara bakıldığında mevcut dönemde kayda değer bir ivmenin kat edildiği görülmektedir.

Söz konusu tabloyu anlamak için Ankara’nın Sahel’deki darbe sürecine yaklaşımını da ifade etmek gerekir. Örneğin Türkiye, Mali’deki darbe sürecini gözeterik telefon diplomasisi yürütmüş ve gelişmeleri yakından takip etmiştir. Ayrıca demokratik yönetime geçilmesinde ve gerekiyorsa uzlaşmanın sağlanmasında Türkiye’nin öncü olabileceği, tarafları bir araya getirebileceği ifade edilmiştir. ECOWAS, Afrika Birliği ve Batı tarafından Mali’ye yaptırım uygulanırken; Türkiye benzer bir tutum sergilememiştir. Bunun yerine taraflar arasında gerginliği azaltmaya yönelik bir tavır takınmış ve ılımlı bir tutum izlemiştir. Diğer bir ifadeyle darbeler sürecindeki kriz yönetimi ilişkilerine bakıldığında Türkiye’nin farklı bir çizgi izlediği görülmektedir. Örneğin o dönemde temasta bulunan ilk yetkililer arasında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu yer almıştır. Yeni yönetimle görüşmeler yapması ve Mali’deki BM misyonuyla teması, istikrarın sağlanmasında Türkiye’nin rol alabileceğini ve dengeleri iyi okuduğunu göstermesi açısından önemli bir örnektir. Sahel’de yeni paradigmanın oluşması kayda değer bir gelişmedir ve Türkiye’nin bunu doğru okuması kritik önemdedir. Türkiye’nin bu okumayı “Afrika Ortaklık Politikası” bağlamında da yaptığını söylemek mümkündür. Yeni unsurları barındırmaktadır. Savunmanın yanında güvenlik iş birliği de öne çıkmaktadır. Ancak Sahel bölgesi, diğer ülkelerden farklılık teşkil etmektedir. Bunun nedeni, Mali özelinde bakılacak olursa; hâlen ya da kısa bir süre önceye kadar açılım döneminin politikalarının izlenmesidir. Örneğin Doğu Afrika ile kıyaslandığında Mali’de Türk Büyükelçiliği’nin açılması ve Türkiye’de Mali Büyükelçiliği’nin açılması nispeten geç gerçekleşmiştir. Ancak bugünkü

Mali-Türkiye ilişkilerinin geldiği noktaya bakıldığında kısa sürede hızlı bir gelişme yaşandığını söylemek mümkündür. Bilhassa terör örgütü FETÖ ile mücadele kapsamında Türkiye, Mali'nin bu mücadelede yer almasını istemektedir. Türkiye, FETÖ ile bağlantılı kişilerin Türkiye'ye iadesini, Türk okullarının şu anda tek yetkili kurum olan Maarif Vakfına devredilmesini de talep etmektedir. Mali'nin tutumuna bakıldığında, diğer Afrika ülkelerine kıyasla daha farklı bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Örneğin Mozambik, okulların Maarif Vakfına devrine temkinli yaklaşırken; Mali bu süreci hızlandıran adımlar atmaktadır.

Bu doğrultuda Türkiye'nin Sahel bölgesindeki güvenlik politikası da şekillenmektedir. Terörle mücadelede Türkiye'nin mevcut deneyimleri, Sahel bölgesindeki üç ülke, özellikle de Mali için örnek teşkil etmektedir. Terörle mücadelede söz konusu aktörlerle iş birliği yapılabilir. Ayrıca Türkiye'nin Somaliland ile Somali merkez yönetimi arasındaki arabuluculuk rolü, Sudan ve kimi dönemlerde Güney Sudan'da üstlendiği kolaylaştırıcı arabuluculuk görevleri, Mali'de olası ulusal uzlaşma görüşmelerinde Türkiye'nin yer alabileceğine işaret etmektedir.

Sahel'deki bahse konu üç ülkedeki yönetimle ilişkilerine bakıldığında, Türkiye'nin hem sert gücünü hem de yumuşak gücünü kullandığını söylemek mümkündür. Önemli camilerin inşa edilmesi veya restore edilmesi bu bağlamda önem taşımaktadır. Ayrıca Afrika'nın birçok bölgesinde önemli projelere imza atan TİKA'nın faaliyetlerinin Mali'de aktif olması dikkat çekicidir. Böylece Türkiye'nin Afrika politikasının kapsamlı olduğu, salt güvenlik odaklı değil; insani yardım, kültürel iş birliği gibi çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle Türkiye, Fransa ve Çin gibi diğer aktörlerin karşısında tercih edilen bir güç hâline gelmektedir.

Bu çerçevede Türkiye'nin neden Afrika'da yükselen en etkili aktörlerden biri olduğu sorusuna da cevap verilebilir. Mali ile olan ilişkiler bu soruya cevap niteliğindedir. Diğer ifadeyle Sahel bölgesi, bu gelişmenin somut bir yansımasıdır. Çünkü ikili ilişkilerin ve iş birliğinin ne kadar hızlı geliştiğini göstermektedir. Örneğin Rusya ile karşılaştırıldığında, özellikle düzenlenen zirveler ve yapılan iş birliği antlaşmaları bakımından Türkiye'nin daha avantajlı olduğu görülmektedir. Afrika'nın geleneksel olmayan partnerleri ve yükselen güçler olarak Rusya ve Türkiye birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin daha avantajlı pozisyonda olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin Somali ile ilişkilerinde kazandığı ivme de Sahel bölgesindeki üç ülkenin neden Türkiye'yi tercih ettikleri konusunda ipucu vermektedir. Türkiye'nin "Afrika Ortaklık Politikası" özellikle 2020 sonrasında hızla ivme kazanmıştır. FETÖ darbe girişimi sonrasında güvenlik başlığı Afrika'yla ilişkilerde daha da ön plana çıkmıştır. 2020 yılında mevcut iş birliğinin derinleştirilmesi Ankara'nın gündemine alınmıştır. Bu bağlamda ilişkilerde yeni araçlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, Türk savunma sanayi ürünleri, özellikle dron satışlarıdır.

Sahel ülkeleri, yerleşik paradigmanın dışına çıkmaya çalışarak dış politikada tercih güçlerinin olduğunu ve bu kapsamda politika izleyebildiklerini göstermektedir. ECOWAS ile arasına sınır koyan, ECOWAS'ı ve Fransa'yı iş birliğini kuvvetlendirmede tercih etmeyen ülkeler, dış ilişkilerinde Rusya ve Türkiye'yi tercih etmektedir. Afrika'da dış politikada ülke seçiminin artık farklı parametreler uyarınca yapıldığına işaret etmektedir. Söz konusu tablo, sömürgecilik sonrası dönemdeki Afrika Birliği Teşkilatının ve Afrika Birliği'nin kuruluş dönemlerindeki siyasi konjonktürden oldukça farklıdır. Anayasal olmayan yollarla gerçekleşen darbeler, istikrarsızlık örnekleridir. Ancak ülkeler kendi aralarında iş birliği yaparak istikrarı sağlamaya ve iş birliğini farklı bakış açılarıyla kurup derinleştirmeye çalışmaktadır.

Türkiye açısından bu süreçte temkinli ve ölçülü bir tutumun benimsendiği söylenebilir. Türkiye'nin elini kolaylaştıran önemli bir faktör, Fransa'nın bölgeden çekilmesi olmuştur. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Türkiye ve Rusya'yı Sahel bölgesinde Fransa karşıtı hava yaratmak ve post-sömürgeci hassasiyetleri kendi lehine kullanmakla suçlamıştır. Ancak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın söylemleri bunun tam aksini göstermektedir. Türkiye, Fransa'nın hâlen sömürgeci bir yaklaşım sürdürdüğünü vurgulamaktadır. Örneğin Mali'ye yönelik ilk Fransız askerî operasyonuna Türkiye tepkiyle yaklaşmıştır. Çünkü Türkiye, müdahalenin BM zemininde olması gerektiğini savunmuştur. Fransa'nın tek taraflı müdahalesini eleştirerek "Afrika'nın sorunlarına Afrikalı çözümler ile yaklaşılması" ilkesini sıkça dile getirmiştir. Bu çerçevede Türkiye, terörle mücadelede önemli bir yapı olan G5 Sahel askerî ittifakını da eleştirmiştir. Her ne kadar askerî ve maddi destek verse de bu eleştiriler devam etmiştir. Ancak Fransa'nın çekilmesiyle bu eleştiriler azalmış durumdadır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Dışişleri yetkilileri, Mali'yle yapılan görüşmelerde Türkiye'nin aşama aşama kaydettiği ilerlemeyi sıkça dile getirmektedir. 2005 yılının "Afrika Yılı" olarak kabul edilmesi, Afrika Birliği ve ECOWAS ile

gelişen ilişkiler, Erdoğan tarafından sıkça vurgulanmıştır. Bununla birlikte, ikili ilişkilerin daha da gelişebileceği, özellikle terörle mücadelede Mali'nin daha aktif rol alabileceği ifade edilmiştir. Diğer yandan serbest ticaret antlaşmalarının sayısının artması ve çifte vergilendirmenin önlenmesine dair antlaşmaların çoğalması gibi talepler dile getirilmekte; bunların gerçekleşip gerçekleşmediği takip edilmektedir. Diplomatik temaslar artarak devam etmekte, ekonomik ilişkiler ve TİKA faaliyetleri de Mali'de açılım döneminden beri varlığını sürdürmektedir.

Üçüncü dönemin kilit ülkelerinden biri Mali ve Sahel bölgesidir. Bu bölge, hızlı gelişmeler gösterdiği için açılım döneminin farklı unsurlarını da barındırmaktadır. Dışarıdan bakıldığında Mali ve Sahel, Türkiye için göreceli küçük bir coğrafya olarak okunabilse de Sahel'in stratejik konumu, Kuzey ve Güney Afrika arasındaki yeri ve terörle mücadeledeki önemi özellikle Mali'nin önemini artırmaktadır. Ayrıca Nijer ve Burkina Faso'yla birlikte konfederatif bir yapıya gitmeleri, Afrika'da oldukça yeni ve farklı bir gelişmedir. Afrika Birliği ve ECOWAS'ın rolünün, etkinliğinin sorgulandığı bir dönemde Türkiye, ekonomik ilişkilerde ve ticarete ivme kazanarak savunma sanayinde derinleşen ilişkileriyle Sahel'de görünürliğini artırmaktadır. Bu durum, Batılı ülkelerde "Türkiye neden Sahel'de bu kadar aktif?" sorularını gündeme getirmektedir.

Sonuç

Sahel bölgesindeki dönüşüm ve değişim, Türkiye'nin son yıllardaki Afrika politikalarını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin genel Afrika politikasının temel parçalarını Mali ve Sahel örneklerinde görmek mümkündür. Osmanlı tarihine yapılan göndermeler ve "kazan-kazan" ilkesinin altının çizilmesi, Türkiye'nin Afrika politikasının temel taşlarını oluşturmaktadır. Hem Türkiye hem de Afrika ülkeleri karşılıklı kazanımlar elde etmektedir. Osmanlı tarihine yapılan atıf, Türkiye'nin sömürgeci bir geçmişe sahip olmadığını vurgulamaktadır. Türkiye'nin Afrika'yla ilişkileri, salt güvenlik ve ekonomi odaklı değil; kültürel ve insani boyutları da kapsayan çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bunun somut örnekleri Sahel bölgesinde ve Mali'de görülebilir.

Türkiye'nin Afrika politikasının temellerinin sağlamlaştığını ve somut ilişki ağlarına dönüşmeye başladığını söylemek mümkündür. 1998 yılında dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in başlattığı "Afrika Açılım Politikası", 2005 yılından itibaren Adalet ve Kalkınma Partisi yönetimlerinde daha aktif

hâle getirilmiştir. Türk Hava Yolları'nın Afrika seferlerinin artması, kıtada açılan büyükelçiliklerin sayısının hızla artması, Maarif okullarının faaliyetlerinin çoğalması, Afrika'dan öğrencilerin burslu veya bursuz Türk üniversitelerinde eğitim görmesi gibi yumuşak güç unsurları açılım döneminin en önemli göstergeleri olmuştur.

Türkiye'nin Afrika'ya açılım dönemindeki hedeflerinden biri, uluslararası alandaki görünürlüğünü artırmak, bölgesel bir güç olduğunu ve bunun ötesine geçebileceğini dünyaya göstermek olmuştur. Bu hedefin en somut örneği, 2008'de bu amaçla faaliyetlerini yoğunlaştırdığı 2009-2010 dönemi için Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi daimi olmayan üyeliğini kazanmasında görülmüştür. Bu süreçte Afrika ülkeleri, Türkiye'ye güçlü ve neredeyse blok hâlinde destek vermiştir. Böylece Türkiye, Güney ülkelerinin ve Afrika'nın ortak çıkarlarını dile getiren görünür bir aktör konumuna yükselmiştir. Takip eden süreçte ilişkiler gelişmiş ve Türkiye'nin Afrika'daki faaliyet gösterdiği ülke sayısı artmış, yaşanan gelişmeler "Açılım Dönemi"nden "Stratejik Ortaklık Dönemi"ne geçişi tetiklemiştir. 2014 yılında düzenlenen Türkiye-Afrika Zirvesi, yeni dönemin simgesi olmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da Afrika'ya açılım döneminin sona erdiğini, yeni bir dönemin başladığını ilan etmiştir.

Afrika Birliği'nin 50'den fazla üyesi olduğu göz önüne alındığında, her ülkeyle aynı seviyede ilişki kurulmasının zor olduğu kabul edilebilir bir durumdur. Ancak Türkiye, hem iş birliği yaptığı devletlerin sayısını artırmış hem de mevcut ilişkilerini derinleştirmiştir. Bunun güncel en somut örneği Sahel bölgesidir. Söz konusu bölge, "Açılım Dönemi"nin politikalarını yansıttığı gibi güvenlik başlığı ile "Stratejik Ortaklık Dönemi"nin de önemli bir ögesi hâline gelmiştir. Özellikle Mali'yle nispeten yavaş seyreden ilişkiler, son dönemde hızlı bir ivme kazanmış ve "Afrika Ortaklık Politikası"nın uygulamadaki, alandaki somut göstergelerinden biri olarak öne çıkmıştır. Bu politikada önceki dönemlerin izlerini görmek mümkündür. "Kazan-kazan" anlayışı ve "Afrika'nın sorunlarına Afrika'nın çözüm bulması" ilkesi ikili ilişkilerin ve iş birliğinin hâlen başat kriterleri arasında yer almaktadır.

Türkiye'nin savunma sanayindeki atılımının Afrika ülkeleri nezdindeki karşılığı giderek belirginleşmektedir. Afrika ülkeleri, savunma sanayinde iş birliği yapılacak ülke olarak Türkiye'yi tercih etmektedir. Türkiye, Rusya ve Çin gibi aktörlerin yanında Afrika ülkeleri için alternatif ve tercih edilen bir güç hâline gelmektedir. Türkiye'nin Afrika ülkelerine yönelik yaklaşımında ve hedeflerinde ısrarcı olduğu görülmektedir.

TÜRKİYE-AZERBAYCAN KARDEŞLİĞİNİN TARİHE KAZINAN BELGESİ ŞUŞA BEYANNAMESİ

Doç. Dr. Ramin SADIK

Giriş

Şuşa Beyannamesi, Türkiye-Azerbaycan kardeşliğine ve Türk dünyasına sunduğu katkılar açısından büyük önem taşımaktadır. Karabağ'ın en önemli bölgesi, coğrafyaya hâkim noktada bulunan Şuşa kentidir. Buraya sahip olmak, Karabağ'ın tamamını kontrol altına almak anlamına gelmektedir.

Otuz yılı aşkın süredir terörle mücadele eden Türk ordusunun deneyimlerini Azerbaycan askerine aktarması, Karabağ Savaşı'nda çok büyük bir başarıya yol açmış ve 8 Kasım 2020 tarihinde Şuşa'nın işgalden kurtarılmasıyla sonuçlanmıştır.

15 Haziran 2021 tarihinde imzalanan Şuşa Beyannamesi, Azerbaycan ve Türkiye kardeşliğini bir adım daha öteye taşıyan bir anlaşma olmuştur. Sadece Türkiye ile Azerbaycan arasındaki iş birliğine değil, Türk dünyasına da atıflarda bulunan Şuşa Beyannamesi, 2021 yılında Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) tarafından yayınlanan 2040 Türk Dünyası Vizyonu Belgesi'nin temelini oluşturmaktadır. Böylece 2025 yılında, Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan ve bir Müttefiklik Beyannamesi olarak da tanımlanan Şuşa Beyannamesi'nin dördüncü yılı tamamlanmaktadır.

Çalışma, üç ana başlık altında ele alınacak olup birinci başlıkta, Türkiye-Azerbaycan kardeşliği geçmişten bugüne tarihî örneklerle kısaca ele alınacak; ikinci başlıkta, Şuşa Beyannamesi'ne giden süreç ve beyannamenin tarihî ve stratejik önemine değinilecek; üçüncü başlıkta ise bu beyannamenin hem iki ülke arasındaki ilişkiler hem de genel anlamda Türk dünyası açısından ne tür katkılar sunduğu ve TDT bağlamındaki yansımalarıyla birlikte ele alınacaktır.

1. Geçmişten Bugüne Türkiye-Azerbaycan Kardeşliği

Türkiye ve Azerbaycan kardeşliği, dünyada benzeri olmayan bir dostluk ve dayanışma örneğidir. Halk arasında da sıkça kullanılan “etle tırnak gibi”

benzetmesiyle ifade edilen; sevinçte birlikte sevinen, kederde birlikte üzülen “İki Devlet, Tek Millet” anlayışı bu ilişkinin özüdür.

“Tek Millet” anlayışı sadece günümüzle sınırlı değildir; binlerce yıllık tarihî bir arka plana dayanmaktadır. Genellikle Selçuklu döneminden itibaren başlayan doğudan batıya göç ve yerleşme süreçleriyle birlikte Azerbaycan coğrafyası ve ardından 1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu coğrafyası Oğuz Türklerine açık hâle gelmiş ve Oğuz boyları yaklaşık bin yıldır bu topraklarda (hem Kafkasya hem Anadolu hem de günümüz İran coğrafyasında) yaşamlarını sürdürmektedir.

Kardeşliğin tarihî kökenlerine bakıldığında, henüz “ulus bilincinin” gelişmediği dönemlerde zaman zaman Türk devletleri arasında iç çatışmalar, anlaşmazlıklar ve hatta kardeş kavgaları yaşanmıştır. Ancak 1789 Fransız Devrimi sonrası ulus bilincinin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte Anadolu’da yaşayan Türkler ile Kafkasya’daki Türkler arasında daha sistemli ve bilinçli bir etkileşim başlamıştır.

Özellikle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Azerbaycan’da faaliyet gösteren şehir devletleri statüsündeki hanlıklar, Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler kurmuşlardır. Örneğin Osmanlı Sultanı bu hanlıklara mektuplar göndermekte; hanlıklar da çeşitli tehditler karşısında Osmanlı Devleti’ne başvuruda bulunmaktaydı. Bu ilişkiler, karşılıklı güvenin ve dayanışmanın tarihsel örneklerini sunmaktadır. XIX. yüzyılın başlarından itibaren ise bu etkileşimin daha çok halk düzeyinde geliştiği söylenebilir. Çünkü bu tarihten sonra Güney Kafkasya’nın büyük bölümü Çarlık Rusyası’nın işgali altına girmiştir.

Tüm bu baskı ve işgal koşullarına rağmen Anadolu ile Kafkasya coğrafyası arasındaki etkileşim, bağ ve dayanışma devam etmiştir. Bu dönemde devlet yönetimleri arasındaki ilişkilerden ziyade halklar arası etkileşim ön plana çıkmıştır. Örneğin Çarlık Rusyası’nın güneye inmeye başladığı dönemde Kafkasya’dan Anadolu’ya önemli göçler yaşanmıştır. Bu göçler sırasında Azerbaycan’ın çeşitli şehirlerinden, can güvenliği kalmayan ya da Hristiyan Çarlık yönetiminin tebaası olmak istemeyen birçok insan Anadolu’ya göç ederek Erzurum ve Amasya’ya yerleşmişlerdir.

Bazı hanlık devletleri de Çarlık Rusyası tarafından yıkıldıktan sonra, sığınacak yer olarak Anadolu’yu görmüşlerdir. Örneğin Şeki Hanlığı’nın son hanı Selim Han, önce İran’a gitmiş, ardından Osmanlı yönetimi olan Babıâli’ye mektup yazarak Osmanlı topraklarına sığınmak istemiştir. Tüm bu örnekler,

Anadolu ile Kafkasya arasında halklar arası bağın kopmadığını, aksine devam ettiğini göstermektedir.

Asıl anlamlı ve yoğun etkileşim ise XX. yüzyılın başlarında gözlemlenmektedir. Bu dönemde Anadolu’da yaşanan her olay, Azerbaycan’da dikkatle izlenmiş, Azerbaycan halkı Anadolu’daki sevinçlere ortak olmuş ve acıları da derinden hissetmiştir. Örneğin Azerbaycan’ın Bakü şehrinin mimari gelişiminde, kadın eğitiminin ilerlemesinde ve genç aydın kesiminin oluşumunda önemli katkılarda bulunan Azerbaycanlı hayırsever iş insanı Hacı Zeynelabdin Tağıyev, Osmanlı’nın hem I. Dünya Savaşı öncesindeki hem de savaş sırasındaki durumuyla yakından ilgilenmiş, kardeşlik duygusuyla hareket etmiştir. Sadece Azerbaycan’daki değil, Osmanlı’daki kardeşlerinin de yardımına koşmuştur. Tağıyev, her ne kadar Çarlık Rusyası’na yakın biri olarak tanınsa da Osmanlı’ya yardım konusunda Çarlık yönetimini ikna etmeyi dahi başarmıştır. Bu, dikkat çekici ve anlamlı bir durumdur. Kendisi okuma-yazma bilmemesine rağmen hayır işlerinde her zaman ön safta yer almıştır.

Örneğin 1914 yılında Edirne’de açılan “Darüleytam (Yetimler Evi)” için yüklü miktarda bağışta bulunmuştur. Bir başka olayda, İstanbul’un Laleli semtinde çıkan büyük bir yangın sonrası birçok ahşap bina kül olmuştur. O bölgede bugün hâlâ var olan “Tayyare Apartmanları”nın inşasında da Tağıyev altın yardımıyla katkı sunmuştur.

Balkan Savaşları sırasında da Osmanlı’ya ciddi mali desteklerde bulunmuş; Bulgar zulmünden kaçarak Osmanlı’ya sığınmak zorunda kalan Müslüman Türklere yardım elini uzatmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu, Çarlık Rusya’sı tarafından işgal edilmiştir. Bu süreçte bölgede yaşayan Müslüman Türk halkın çocukları ya yetim kalmış ya da eğitimden ve barınmadan mahrum bırakılmıştır. Bu zor dönemde Tağıyev, Azerbaycan’dan bir heyet göndererek bu çocukları, varsa ailelerinden izin alarak Bakü’ye getirip eğitime kazandırmak ve temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çok yönlü bir yardım faaliyeti yürütmüştür. Yine aynı dönemde Azerbaycan’da “Kardeş Kömeği” adlı bir hayır kurumu kurulmuştur.

Bu örneklerin verilmesinin amacı, Azerbaycan henüz bağımsızlığını kazanmamışken bile Anadolu’da, yani Osmanlı’nın son dönemlerinde yaşanan büyük siyasi ve askerî gelişmelere karşı Azerbaycan halkının duyarsız kalmadığını ve elinden gelen desteği sunduğunu vurgulamaktır.

Osmanlı’nın bu dönemde yaşadığı toprak ve nüfus kayıplarına rağmen Azerbaycanlı hayırseverler, kardeşlik hukukunu ön planda tutarak ellerinden

gelen desteği vermeye çalışmışlardır. Bu da Azerbaycan ile Türkiye arasında, yani Kafkasya ile Anadolu arasındaki kardeşliğin tarihî ve duygusal temelinin ne kadar derin olduğunu göstermektedir. Yine I. Dünya Savaşı'nda çok sayıda Osmanlı askeri Ruslara esir düşmüştür. Bu askerlerden bir kısmı, Bakü açıklarındaki Nargin Adası'na (diğer adıyla Yılanlar Adası'na) götürülmüştür. Hazar Denizi'nin ortasında yer alan bu adada esir Osmanlı askerleri son derece ağır koşullar altında tutulmuştur.

Her ne kadar Çarlık Rusya'sı, bu askerleri propaganda amacıyla güya eğleniyormuş, yemek yiyormuş gibi gösteren videolar yayınlasa da Bakü halkı adada yaşananların gerçekte ne olduğunu çok iyi bilmekteydi. Bu nedenle Bakü halkı, Nargin Adası'ndaki Osmanlı askerlerine ellerinden geldiğince yardım ulaştırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda önemli bir örnek vermek gerekirse, Sona Mehmandarova ismi ön plana çıkmaktadır. Kendisi o dönemde Azerbaycan Kadınlar Cemiyeti'nin Başkanlığını yürütmüş ve aynı zamanda Mehmandarov ailesine mensup saygın bir hanımdır. Sona Hanım'ın şahsına ait bir teknesi vardır. Varlıklı bir kadın olan Sona Hanım, geceleri gizlice Hazar Denizi'ne açılarak Nargin Adası'ndaki Osmanlı esirlerine yardım ulaştırmıştır. Yanında yiyecek, giysi ve çeşitli temel ihtiyaç malzemeleri götürmüş; tüm bu faaliyetleri Çarlık yönetiminin bilgisi dışında gerçekleştirmiştir.

Tekne, yardımları Nargin Adası'na boşalttıktan sonra esirlerden bazılarını da gizlice Bakü'ye getirmiştir. Bu şekilde Bakü'ye ulaştırılan esirlerin bir kısmı, daha sonra İran üzerinden Anadolu'ya geçiş yapabirmiştir. Bu kaçış hikâyelerinden biri de Türk havacılığının öncüsü Vecihi Hürkuş'a aittir. Kendisi de Nargin Adası'nda esir düşmüş, benzer bir operasyonla önce Bakü'ye, ardından İran ve Erzurum üzerinden Anadolu'ya ulaşmıştır. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı sırasında Azerbaycan'daki hayırseverlerin Osmanlı'ya ve Anadolu Türklerine destekleri çok kıymetli bir dayanışma örneğidir.

1918 yılının Mayıs ayı sonunda Azerbaycan bağımsız bir devlet hâline gelmiş ve 4 Haziran 1918 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile ilk uluslararası anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşmanın en önemli maddelerinden biri, İstiklâl Beyannamesi'nde ilan edilen başkent Bakü'nün kurtarılması meselesi olmuştur. O dönemde Azerbaycan'ın düzenli bir ordusu, güvenlik gücü ya da silahlı kuvveti olmadığı için Osmanlı'dan askeri yardım talep edilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı tarafından Kafkas İslam ordusu kurulmuş ve Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa ordunun başına getirilmiştir. Nuri Paşa önderliğindeki

birlikler önce Gence'ye, ardından Bakü'ye yönelmişlerdir. İki ila iki buçuk aylık bu askerî harekât sürecinde Bolşevik-Sovyet ve Ermeni güçleriyle yapılan çarpışmalar sonucunda 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü işgalden kurtarılmıştır. Böylece Bakü, resmen Azerbaycan Devleti'nin başkenti olmuştur. Bu, Anadolu Türklerinin Azerbaycan'a sunduğu en büyük katkılardan biridir.

Tam 1.300 Osmanlı askeri, canları pahasına şehit düşerek Azerbaycan'ı bağımsız başkentine kavuşturmuştur. O günden bu yana Bakü, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti olarak varlığını sürdürmektedir. Nuri Paşa, Bakü'nün kurtarılmasından sonra Azerbaycan Hükümeti'nin talebi üzerine Azerbaycan'a bağlılık göstermeyen Karabağ'daki Ermeniler üzerine yönelmiştir. Çünkü Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Karabağ'daki Ermeniler, bu devleti tanımadıklarını ve Azerbaycan'a bağlanmayacaklarını duyurmuşlardır. Bu gelişme üzerine Azerbaycan Hükümeti, önceliği Bakü'nün kurtarılmasına vermiş; Bakü'nün kurtarılmasından sonra ise Nuri Paşa'dan Karabağ'daki Ermenilerin silahsızlandırılmasını talep etmiştir.

O döneme ait Azerbaycan gazetelerinde de yer alan haberlere göre; Nuri Paşa, Karabağ'a yaklaştığında Ermenilere bir çağrıda bulunarak silahlarını bırakmalarını istemiştir. Haberde, Nuri Paşa'nın bölgeye geldiğini duyan Ermenilerin derhal silahlarını bıraktığı ifade edilmektedir. Daha önce Azerbaycan'a tabi olmayacaklarını ilan eden Ermeniler, Nuri Paşa'nın bölgeye gelişinden sonra durumun ciddiyetini fark etmiş ve direnç göstermeden teslim olmuşlardır. Bu olayın ardından Karabağ'daki Ermeniler, her ne kadar gönüllü olmasalar da Azerbaycan Devleti'ne bağlılıklarını ilan etmişlerdir. Sonraki dönemlerde bazı isyanlar çıkmış olsa da o dönemde mesele bu şekilde geçici olarak çözüme kavuşmuştur.

Osmanlı Devleti, Azerbaycan'a yalnızca askerî yardım sağlamamış; aynı zamanda eğitim alanında da ciddi desteklerde bulunmuştur. Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra tüm eğitim kurumlarında millî eğitimi esas alan bir sistem kurmak üzere harekete geçmiştir. Nitekim 27 Haziran 1918 tarihinde Azerbaycan genelinde resmî dil olarak Türkçe kabul edilmiştir. Zira Çarlık Rusya'sı döneminde resmî dil Rusçaydı. Ancak Türkçe ders kitaplarının bulunmaması büyük bir sorun teşkil ediyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nden yardım talep edilmiş; Anadolu'dan ders kitapları Azerbaycan'a getirilmiştir. Aynı dönemde onlarca Osmanlı öğretmeni Anadolu'dan Azerbaycan'a giderek, başta Bakü olmak üzere çeşitli şehir ve köylerde çocuklara

eğitim vermeye başlamıştır. Bu süreç, iki ülke arasında kurulan kardeşliğin daha da güçlenmesine önemli katkılar sağlamıştır. Ancak bu umut verici gelişmeler uzun sürmemiş ve Azerbaycan, 1920 yılında Bolşeviklerin 11. Kızıl Ordusu tarafından işgal edilmiştir.

İşgalin ardından bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ordusu Bolşevikler tarafından lağvedilmiştir. Ancak Bolşevik yönetimine bağlı kalmak istemeyen Azerbaycan askerleri, Anadolu'ya geçerek Erzurum'un Hasankale ilçesine sığınmış ve burada Şark Cephesi Komutanlığına bağlanmışlardır. Bu askerî birliklerden bir süvari alayı oluşturulmuş ve Doğu Anadolu'da özellikle Ermeni güçlerine karşı yürütülen askerî operasyonlarda aktif rol almışlardır. Çünkü o dönemde Ruslar bölgeden çekilmiş; ancak Ermeni kuvvetleri Sarıkamış ve Kars gibi bölgeleri terk etmemekte ısrar etmişlerdir. Azerbaycan'dan gelen bu süvari birliklerinin katkılarıyla Sarıkamış da kurtarılmıştır. Böylece bu gönüllü Azerbaycan birlikleri, Anadolu'nun savunulmasında etkin görevler üstlenmişlerdir.

Sovyetler Birliği döneminin ilk yıllarında Türkiye'de Millî Mücadele sürmektedir ve bu dönemde Türkiye, ciddi ekonomik zorluklarla karşı karşıyadır. Bu süreçte Türkiye, Azerbaycan Sovyet yönetimiyle zaman zaman temas kurmuştur. Dönemin Azerbaycan Sovyet lideri Neriman Nerimanov'dan talep edilen borç desteği karşısında onun şu sözü dikkat çekicidir: "Kardeş kardeşe yardım eder, borç vermez." Bu söz, Türkiye'ye yapılan yardımların karşılıksız olduğunu ve bir kardeşlik sorumluluğu çerçevesinde değerlendirildiğini göstermektedir.

Her ne kadar Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin bir parçası hâline gelmiş olsa da 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da iki ülke arasında sınırlı da olsa etkileşim devam etmiştir. Bu etkileşim, özellikle kültürel ve sportif alanlarda kendini göstermiştir. Örneğin, 1959 yılının haziran ayında Ankara'nın Güneş Futbol Takımı Bakü'ye gelmiş ve Azerbaycan'ın önde gelen takımlarından Neftçi Bakü ile bir dostluk maçı yapmıştır. Maç 0-0 berabere bitmiş olsa da bu etkinlik iki halk arasındaki sıcak ilişkilerin bir göstergesi olmuştur. O döneme ait görüntüler bugün arşivlerde yer almaktadır.

1967 yılında ise dönemin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, Sovyetler Birliği'ne yaptığı resmî ziyaret kapsamında Bakü'ye de uğramış ve burada büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. 1970'li yıllarda dönemin Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit de Bakü'yü ziyaret etmiştir. Bu ziyarete ilişkin olarak, Ecevit'in

Bakü'nün çeşitli bölgelerinde çekilmiş fotoğrafları bugün hâlâ mevcuttur. O dönemde Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'ne bağlı olması nedeniyle tek başına adım atması mümkün olmamakla birlikte, Moskova'nın izniyle Türkiye'yle belirli temaslar kurulmuştur.

Bu bağlamda, özellikle akademik düzeyde karşılıklı etkileşim yaşanmıştır. 1970'li yıllarda Azerbaycan'dan bir grup bilim insanı Anadolu'yu ziyaret etmiş, ardından Türkiye'den de bir heyet Azerbaycan'a gitmiştir. Bu dönem, iki ülke bilim dünyası arasında bir bilgi alışverişinin yaşandığı yıllar olarak kayda geçmiştir. Yine bu yıllarda Bakü'de "Türkoloji Dergisi" faaliyete başlamıştır. Bu dergi sayesinde sadece Azerbaycan'da değil, aynı zamanda Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi Sovyetler Birliği'ne bağlı diğer Türk topluluklarında da Türklük bilinci, tarih, coğrafya, dil ve kültüre ilişkin bilimsel çalışmalar yayımlanmıştır. Bu yayınlar, Türk dünyası arasındaki kardeşlik bağlarının güçlenmesine önemli katkı sağlamıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde Azerbaycan, bağımsızlığını ilan etmiştir. 9 Kasım 1991 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Bu tarihî adım, Türkiye'nin Azerbaycan'la derhal diplomatik ilişki kurmasına da zemin hazırlamıştır. O dönemde Azerbaycan, Karabağ nedeniyle Ermenistan'ın işgali altında oldukça zorlu bir dönemden geçmekteydi. Türkiye'nin Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke olması, diğer ülkeler ve BM nezdinde de örnek teşkil etmiş ve bu adım Azerbaycan halkı tarafından unutulmaz bir jest olarak görülmüştür.

1994 yılında Karabağ Savaşı hâlen devam ederken, Azerbaycan ile Türkiye arasında bir "Dostluk Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma, iki ülke arasındaki müttefiklik ilişkilerinin temellerini atan önemli bir diplomatik adımdır. Günümüzde Şuşa Beyannamesi ile daha da pekişen bu müttefiklik ilişkilerinin hukuki ve siyasi altyapısının, 1994 Dostluk Anlaşması ile oluşturulduğu görülmektedir. Bu dönemin ardından Azerbaycan-Türkiye ilişkileri daha da gelişerek bugünkü düzeyine ulaşmıştır.

İki ülke arasındaki ekonomik, sosyal, siyasi ve askerî ilişkilere başlangıçta çeşitli devletlerin tepkileri ve itirazları olmuştur. Örneğin, ekonomik ilişkilerin başlaması sürecinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın inşası sırasında ve öncesinde özellikle Rusya bu projeye karşı çıkmıştır. Buna rağmen, 2006 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı faaliyete geçmiştir. Bunun yanı sıra, İran da Azerbaycan petrolerinin dünya pazarlarına açılması konusunda

şiddetli tepkiler göstermiştir. Örneğin, İran 1994 yılında “Asrın Anlaşması” olarak bilinen ve dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev yönetiminde uluslararası şirketlerle yapılan petrol anlaşmalarına büyük tepki göstermiştir. Haydar Aliyev, İran’ı yatıştırmaya çalışsa da 1996 yılına kadar bu mümkün olmamıştır.

İran, Hazar petrollerinin uluslararası pazarlara ulaştırılmasını açıkça engellemeye çalışmıştır. 2001 yılında ise Azerbaycan’ın hava sahasına askerî uçaklarla müdahale teşebbüsünde bulunmuş, Hazar Denizi’nin Azerbaycan’a ait bölgelerinde tacizlerde bulunmuştur. Ancak bu dönemde karşısında Türkiye’nin durduğu görülmüştür. 2001 yılının ağustos ayında, o dönemde Türkiye Genelkurmay Başkanı olan Hüseyin Kıvrıkoğlu Bakü’yü ziyaret etmiş, Bakü’de Türk Yıldızları gösterisi yapılmış ve Türkiye, Azerbaycan’ın dış tehditlere karşı yanında olduğunu deklare etmiştir. Henüz o dönemde Şuşa Mutabakatı’ndaki askerî ittifaklar mevcut olmasa da Türkiye, Azerbaycan’ın bağımsızlığına yönelik tehditlerin önlenmesi için önemli bir askerî irade göstermiştir.

Bağımsızlık döneminde Türkiye, Azerbaycan’dan çok sayıda öğrenciyi askerî okullarda ve üniversitelerde eğitmiş; bu öğrenciler Azerbaycan’ın askerî güçlerinin ve genç neslin yetiştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Karabağ’ın işgalden kurtarılması sürecinde Türkiye’den mezun olan askerî personel ve eğitimcilerin Azerbaycan’a verdikleri destek, iki ülke ilişkilerinin derinliğini ortaya koymaktadır. 2010 yılında Azerbaycan ile Türkiye arasında ilişkiler, Yüksek Stratejik Ortaklık Konseyi çerçevesinde daha da geliştirilmiştir. 1994 yılında Dostluk Anlaşması ile başlayan süreç, 2010 yılında yüksek stratejik ortaklığa dönüşmüş olup, bu gelişme iki devlet arasındaki iş birliğinin önemini pekiştirmektedir. Bu doğrultuda iki ülke, birçok plan ve hedefi daha rahat şekilde gerçekleştirebilmektedir. Örneğin, 2013 yılından itibaren her yıl Türkiye ve Azerbaycan arasında ortak askerî tatbikatlar düzenlenmektedir.

Daha önceleri Azerbaycan askerleri Sovyet askeri sistemiyle eğitilmekteydi; Sovyet askerlik sistemi geçerliydi ve Azerbaycan’ın ordusu bu sistemin devamıydı. Ancak 2010 yılından sonra Azerbaycan’ın askerî eğitim, disiplin ve sistemleri tamamen Türkiye’nin askerî eğitim sistemiyle entegre edilmiştir. Türkiye ise NATO’nun en büyük güçlerinden biri olduğundan, Azerbaycan, Türkiye sayesinde NATO askerî sistemine entegre olmuştur. Ortak tatbikatlar Azerbaycan askerine çok önemli kazanımlar sağlamıştır. Bu kazanımlar, 2020

yılındaki 44 günlük savaşta Azerbaycan askerinin sahadaki performansında açıkça görülmüştür.

2. Şuşa Beyannamesi'ne Giden Süreç ve Beyannamenin Tarihî ve Stratejik Önemi

Şuşa Operasyonu, bazı ülkelerin askerî okullarında okutulacak kadar önemli bir askerî harekât olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık 30 kilometrelik bir alanda sızma harekâtı gerçekleştirilmiştir. Şuşa, Karabağ'da 1400 rakımlı, üç tarafı kayalıklarla çevrili, sadece tek giriş ve çıkışı olan bir şehirdir. Ermeniler o tek giriş noktasını iyi tahkim etmiş ve buradan savunma yapmışlardır. Ancak Azerbaycan askerleri, Türkiye'de aldıkları komando eğitimleri (dağ komandoları ve deniz piyadeleri gibi) sayesinde, Ermeni işgalcilerin beklediği dağlık ve zorlu noktalardan şehre arkadan girmeyi başarmışlardır. Bu komando eğitimlerinin önemi operasyon sırasında çok net anlaşılmıştır.

Otuz yılı aşkın süredir terörle mücadele eden Türk ordusunun bu deneyimini Azerbaycan askerine aktarması, Karabağ Savaşı'nda çok büyük bir başarıya yol açmış ve 8 Kasım 2020 tarihinde Şuşa'nın işgalden kurtarılmasıyla sonuçlanmıştır. Şuşa, 1700'lü yıllarda kurulmuş bir şehirdir. Kurucusu Penahali Han olup kendisi Karabağ Hanı'dır. Şuşa'dan önce kalenin adı Penahabat Kalesi'ydi. Kaleyi kurduğu için Penah Ali Han'ın ismiyle Penahabat olarak adlandırılmıştır. Ancak sonradan kalenin adı Şuşa olarak anılmaya başlanmış ve halk arasında bu şekilde kabul edilmiştir.

Şuşa isminin nereden geldiğiyle alakalı birçok rivayet vardır. Bazı rivayetlerde, kalenin yanında bir köyün isminin olduğu söylenir. Bazı rivayetlere göre ise "Şişkale" yani "sivri kale" anlamında, 1400 rakımlı çok yüksek bir noktada kurulmasından dolayı "şiş" ya da "şuşa" kelimesinden türediği söylenir. Bazı Farsça kaynaklarda da "cam şişe" anlamında kullanıldığı ve ismin buradan geldiği ifade edilir.

Şuşa'nın önemini anlamak için XIX. yüzyıla gidilmesi gerekir. Çarlık Rusya'sı Güney Kafkasya'ya indiğinde Karabağ'a kesinlikle hâkim olmayı denemiştir ve işgal ettiği ilk bölgelerden biri Karabağ'dır. Çünkü Çarlık Rusya'sına göre; Karabağ, Anadolu ve İran coğrafyasına açılan bir kapıdır. İran açısından ise Karabağ, Güney Kafkasya'ya hâkim olmak için en önemli bölgedir. Karabağ'ın en önemli bölgesi de Karabağ'a hâkim olacak noktada bulunan yerleşim yeri Şuşa'dır. Şuşa'nın ele geçirilmesi, Karabağ'ın tamamen kontrol altına alınması anlamına gelmektedir. Konuyla ilgili Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin,

savaş bittikten sonra yaptığı bir açıklamada “Paşinyan’ı Şuşa konusunda ikna edemedim” ifadelerini kullanmıştır. Nitekim Putin, Azerbaycan ordusunun orayı ele geçirmemesi için Paşinyan’ın taviz vermesini, en azından halkın gelip yerleşmesini, kendi yurtlarına dönmelerini sağlamasını istiyordu. Ancak Paşinyan, bunu asla kabul etmemiştir.

8 Kasım’da Şuşa işgalden kurtarıldıktan sonra Azerbaycan ordusunun savaşı derhal sona erdirmesi için Rusya’nın aşırı bir çaba sarf ettiği görülmüştür. Dolayısıyla Şuşa hem Azerbaycan hem de Karabağ için çok önemli, stratejik bir konuma ve kritik bir lokasyona sahip bir bölgedir.

Azerbaycan tarihi açısından Şuşa’nın ayrıca çok büyük bir önemi vardır. Çünkü Şuşa, Türklerin tarihten beri yaşadıkları bir yerdir. Şuşa, 1752 yılında kurulmuş olsa da Karabağ bölgesi tarih boyunca Türklerin yaşadığı bir bölgedir. Şuşa, düşünce, kültür ve sanat açısından Azerbaycan’a pek çok önemli şahsiyet yetiştirmiş bir merkez olmuştur. Bunlardan biri de Yusuf Vezir Çemenzeminli’dir. Kendisi 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan’ın Türkiye’deki ilk büyükelçisi olarak görev yapmıştır.

Bunun dışında Şuşa’nın mimarisi ve sanat eserlerine bakıldığında, buranın bir Türk yurdu, Müslüman Türk yurdu olduğu her yönüyle anlaşılmaktadır. O mimarideki yapılar ve desenler Selçuklu ve Türklüğü, Oğuzluğu anlatmaktadır. Bu nedenle Şuşa, Azerbaycan için “kültür beşiği” olarak tanımlanmıştır.

Bu öneme binaen 15 Haziran 2021 tarihinde imzalanan Şuşa Beyannamesi, Azerbaycan ve Türkiye kardeşliğini bir adım daha öteye taşıyan bir anlaşma olmuştur. Bu, Azerbaycan ile Türkiye’yi müttefik yapan ve uluslararası geçerliliği olan bir anlaşmadır. Uluslararası bir anlaşma olduğunu teyit eden en önemli husus, iki bağımsız devletin kendi iradeleriyle ve iki bağımsız cumhuriyetin cumhurbaşkanları tarafından imzalanmasıdır.

Şuşa Beyannamesi, maddeler hâlinde yazılmamıştır; genellikle paragraflardan oluşmaktadır. Ancak paragrafların geneline bakıldığında, beyannamenin siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel iş birliğini kapsayan çok çeşitli bölümler içerdiği görülmektedir. Ayrıca sadece Türkiye ile Azerbaycan arasındaki iş birliği değil, Türk dünyasına da atıflar yapılmıştır. Bu yönüyle Şuşa Beyannamesi, 2021 yılının sonlarına doğru İstanbul’da gerçekleşen ve TDT tarafından yayınlanan 2040 Türk Dünyası Vizyonu Belgesi’nin adeta alfabetidir.

Beynamede, Türk dünyasıyla ilgili çok önemli hususlara da değinilmiştir. Öncelikle Şuşa Beyannamesi’nde önemli bir tarihe atıf vardır. Bu, 1921 Kars Antlaşması’na yapılan atıftır. Şuşa Beyannamesi’nin hemen başında, 1921

Kars Antlaşması'nın yüzüncü yılı dolmuştu ve bu nedenle beyannamede Kars Antlaşması'na bir atıf vardır. Ancak bu tek atıf değildir.

13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması'nın en önemli hususu, Türkiye'nin Nahçıvan topraklarının Azerbaycan sınırları içinde kalmasına müteşebbis ve anlaşma tarafı olarak destek vermiş olmasıdır. Eğer Türkiye destek vermeseydi, o dönemde Ermenilerin en çok istedikleri hususlardan biri Karabağ ile Zengezur ve Nahçıvan bölgelerinin Ermenistan'a katılmasıydı. Ermeniler, Nahçıvan'ı Ermenistan'a katmak için defalarca baskınlar düzenlemişlerdir. Hatta Ermeni çete başı Andronik Ozanian, o dönemde Zengezur ve Nahçıvan'ı kapsayan bir Ermeni Valiliği bile kurmuştur. Ancak Nahçıvan halkı cesaretle ayaklanınca Türkiye'den de destekler gitmiş ve Türkiye'den giden gönüllülerle Ermeni çetelerine karşı savaşılmıştır.

Türkiye, Nahçıvan'ı Türk dünyasına açılan bir kapı olarak görmüştür. Hatta Atatürk, Nahçıvan'ın Azerbaycan'da ve Türk dünyasına açılan kapı olarak kalması için Rusya'ya heyet gönderdiğinde, heyet zor durumda kalırsa nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini sormuş; Atatürk de "Nahçıvan, Türk dünyasına açılan kapıdır, ne yaparsanız yapın sahip çıkın" diye talimat vermiştir. Gerçekten de 13 Ekim 1921 tarihinde Sovyet Rusya'sı, yani Bolşevik Hükümeti, Nahçıvan'ın Azerbaycan sınırları içinde kalmasını kabul etmiştir. Bunun en büyük sebebi, Türkiye'nin desteği olmuştur.

Şuşa Beyannamesi ile Kars Antlaşması'na atıf yapılarak şöyle bir anlam çıkarılmaktadır:

"Nasıl ki Kars Antlaşması ile hem Ermenistan'a hem Sovyet Rusyası'na karşı Nahçıvan'ı Azerbaycan toprağı olarak uluslararası bir anlaşmayla kabul ettirdiysek, günümüzde Şuşa Beyannamesi ile de Azerbaycan'ın Karabağ'da işgalden kurtardığı toprakların Azerbaycan'a ait olduğu, uluslararası sınırlar içinde olduğu ve BM tarafından tanındığı vurgulanmaktadır."

Şuşa Beyannamesi'nin en önemli maddelerinden biri, Türkiye'nin Karabağ'ı Azerbaycan toprağı olarak kazanılmış hak olarak garantörlüğünü üstlenmesidir. Bunun dışında Şuşa Beyannamesi'nde askerî iş birliği, bağımsız dış politika ve karşılıklı askerî yardım paragrafları çok önemlidir. Yaklaşık 20. paragrafta yer alan bu hükme göre, taraflardan biri herhangi bir dış tehdide ya da saldırıya maruz kalırsa, diğeri çok hızlı şekilde harekete geçecek ve bu tehdidi birlikte savuşturmaya çalışacaktır. Bu, çok önemli bir husustur.

Bu paragrafla Şuşa Beyannamesi'nin askerî bir ittifak olduğu anlaşılacaktır. Bu durum, hem Azerbaycan ve Türkiye devletlerini müttefik ilişkileri

altında bir araya getirmekte ve birbirine bağlamakta hem de askerî bir ittifak olduğu anlamına gelmektedir. Bundan bir yıl sonra, 2022 yılında Azerbaycan'ın Rusya'yla yaptığı bir müttefiklik anlaşması vardır. Şubat 2022 tarihinde Moskova'da Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında müttefik ilişkilerine dair bir beyanname imzalanmıştır. Aralarındaki en büyük fark, Şuşa Beyannamesi'nin askerî bir ittifak olarak Türkiye'yle beraber çok daha net ifadeler kullanmasıdır. Özellikle de 20. paragrafta yer alan karşılıklı destek ifadeleri, Moskova'da imzalanan Rusya'yla müttefiklik beyannamesinde yoktur. Hatta orada muğlak ifadeler kullanılmıştır. Örneğin, "Eğer taraflar tehdit algıarlarsa, birbirleriyle istişare edebilirler" denmiştir. Başka bir ifadeyle, Şuşa Beyannamesi'nde "hemen ivedilikle adım atılır ve ortak faaliyet birlikte yapılır" denirken, Rusya-Azerbaycan beyannamesinde sadece "istişare edebilirler" ifadesi yer almaktadır.

Şuşa Beyannamesi'nin 18. paragrafında devletlerin bağımsız dış politikalarından bahsedilmektedir. Her ne kadar müttefiklik ilişkileri bağlamında bu beyanname imzalanmış olsa da her iki devlet bağımsızdır ve bağımsız dış politika yürütmektedir. Devletler, diğer devletlerle müttefik olsa dahi dış politikada bağımsız bir devlet gibi çok rahat ve özgür şekilde dış politikasını yürütmektedir. Diğer taraf da buna saygı göstermektedir. Bağımsız yürütülen dış politikaya her iki taraf da saygı duymaktadır. Bu bağlamda, anlaşmanın üçüncü devletlere karşı olmadığı vurgulanmış ve paragraflarda da yer almıştır. Bu maddede anlatılmak istenen şudur:

"Bölge güçleri olarak Rusya, İran veya bölgedeki devletlerden Ermenistan ya da bölge dışından küresel güçler olan diğer büyük devletler, bu anlaşmayı Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı baskı oluşturmak için kullanmak isteyemezler."

3. Şuşa Beyannamesi'nin Türk Dünyası'na Sunduğu Katkılar

Beyannameye Türk dünyasına verilen önem de çok büyüktür. Beyannameye paragraflarda Türk dünyasına verilen değere dikkat çekilmektedir. Türk devletlerinin bir araya gelerek her alanda iş birliğini geliştireceklerine dair güçlü ifadeler bulunmaktadır. Örneğin 41. paragrafta Türk dünyasının birlik ve refahına hizmet edileceği zikredilmiştir. 42. paragrafta Türk kültür mirasının uluslararası düzeyde tanıtılmasına yönelik ortak çalışmalar yapılacağından bahsedilmektedir. Bir sonraki paragrafta ise Türk dayanışmasının daha da pekiştirileceği ifade edilmiştir.

Bu anlamda, Türk dünyasına yapılan atıflar noktasında 2040 Türk Dünyası Vizyonu Belgesi'nin bu beyannamenin adeta "alfabesi" olduğu söylenebilir. Bu alfabe hazırlandıktan sonra beyannamenin neredeyse tamamı yazılmıştır. Beynamedeki en önemli hususlardan biri de ekonomik entegrasyondur; iki ülke arasındaki ekonomik entegrasyondan bahsedilmektedir. Burada en önemli ekonomik entegrasyon unsurlarından biri Orta Koridor'dur. Güzergâh olarak Azerbaycan ve Türkiye'nin Orta Koridor'a büyük önem verdikleri hususu, Şuşa Beynamesi'nde ön plana çıkmaktadır.

Orta Koridor'un en önemli kısmı Zengezur Koridoru'dur. Bu koridor, Azerbaycan'ın batı bölgeleri ile Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Genel olarak Türk dünyası arasında karasal bütünlüğün sağlanması açısından Zengezur Koridoru konusunda hem Türkiye'nin hem de Azerbaycan'ın Şuşa Beynamesi ile bir yükümlülük (sorumluluk) üstlendikleri ortaya çıkmaktadır.

Bu sorumluluk konusu, zaman zaman Ermenistan'da tehdit algısına neden olmaktadır. Oysa bu bir tehdit değildir. Ne Azerbaycan ne de Türkiye, Şuşa Beynamesi ile Zengezur Koridoru'nu bir tehdit unsuru olarak tanımlamaktadır. Zengezur Koridoru hem Azerbaycan'a hem Türkiye'ye hatta Ermenistan'a da büyük fayda sağlamaktadır. Aslında, Ermenistan'ın da bu koridora ya da güzergâha rıza göstermesi kendi menfaatine olacaktır. Halihazırda Azerbaycan ve Gürcistan, Türkiye üzerinden bir ekonomik koridor oluşturmuş ve bunu hayata geçirmektedirler. Ancak Zengezur Koridoru'nun da bu sürece önemli bir katkısı bulunmaktadır.

Karabağ Savaşı'ndan sonra Türk dünyası ülkeleri, önemli bir gerçeği anlamışlardır. Aslında Azerbaycan ile Türkiye, birlikte adım attıklarında ne kadar büyük işler başarabildiklerini görmüşlerdir. Karabağ Savaşı sırasında Türkiye, siyasi ve manevi yönden Azerbaycan'a büyük destek sağlamıştır. Sahadaki kazanımları Azerbaycan askerleri, subayları ve komutanları gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu subaylar, askerler ve komutanlar yıllardır Türk askerî eğitiminden geçmişler ve büyük çoğunlukla bu eğitim sayesinde sahada önemli başarılar elde etmişlerdir.

Türk dünyası, özellikle de Hazar'ın doğusundaki Türkistan coğrafyasındaki ülkeler, Türkiye ile Azerbaycan'ın birlikte çok büyük başarılar kaydettiğini görmüşlerdir. Bu nedenle Şuşa Beynamesi ve beyannameden sonra Türk ülkeleri, özellikle Hazar'ın doğusundaki Türk ülkeler hem birbirleriyle hem

de Türkiye ve Azerbaycan'la çeşitli ittifaklar kurmaya ve ilişkiler geliştirmeye başlamışlardır.

Örneğin Azerbaycan bağlamında birkaç önemli husustan bahsetmek faydalı olacaktır. Karabağ Savaşı sona erip şuşa Beyannamesi ortaya çıktıktan sonra Türk dünyası açasından en önemli kazanım, Türk Konseyinin adının "Türk Devletleri Teşkilatı" olarak değiştirilmesi olmuştur. 2024 Türk Dünyası Vizyonu ise tüm Türk dünyası ülkeleri için ortak bir hedef belirlemiştir. Birlikte daha iyi ve daha müreffeh yarınlar için çalışma kararı alınmıştır. Bu iş birliği, her ülkeye büyük kazanımlar sağlayacaktır. Ayrıca Karabağ Savaşından sonra Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan gibi ülkelerin Azerbaycan'la ilişkilerini önemli ölçüde geliştirdikleri görölmüştür.

Türkiye'nin yanı sıra, Türk dünyası ülkeleri olan Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan, işgalden kurtarılan Karabağ topraklarında okullar inşa etmişlerdir. Örneğin Kazakistan ve Özbekistan, işgalden kurtarılan Fuzuli'de okul yapmıştır. Kırgızistan ise Adana'da bir okul inşa sürecini başlatmıştır. Kazakistan'ın inşa ettiği okul "Çocuk Yaratıcılık Okulu" olarak bilinmektedir. Özbekistan'ın okulu ise bin kişilik büyük bir okul olup Mirza Uluğ Bey adına yapılmıştır. Kırgızistan da Adana'da bir okul inşa etmektedir.

Bunun dışında, Azerbaycan ile Türkmenistan arasında yıllardır tartışmaya konu olan Hazar Denizi'ndeki Kepez ya da Dostluk petrol yatağının 2021 yılında Türkmenistan ile Azerbaycan arasında yapılan anlaşmayla ortak işletilmesi konusunda mutabakata varılmıştır. Bu çok önemli bir gelişmedir. Yıllardır tartışılan bu husus, Karabağ Savaşından sonra çözüme kavuşmuştur. Diğer taraftan, Özbekistan ile Kırgızistan arasında tartışmaya konu olan 200 kilometrelik sınır anlaşmazlığı da Karabağ Savaşından sonra çözülmüştür.

Karabağ Savaşı sonrası Türk devletleri kendi aralarında çeşitli anlaşmalar yapmışlardır. Örneğin Azerbaycan, Özbekistan ve Kazakistan arasında yenilenebilir enerji alanında anlaşma yapılmıştır. Yine Azerbaycan ile Kırgızistan arasında enerji iş birliği için yol haritası üzerinde mutabakata varılmıştır. Bunlar enerji alanındaki iş birliğiyle ilgilidir ve Türk ülkeleri arasında gerçekleşmiştir. Ayrıca Kazakistan ile Azerbaycan arasında petrol taşımacılığına yönelik iş birliği de vardır.

Rusya'nın Ukrayna'yla savaşı sonrasında Kazakistan ile Rusya arasında zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmıştır. Kazakistan, Rusya üzerinden dünyaya gönderdiği petrol hattında sıkıntılar yaşayınca fosil kaynaklarını alternatif bir güzergâh üzerinden, yani Hazar üzerinden Bakü ve Bakü-Tiflis-Ceyhan

hattıyla dünya pazarına çıkarmaya başlamıştır. Her geçen yıl Kazakistan, enerji kaynaklarını güvenli ve tercih edilen bir güzergâh olarak bilinen Azerbaycan üzerinden dünya pazarlarına ulaştırmaktadır.

2025 yılının Mayıs ayında Özbekistan, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki Şuşa Beyannamesi'ne katıldığını açıklamıştır. Bu katılımı birlikte 2040 Türk Dünyası Vizyonu'nun da tamamlanacağı ümit edilmektedir. Bunun dışında Şuşa Beyannamesi'nden sonra Azerbaycan askerinin sahada büyük başarılar göstermesi ve işgalden kurtarılan topraklarda elde edilen kazanımlar, Hazar'ın doğusundaki Türk ülkeleri için önemli bir örnek teşkil etmiştir. Bu nedenle bölgedeki Türk ülkelerinin Azerbaycan'la ortak askerî tatbikatlar düzenledikleri görülmektedir. Örneğin Kazakistan ile Azerbaycan, ortak deniz tatbikatı gerçekleştirmiştir. Ayrıca Kazakistan ve Azerbaycan komandolarının ortak tatbikatları da düzenlenmektedir.

Karabağ Savaşı'ndan sonra Azerbaycan ordusu tamamen Türk modeli sistemine geçmiştir. Türk ordu sistemini tamamen benimsemiş, kara kuvvetleri oluşturulmuş ve komando birlikleri kurulmuştur.

Azerbaycan, Türk dünyasında Anadolu ile Türkistan arasında bir köprü rolü üstlenmektedir. Hazar'ın doğusundaki Türk ülkeleri de Azerbaycan'ın bu köprü görevini ve Türk askerî modelini uyguladığını bilmektedir ve bu yüzden özellikle Azerbaycan'la askerî tatbikatlara büyük önem vermektedirler. Bu nedenle Türk dünyasındaki ikili anlaşmaların da küçümsenmemelidir. Aynı ayrı devletler arasında yapılan anlaşmalar, aslında bütüne giden sürecin parçacıklarıdır. Bu parçacıklar tamamen birleştiğinde hem Şuşa Beyannamesi hem müttefiklik anlaşması hem de 2040 Türk Dünyası Vizyonu ile Türk ülkeleri birbirine daha sıkı bağlanacaktır. İş birliği; ekonomik, askerî, sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda daha da artacaktır.

Şuşa Beyannamesi'nde ve 2040 Türk Dünyası Vizyonu Belgesi'nde belirtildiği gibi, dünyanın her yerinde acı çeken Türkler ister Azerbaycan Türkü ister İran'daki Kaşkaylar ister Sahra Türkmenleri olsun, tüm Türk devletlerini ve TDT'yi ilgilendiren bir konudur. Bu yüzden Azerbaycan, elinden geldiğince diplomatik mekanizmaları kullanmaktadır.

Sonuç

Şuşa Beyannamesi'nde iki taraf arasında askerî iş birliğinin daha da artırılması yönünde önemli maddeler yer almaktadır. Bu, güvenlik, savunma, askerî iş birliği, askerî modernizasyon, askerî teknolojinin geliştirilmesi, askerî

teknoloji transferi ve ortak üretim gibi çok çeşitli alanlarda iş birliğine vurgu yapan bir beyannamedir.

Şuşa Beyannamesi, devletlerin bağımsız dış politikadan bahsetmektedir. Dış politikada bağımsız olsalar da özellikle Şuşa Beyannamesi'nden sonra Azerbaycan ve Türkiye, dış politikada daha koordineli şekilde hareket etmeye başlamışlardır. Bu iki güç, ortak bir gelecek ve vizyon paylaşmaktadırlar. Stratejik ortaklıkta görev paylaşımı ve tamamlayıcılık rolü oldukça önemlidir. Bu bağlamda Türkiye ve Azerbaycan, dış politikada ve bölgesel-küresel ilişkilerde üstlendikleri tamamlayıcı rollerle birbirlerini desteklemektedirler.

Şuşa Beyannamesi'nin bir diğer önemli özelliği, hiçbir devlete karşı olmaması ve bu bakımdan üçüncü aktörleri hedef almamasıdır. Beynamede ayrıca Türk dünyasına verilen önem de çok büyüktür. Ekonomik entegrasyon çağrısında bulunan Beynamede, Türk dünyasının birlik ve refahına hizmet edileceği vurgulanmaktadır. Bu sadece iki ülkeyi değil, diğer Türk dünyası ülkelerini de kapsayan bir ekonomik entegrasyon anlayışıdır. Bu bütünleşmenin önemli sacayaklarından biri olarak Orta Koridor'un geliştirilmesine de vurgu yapılmaktadır.

Şuşa Beyannamesi'nden sonra Türk ülkeleri arasında stratejik ortaklıklar ve ortaklık anlaşmaları imzalanmaya başlanmıştır. Örneğin 2022 yılında Özbekistan ile Türkmenistan arasında stratejik ortaklık anlaşması imzalanmıştır. Kazakistan ile Kırgızistan arasında da benzer bir anlaşma yapılmıştır. Türkmenistan ile Kazakistan arasında, ayrıca Azerbaycan ile Kazakistan arasında "Devletler Arası Yüksek Konseyi" kurulmuştur. Benzer şekilde Azerbaycan ile Özbekistan arasında da "Devletler Arası Yüksek Konseyi" oluşturulmuştur.

Nihai olarak Şuşa Beyannamesi ile Türk ülkeleri, kendi aralarında küçük ittifaklar ya da parçacıklar şeklinde ittifaklar kurmaktadır. Bu küçük ittifaklar, aslında büyük parçanın küçük bileşenleridir. Çünkü Şuşa Beyannamesi aynı zamanda şunu göstermektedir: "Azerbaycan-Türkiye ittifakı, diğer ülkeler için bir modeldir."

Karabağ'ın işgalden kurtarılması ve Şuşa Destanı ile mesele bitmiş değildir. Türk dünyası arasındaki dayanışma bundan sonraki süreçte birinci derece caydırıcılık boyutuna sahip olacaktır. Bu destanla birlikte sadece Türkiye-Azerbaycan bağlamında değil, Türk devletlerine dönük herhangi bir saldırıda Türk dünyasının yalnız kalmayacağı açık şekilde ortaya konulmuştur.

SONUÇ YERİNE

Hasan Ali KARASAR
Mehmet Seyfettin EROL
Şafak OĞUZ

İnsanlık ve gezegenimiz, bunlarla bağlantılı olarak da ülkemiz, zor zamanlar geçirmektedir. Uluslararası krizler ve sorunlar her geçen gün derinleşmekte, başta BM olmak üzere uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması için teşkil edilen uluslararası örgütler bu krizleri önlemekte yetersiz kalmaktadır.

Rusya-Ukrayna Savaşı esnasında dünya 1962 Küba Krizi'nden bu yana nükleer savaş tehdidine hiç bu kadar yakınlaşmamıştı. Başta Avrupa olmak üzere tüm dünya hızlı şekilde silahlanırken, yeni nesil silah sistemleri savaşları her geçen gün daha tehlikeli bir hâle getirmektedir. BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri her krizde veto hakkını kullanmaya devam ederken, uluslararası sistemin erozyonu her geçen gün artmaktadır.

İnsanlığın ve bir kısım devletin itirazlarına rağmen İsrail, soykırımını fütursuz bir şekilde sürdürmektedir. Uluslararası toplumun sessiz kalmasını fırsat bilip, krizi ve çatışmayı Suriye ve İran'a yaymayı hedeflemektedir. Orta Doğu'nun en büyük krizlerinden birisi olarak düşünülen İran-İsrail Savaşı sınırlı da olsa yaşanmış, ABD İran nükleer tesislerine saldırı düzenleyerek Orta Doğu'da yürekler ağza gelmiştir.

Asya-Pasifik, Orta Asya, Afrika ve Kafkasya bölgelerinde sınırlı da olsa zaman zaman krizler çatışma seviyesine evrilmektedir. Hindistan ve Pakistan savaşın eşiğinden dönerken, Tayland ve Kamboçya arasında sıcak çatışmalar yaşanmaktadır.

Rusya-Ukrayna Savaşı başta olmak üzere çeşitli krizlerde arabulucu rolü oynayan Türkiye, Irak ve Suriye'deki gelişmeleri yakından izlemektedir. Yunanistan'ın Ege ve Akdeniz'deki deniz yetki alanları konusundaki uzlaşmaz ve uluslararası hukukun gerçeklerinden uzak tavırları ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin haklarını yok sayan tutumu yakından takip edilmektedir.

Tüm bu küresel bölgesel ve küresel gelişmeler ışığında Türk dış politikası, çok bilinmeyenli bir denklem çerçevesinde yolunu ve yönünü çizmektedir. Bu çalışma, Türk dış politikasındaki güncel konuları ele almakta ve uzmanları tarafından kendi alanlarına yönelik Türk dış politikasında karar alıcılara öneriler sunmayı amaçlamaktadır. Alınacak her doğru karar, geleceğimizin daha doğru şekillenmesini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alandaki gücünü artırmasını sağlayacaktır.

Kapadokya Üniversitesi Alev Alatlđ Stratejik Düşünce Uygulama ve Araştırma Merkezi Hakkında

Kapadokya Üniversitesi "Alev Alatlđ Stratejik Düşünce Uygulama ve Araştırma Merkezi" (AASDUAM) yönetmeliğinin Resmî Gazete 'de yayımlanmasıyla 05 Ağustos 2024 tarihinde kurulmuştur.

"Alev Alatlđ Stratejik Düşünce Uygulama ve Araştırma Merkezi", üniversitemizin kurucusu ve ülkemizin en önemli yazar ve düşünürlerinden biri olan Sayın Alev Alatlđ'nın fikirlerinin yaşatılmasını ve ortaya koyduğu değerler esas alınarak insanlık ile gezegenimiz için tüm disiplinlere ve yöntemlere hitap eden, kalıp yargı ve varsayımlardan arındırılmış araştırma ve tartışmalara yönelik karşılıklı iletişim esaslı bir platform oluşturmayı; ayrıca insanlık ve gezegenimizi bekleyen büyük problemleri tespit ederek çözüm önerileri üretmeyi amaçlamaktadır.

Alev Alatlđ Stratejik Düşünce Uygulama ve Araştırma Merkezinin faaliyet alanları şunlardır:

1. İnsanlığı ve gezegenimizi bekleyen büyük problemlerin tespiti ile bunlara dikkat çekmek ve ortak bir tasavvurda bulunmak.
2. Birçok farklı çalışma alanında (eğitim, felsefe, tarih, ilahiyat, sağlık, ekonomi, gıda, gastronomi, bilim ve teknoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, edebiyat, güvenlik, iklim değişikliği, müzik, kültür ve sanat) ulusal ve uluslararası stratejik önceliklerin belirlenmesi, belirlenen bu önceliklere yönelik uzun vadeli stratejiler geliştirmek ve bu stratejilere katkı sağlayacak araştırmalar yapmak.
3. Kapadokya bölgesi ve yerel halkın gelişimi açısından projeler geliştirmek ve uygulamaya koymak.
4. Alev Alatlđ'nın eserlerini ve düşüncelerini daha geniş kesimlere ulaştırmak ve bu konuda her türlü çalışmaya katılmak.
5. Türkiye ve dünyadaki temel sorun ve çatışma alanlarıyla ilgili araştırmalar yapmak, ulusal ve uluslararası ortaklıklarla projeler gerçekleştirmek, uluslararası sorunlara bölgesel odaklı yaklaşmak ve yabancı dillerde yayımlanacak eserlerle sorun odaklı çalışmalar hazırlamak.

6. Üniversitemizin öğrenci ve öğretim elemanlarına araştırma ve bilimsel çalışma ortamı sunmak, uluslararası alandaki sorunlara dair bilgilerini artırmak ve üniversitemizi temsilen uluslararası alanda yapılacak çalışmalara katılmalarını sağlamak.
7. İlgili mevzuat hükümleri kapsamında, merkezimizin faaliyet alanları içerisinde ulusal ve uluslararası kamu kurum ve kuruluşları ile özel kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapmak, üniversitemizin bünyesinde bölgemizde ve Türkiye genelinde çalışmalar düzenlemek ve düzenlenen çalışmalara katılarak sertifika programlarını yürütmek.
8. Mevzuat hükümleri kapsamında, merkezimizin bünyesinde ilgili konularda sempozyum, seminer, konferans, panel düzenlemek; kitap basmak, broşür yayımlamak, yazılı ve görsel basın organlarında programlar hazırlamak, internet sayfası ile sosyal medya aracılığıyla faaliyetlerimizi ulusal ve uluslararası topluma iletmek.

Tüm bu amaçların gerçekleştirilmesi hem üniversitemizin öğrenci ve çalışanlarına hem de başta Kapadokya bölgesi olmak üzere bölge insanının gelişimine katkı sağlamayı, merkezin geliştireceği proje ve önerilerle bölgesel, ulusal ve uluslararası sorunların çözümüne yönelik çözümler üretmeyi ve insanlık ile gezegenimizin sorunlarına disiplinler arası bir bakış açısı ve çözüm yolları geliştirmeyi planlamaktadır.

<https://alevalatli.org.tr>

Küresel ve bölgesel rekabet uluslararası ilişkilerde baş döndürücü bir değişim ve dönüşümle sonuçlanmaktadır. Devletler arası savaşlar, iç savaşlar, terörizm, ekonomik ve teknolojik rekabet, artan nüfus artışıyla birlikte kıt kaynakların her geçen gün daha da kritik hale gelmesi, düzenli ve düzensiz göçler, salgın hastalıklar devletlerin güvenlik anlayışını hızla değiştirmekte, bu karmaşık ve hızla değişen gündemde karar almak ve uygulamak daha da zorlaşmaktadır.

Küresel ve bölgesel rekabette önemli rol oynayan Türkiye bu gelişmelerden önemli derecede etkilenirken, uluslararası politikada da etkin rol oynamaktadır. Bu açıdan Türk dış politikasında alınan kararlar Türkiye'nin güvenliğinde de temel rolü oynarken aynı zamanda bölgesel ve küresel gelişmeleri de önemli ölçüde etkilemektedir.

Uluslararası İlişkilerdeki gelişmeleri yakından takip etmek ve doğru okumak, dış politikada karar almak konusunda temel rolü oynamaktadır. İlgili devlet kurumları kadar üniversiteler ve düşünce kuruluşları da bu süreçte önemli rol oynamaktadır. Kapadokya Üniversitesi (KÜN) ve Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) iş birliğinde yürütülen bu proje ile Türk Dış Politikasında Güncel Konuların, bu konudaki uzmanlar ile tartışılması, ele alınması ve Türk Dış Politikasında alınacak kararlara ışık tutması amaçlanmaktadır.

Nevşehir Yerleşkeleri:

Mustafapaşa - Uçhisar - Ürgüp

Tel: 0384 353 5009 (pbx) Fax: 0384 353 5125

Sabiha Gökçen Yerleşkesi:

Şeyhli, Bol Ahenk Sk. No:2, 34912 Pendik

Tel: 0216 588 0010 (pbx) Fax: 0216 588 0012

info@kapadokya.edu.tr

